

2004. VI. évfolyam, 2. szám

UA
6.026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

12.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)

Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)

Sohár Anikó (Nyugat-Magyarországi Egyetem, Győr)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

BKIK Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara

2004. VI. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
1088 Budapest, Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Eiler Miklósné titkárságvezető
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
1088 Budapest, Múzeum krt 4 "F" épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

A folyóirat megrendelhető:

Scholastica Kiadó
1123 Budapest, Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés:
Regál Grafikai Stúdió

Készült a SycoPress Kiadó digitális nyomdájában Budapesten, 2004-ben
Felelős vezető: Berczelly István

Tartalom

A fordítás emélete

Vermes Albert

A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában 5

Kiss Mónika

A „faux amis” jelenségének terminológiai problémája 18

A reáliák fordítása

Horváth Péter Iván

Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban 31

Forgács Erzsébet

Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben 38

A szerkesztőségbe beérkezett könyvek 56

A fordítás és tolmácsolás oktatása

Lesznyák Márta

Feladattípusok és értékelésük a fordítások produktum-orientált pedagógiai mérésében 57

Horváth Ildikó

A szabadpolcos rendszer szerepe a tolmácsolóképzésben 78

Fordítás és nyelvművelés

Lendvai Endre

Nyelvtörvény és fordítás 90

Recenziók

Zöldi Kovács Katalin

Andrew Chesterman, Emma Wagner: Can Theory Help Translators?

A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface 101

Gebhardt Bernadette	
<i>Otto Back: Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie</i>	104
Solymosi Mária	
<i>Donald C. Kiraly: A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice</i>	108
Horváth Brigitta	
<i>Daniel Gile et al (eds.): Getting Started in Interpreting Research. Methodological reflections, personal accounts and advice for beginners</i>	112
Jantsits Ágnes	
<i>Louise Brunette et al (eds.): The Critical Link 3. Interpreters in the Community</i>	116
Radnóczy Éva	
<i>Giuliana Garzone – Maurizio Viezzi: Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza</i>	120
Szemle	
Jungné Font Judit	
<i>Bart István–Klaudy Kinga: EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra</i>	124
Tamás Dóra	
<i>Pollmann Teréz: Olasz–magyar fordítóiskola</i>	126
Kovácsné Dudás Andrea	
<i>High Level Scientific Conference Series III. Saarbrücken, 2004. május 6–8.</i>	127
Krónika	
Emlékezés Hans G. Hönigre	
Somos Edit	
<i>„A szavak konstruktív ereje” Búcsú Hans G. Hönigtől (1941–2004)</i>	129
Óvári Valéria	
<i>Hans G. Hönig: Konstruktives Übersetzen</i>	131
A FORDÍTÁSTUDOMÁNY első hat évfolyamában megjelent	
recenziók mutatója	136

A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában

Vérmes Albert

1. Bevezetés

E tanulmány célja az, hogy Esterházy Péter *Hrabal könyve* című regényének angol fordítását (fordította Judith Sollosy) elemezve bemutassa, mi történik a fordítás folyamatában (vagyis azokkal a kifejezésekkel, melyek a célnyelvi olvasó számára nem, vagy csak közvetetten hozzáférhető tartalmakat hordoznak), rendszerezze az adatokat, és a relevancia-elmélet keretein belül kísérletet tegyen az eredmények magyarázatára. Az adatok leírására a fordító által alkalmazott megoldások között négy alapvető műveleti kategóriát különíték el, melyek magából az elméleti keretből következnek, s ezeket az adott elmélet fogalmi rendszerén belül definiálom.

E kategóriák a következők: az egyszerű *átvitel*, a tényleges *fordítás*, a releváns enciklopédikus tartalmat megőrző *behelyettesítés*, és a jelentést teljesen megváltoztató *modifikáció*. Az adatok elemzésével a következő kérdésekre keresem a választ:

- (1) Hogyan érhető tetten a fordítói stratégia a kultúra-specifikus kifejezések esetében alkalmazott fordítási műveletekben?
- (2) Milyen módon magyarázható egy adott művelet alkalmazása egy adott kontextusban?

Az eredmények azt sugallják, hogy a fordítói stratégia nyomon követhető a műveletek szintjén, amennyiben a műveletek megválasztását a másodlagos kommunikációs szituációban alapvetően befolyásolják a fordító által követett stratégiai megfontolások, melyeket a célnyelvi szöveg tágabb kontextusának részeként tekinthetünk.

Tanulmányom egyik alapvető feltevése az, hogy a fordítás a rámutató-következtető (ostensive-inferential) kommunikáció nyelvek közötti interpretatív formája (Sperber és Wilson 1986 valamint Gutt 1991 alapján). Az elméleti keretet a következő szakasz ismerteti röviden, a 2.2-es szakasz tárgya pedig a fordítás mint interpretáció illetve a fordítás kontextusa. A 3. szakasz tisztázza, hogy mit értek „kultúra” illetve „kultúra-specifikus kifejezés” alatt. A 4. szakasz bemutatja az esettanulmányban alkalmazott fordítási műveleti kategóriákat, és ezzel összefüggésben tárgyalja a fordítói stratégiák kérdését, az 5. szakasz pedig az esettanulmány eredményeit ismerteti.

2. Elméleti háttér

2.1. Rámutató-következtető kommunikáció és relevancia

A rámutatás (ostention) és a következtetés (inference) a kommunikáció két egymást kiegészítő és feltételező aspektusa. A kommunikáció folyamatában a kommunikátor egy stimulust hoz létre, mely kommunikációs szándékára utal, a kommunikáció vevője, célközönsége pedig e stimulust felhasználva próbál következtetni a kommunikátor információs szándékaira, vagyis az üzenetre.

Altalában véve az egyén csak akkor szentel figyelmet egy stimulusnak, ha feltételezi, hogy az releváns számára. Így amikor a kommunikátor létrehoz egy stimulust annak szándékával, hogy egy bizonyos feltevés-halmazt közvetítsen a közönség felé, akkor ezzel mintegy ígéretet tesz arra, hogy a stimulus egyrészt a kívánatos hatásokat fogja eredményezni, másrészt pedig hogy ezek elérése nem fog a feltétlenül szükségesnél több erőfeszítést igényelni a közönségtől. Ez a követelmény a rámutató-következtető kommunikáció alapelve, amelyet Sperber és Wilson (1986) a **relevancia** elvének neveznek, és így definiálnak: „Minden rámutató kommunikációs aktus saját optimális relevanciájának feltevését is kommunikálja” (Sperber és Wilson 1986: 158)*, ahol az optimális relevancia azt jelenti, hogy a stimulus olyan **kontextuális hatások**at eredményez, melyek érdemesek a közönség figyelmére, továbbá pedig hogy ezek kidolgozása nem igényel indokolatlanul nagy **feldolgozási erőfeszítést**.

Kontextuális hatás akkor keletkezik, amikor egy kontextusban az új információ bizonyos módosulásokat okoz: megerősít vagy felvált egy régi feltevést, illetve ha egy meglévő kontextuális feltevéssel együttesen valamilyen kontextuális implikációt eredményez. A stimulusnak adott kontextusban történő feldolgozásához szükséges erőfeszítés számos tényező függvénye. Wilson (1992: 174) szerint ezek közül a három legfontosabb: a stimulus komplexitása, a kontextus hozzáférhetősége és annak a következtetési erőfeszítésnek a mértéke, mely a stimulus kontextuális hatásainak, vagyis az általa eredményezett feltevések kimunkálásához az adott kontextusban szükséges.

A relevancia-elméletben feltevésen fogalmaknak egy strukturált halmazát értjük. Egy fogalom jelentése két részből tevődik össze. A fogalomhoz tartozik egy igazság-függvény jellegű **logikai bejegyzés**, amely lehet teljesen definitív, részben kitöltött, de akár üres is, valamint egy **enciklopédikus bejegyzés**, mely a fogalommal társított különbözőféle (propozicionális és nem-propozicionális) reprezentációkat tartalmaz (pl. személyes vagy kulturális hiteket). A fogalomhoz csatlakozhat még egy **lexikai bejegyzés** is, mely a hozzá tartozó természetes nyelvi egységről tartalmaz fonológiai, morfológiai, szintaktikai és kategoriális információt (Sperber és Wilson 1986: 83–93). A három különböző jellegű információ (lexikai, logikai és enciklopédikus) a memória különböző helyein tárolódik.

Egy feltevés tartalma ebben az elméleti keretben az általa tartalmazott fogalmak logikai bejegyzéseinek függvénye, a feltevés feldolgozásának kontextusát

* A szakirodalmi idézeteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

pedig, legalábbis részben, e fogalmak enciklopédikus bejegyzései biztosítják (Sperber és Wilson 1986: 89). Nyilvánvalóan a kontextus részét alkotják olyan feltevések is, melyeket a kommunikációs aktus során korábban feldolgozott megnyilatkozások eredményeztek, valamint olyan egyéb feltevések is, melyeket a nyelvi vagy más érzékszervi stimulusok aktiválnak a közönség **kognitív környezetében**, mely nagyjából az általuk táplált háttérfelvések és fizikai környezetük függvénye (Sperber és Wilson 1986: 39).

2.2. Fordítás és kontextus

Egy megnyilatkozás értelmezése tehát azt jelenti, hogy a közönség a stimulust egy kontextuális feltevés-halmazzal (a szűk értelemben vett **kontextussal**) kombinálva következtet a kommunikátor által szándékolt jelentésre. Hogy ez bekövetkezzen, a közönségnek a kommunikátor által feltételezett kontextust kell használnia, máskülönben félreértelmezheti a stimulust, és így a kommunikáció kudarcot vallhat. Amikor teljesül a fenti feltétel, **elsődleges kommunikációs szituációról** beszélünk, amikor pedig a közönség által használt kontextuális felvések halmaza eltér a kommunikátor által szándékolttól, azt **másodlagos kommunikációs szituációnak** nevezzük (Gutt 1991: 73). Ez utóbbinak a kialakulását valószínűvé teszi például, ha a kommunikátor és a közönség két különböző szociokulturális közeg (széles értelemben vett **kontextus**) képviselői, vagyis amikor kifejezett különbség van a háttérfelvéseik és a körülményeik, vagyis kognitív környezeteik között. Ilyen helyzet állhat elő például fordítás során, s ekkor a célközönség által a fordítás alapján kidolgozott interpretáció különbözni fog attól, amit az eredeti kommunikátor a megnyilatkozásával közvetíteni szeretett volna.

Két megnyilatkozás (vagy bármely propozicionális formával rendelkező reprezentáció) között akkor áll fenn interpretációs hasonlóság, ha a két reprezentáció analitikus és kontextuális implikációinak (vagyis explikátumainak és implikátumainak) halmaza legalább részben átfedi egymást egy kontextusban (Wilson és Sperber 1988: 138). A fordítást tehát olyan kommunikációs aktusnak tekinthetjük, amely a másodlagos kontextusban olyan információs szándékot, vagyis üzenetet kommunikál, mely az adott körülmények kötött a lehető legszorosabb interpretációs hasonlóságot mutatja az eredetivel. Vagyis a relevancia elve a fordításban az **optimális hasonlóság** felvéseként nyilatkozik meg: a fordítás „(a) feltételezhető interpretációs hasonlóságban áll az eredetivel [...] és (b) e hasonlóság mértéke összhangban áll az optimális relevancia feltevésével” (Gutt 1991: 101). Más szavakkal: a fordításnak oly módon kell hasonlítania az eredetire, hogy egyrészt megfelelő kontextuális hatásokat biztosít, másrészt pedig úgy kell megformálni, hogy a szándékolt interpretáció elérése ne igényeljen a közönségtől indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést.

Nyilvánvaló, hogy interkulturális helyzetekben nagyon ritka az, hogy az eredeti kontextus rendelkezésre áll a célkultúrában is. Ez akkor lehetséges talán, ha a két nyelvi közösség elég sokáig osztozott ugyanazon a földrajzi, politikai és gazdasági környezeten ahhoz, hogy eltűnjenek a nagyobb kulturális különbsé-

gek. A legtöbb esetben azonban a másodlagos kontextus eléggé nagy mértékben különböző lesz ahhoz, hogy ezzel kizárja a lehetőségét a teljes interpretációs hasonlóságnak, annak az ideális esetnek, amit Gutt **direkt fordítás**nak nevez, vagyis amikor a fordítás „azt célozza, hogy lehetővé váljon az eredetileg szándékolt interpretáció nyelvek közötti helyreállítása” (Gutt 1991: 163). Ebből viszont az következik, hogy interkulturális helyzetekben az alapértelmezés nem a direkt, hanem az **indirekt fordítás**, amely a részleges interpretációs hasonlóság különböző fokozatait foglalja magába.

3. Kultúra és kultúra-specifikus kifejezések

Minthogy a fordításról mint a kultúrákat átszelő folyamatról beszélünk, helyénvalónak tűnik, hogy ezen a ponton tisztázzuk, mit is értünk a „kultúra” és „kultúra-specifikusság” kifejezéseken. Néhány kutató, mint például Pym, egyenesen a fordítás fogalmának segítségével definiálják magát a kultúrát: „Elegendő egy kultúra határait azon pontokként meghatározni, ahol az átvett szövegeket (intra-lingválisan vagy interlingválisan) le kell fordítani” (Pym 1992: 26). Így tehát a fordítást a kulturális különbségek indikátoraként is tekinthetjük. Jelen kognitív elméleti keretünkben ezek a különbségek véleményem szerint leginkább egyének csoportjait jellemző **közös kognitív környezetek** (shared cognitive environment), vagy méginkább mint e csoportokat jellemző **kölcsönös kognitív környezetek** (mutual cognitive environment) közötti különbségekként értelmezhetők, ahol a kölcsönös kognitív környezet olyan közös kognitív környezetet jelent, melyben az is nyilvánvaló (manifest), hogy mely egyének osztoznak rajta (Sperber és Wilson 1986: 41). Ekkor a **kultúra** tág értelemben meghatározható úgy, mint azon feltevések halmaza, amelyek kölcsönösen nyilvánvalók egyének egy csoportja számára, a kulturális különbségek pedig ezen kölcsönösen nyilvánvaló feltevés-halmazok különbségei. Most tehát e különbségek természetét kell pontosabban megvizsgáljunk.

Vannak feltevések, melyeket valószínűleg minden ember egyformán táplál, minthogy léteznek univerzálisan megfigyelhető jelenségek: „Mindenki meghal” vagy „A Nap keleten kel.” Más jelenségek nem univerzálisak ilyen értelemben, és így olyan feltevéseket szülhetnek, amelyek – feltéve, hogy egy egész közösség osztja őket – kultúra-specifikusnak nevezhetők. A **kultúra-specifikusság** tehát azt jelenti, hogy egy feltevés, amely eleme az egyik közösség kölcsönös kognitív környezetének, nem eleme egy másik közösség kölcsönös kognitív környezetének.

Triviális értelemben bármely, a közösség nyelvére illetve a nyelv által kifejezhető tartalmakra vonatkozó feltevés kultúra-specifikus, és ilyen értelemben bármely nyelvi kifejezés kultúra-specifikus. Hasznosnak tűnik azonban vizsgálatunk tárgyai közül kizárni a nyelvi rendszerre vonatkozó feltevéseket. Ezeken túlmenően azonban bármely kultúra-specifikus feltevés, és így bármely nyelvi formát öltő kifejezés, mely ilyen feltevéseket aktivál, nem-triviális értelemben releváns számunkra. Ezek azok a kifejezések, melyeket **kultúra-specifikus kifejezéseknek** fogok nevezni. (Nevezhetnénk őket kulturálisan kötött kifejezéseknek is, Duff (1981) terminusával).

Ezen a ponton szeretném röviden elmagyarázni, miért tartózkodom a „kulturális reália” kifejezés használatától. Klaudy (1994: 112) az alábbi módon határozza meg a fogalmat: „Jelentheti magát a tárgyat, azaz az egy-egy nyelv-közösségre sajátosan jellemző jeltárgyat, és jelentheti magát a szót, amivel ezt a tárgyat megnevezzük.” Ez utóbbi nyilvánvalóan egy kiterjesztett jelentése a terminusnak, melyet a kifejezés könnyebbsége érdekében használhatunk, bár véleményem szerint ezzel kialakul annak a veszélye, hogy elmosódik a különbség a nyelv és a nyelv által kifejezhető dolgok között. Más szerzők azután más irányban terjesztik ki a terminus jelentését. Vlahov és Florin például (1980: 51, idézi Klaudy 1994: 113) a kulturális reáliák három csoportját különböztetik meg: földrajzi, néprajzi és társadalmi-politikai reáliák, melyek többek között az alábbi kategóriákat foglalják magukba: geográfiai képződmények, endemikus növény- és állatfajok, ételek, italok, ruházat, foglalkozások, szerszámok, zene, hangszerek, ünnepek, szokások, csúfnevek, mértékegységek, közigazgatási egységek, szervezetek, intézmények, társadalmi mozgalmak, társadalmi osztályok, politikai szimbólumok, katonai rangok stb. A lista persze nem teljes, és nem is kell, hogy az legyen, de annyit azért megmutat, hogy a terminust rendkívül tágan értelmezik, hogy a kultúra minden lehetséges aspektusát magába foglalja. Ily módon mégis elhomályosul egy perdöntő fontosságú szempont, mégpedig az, hogy végső soron, ami bennünket érdekel, az nem egy kultúra elemeinek hiánytalan leltára, hanem az, hogy mi teszi egyik kultúrát különbözővé a másiktól. Azt gondolom, hogy a „kultúra-specifikus” kifejezés sokkal jobban megvilágítja az alapvető gondolatot, miszerint a kultúrák között történő fordítás esetében a legfontosabb szempont ezeknek a kulturális kontextusoknak a különbsége.

Ilyen értelemben osztom Valló (2000: 44) nézetét, aki szerint egy adott helyzetben bármi, ami valamiféle speciális jelentést hordoz a kommunikáció közönsége számára, kultúra-specifikusnak számít, és a kultúra-specifikusság kérdése csakis két nyelv közötti viszony tekintetében értelmezhető. Vagy pontosabban: két kognitív környezet viszonyának tekintetében. Éppen ezért nem hiszem, hogy szükséges volna elkészíteni a kultúrát meghatározó kategóriák teljes listáját. Ennél jóval fontosabbnak tartom, hogy képesek legyünk megbecsülni, bizonyos feltevések egy kontextusban hogyan járulnak hozzá egy megnyilatkozás relevanciájához, és hogy ezen feltevések esetleges hiánya miképp eredményezi egy bizonyos fordítási művelet alkalmazását egy másik kontextusban.

4. Fordítási műveletek és stratégiák

Mint fentebb láttuk, a relevancia-elmélet kétféle jelentéstípust társít egy nyelvi kifejezéshez: logikai illetve enciklopédikus tartalmakat. Attól függően, hogy a fordítás során a kifejezés tartalmából mely elemeket sikerül megőrizni, négy alapvető konfigurációt különíthetünk el: (1) mind a logikai, mind az enciklopédikus tartalom (vagy legalábbis annak a kontextus szempontjából releváns része) megőrződik; (2) a logikai tartalom megőrződik, de az enciklopédikus nem; (3) a logikai tartalom elvész, de a releváns enciklopédikus tartalom meg-

őrződik; és végül (4) mind a logikai, mind a releváns enciklopédikus tartalom elvész. A logikai tartalmat L-lel, az enciklopédikus tartalmat E-vel jelölve ezek a konfigurációk a következőképpen szemléltethetők: (1) [+L, +E], (2) [+L, -E], (3) [-L, +E] és (4) [-L, -E].

Deskriptív célokból tehát a kultúra-specifikus kifejezésekkel kapcsolatban alkalmazott műveleteket négy alapvető kategóriába sorolhatjuk, melyeket a fentiek alapján a következőképpen definiálók:

(1) Az **átvitel** „olyan művelet, amelyben a CNY-i szöveg, vagyis inkább a CNY-i szöveg részei a FNY-ben érvényes értékkel bírnak: más szóval FNY-i jelentésük van (Catford 1965: 43, dőlt betűs részek Catford szerint). Ez az az eset tehát, amikor a forrásnyelvi kifejezést eredeti alakjában illesztjük be a célszövegbe, ami által lehetővé válik, bár nyilvánvalóan a feldolgozási erőfeszítés megnövekedése árán, olyan feltevések megőrzése a célszövegben, amelyek egyébként nem lennének hozzáférhetők a célnyelvi kulturális kontextusban.

(2) A szoros értelemben vett **fordítás** (tükörfordítás), amely az eredeti kifejezés valamely „szótári ekvivalensének” használatát jelenti a célszövegben (pl. magyar *ser* helyett angol *beer*). Relevancia-elméleti megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy az eredeti kifejezést olyan célnyelvi kifejezés váltja fel, amely az eredeti logikai tartalmát megőrizve ugyanazoknak a releváns analitikus implikációknak a számítását eredményezi a célszövegben, mint az eredeti kifejezés a forrásszövegben. Mivel azonban az eredeti kifejezés enciklopédikus tartalma definíció szerint különbözik a célnyelvi kifejezésétől (hiszen olyan esetekről beszélünk, ahol feltevések hiányával állunk szemben), az eredeti kifejezés által eredményezett kontextuális implikációk abban az esetben nyerhetők vissza, ha a releváns kontextuális feltevések hiányát másképp kompenzálja a fordító, vagy ha az olvasó hajlandó némi többleterőfeszítés kifejtésére releváns többletimplikációk reményében.

(3) **Behelyettesítés**en azt az esetet értem, amikor a forrásnyelvi kifejezést olyan célnyelvi kifejezés helyettesíti, melynek más lehet ugyan a logikai tartalma, de az eredeti által hordozott releváns enciklopédikus feltevéseket valamilyen formában megőrzi. Itt az történik tehát, hogy például a fordító szükség szerint feláldoz bizonyos nem releváns analitikus implikációkat abból a célból, hogy bizonyos releváns kontextuális implikációkat megmentsen. Ez történhet oly módon, hogy az eredeti által hordozott releváns enciklopédikus tartalmat logikai tartalommal explicitálja a fordító (pl. magyar *keserves* helyett angol *lamenting song*), vagy úgy, hogy az eredeti enciklopédikus feltevés hozzáférhetőségét egy logikai tartalmában különböző célnyelvi kifejezés használatával biztosítja (pl. magyar *bagóért* helyett angol *for a song*). Nyilvánvaló, hogy ennek a műveletnek az alkalmazását elsősorban a feldolgozási erőfeszítés szintjének optimalizálására való törekvés motiválja.

(4) **Modifikációnak** azt a műveletet nevezem, melynek során az eredeti kifejezést a fordító egy logikailag és enciklopédikusan sem egyenértékű célnyelvi kifejezéssel váltja föl (pl. magyar *harisnyaszemfelszedő* helyett angol *shoe repair shop*). Ez esetben egyértelműen a feldolgozási erőfeszítés minimalizálásának igénye áll a háttérben.

Általában véve tehát úgy tűnik, hogy az átvitel és a fordítás műveletének alkalmazását elsősorban a kontextuális hatások megőrzésének szándéka, míg a behelyettesítés és a modifikáció alkalmazását elsősorban a feldolgozási erőfeszítés mértékének optimalizálására irányuló törekvés motiválja.

Ahogy néhány korábbi írásomban (pl. Vermes 2003) felvettem, a fordító által alkalmazott műveleteken keresztül képet nyerhetünk az általa követett stratégiai elgondolásokról is. A szakirodalomban két alapvető **fordítói stratégia** megkülönböztetése szokásos, melyeket leginkább honosító illetve idegenítő stratégiának nevezhetünk, aszerint, hogy a fordító miképpen közelíti meg a forrásszöveg és a befogadó kultúra viszonyát. Venuti szavaival élve, a honosítás egy asszimilációs megközelítés, mely a célkultúra domináns értékeihez igazodik, míg az idegenítő stratégiát „az uralkodó hazai értékektől való eltérés által a nyelvi és kulturális különbségek megőrzésének impulzusa motiválja” (Venuti 1998: 241). Ilyen értelemben egy honosító fordítás tipikusan megváltoztatja, vagy egyenesen eltünteti a célkultúra számára idegen feltevéseket, egy idegenítő fordítás viszont tipikusan ezek megőrzésére törekszik, ezáltal lehetővé téve olvasója számára az eredeti szöveg szándékolt interpretációjához való hozzáférést, még akkor is, ha ez nagyobb erőfeszítést követel az olvasótól. Könnyen észrevehető, hogy az idegenítő stratégia szoros kapcsolatban áll azzal, amit Gutt (1991) direkt fordításnak nevez, míg a honosító stratégia az indirekt fordítás kategóriájával hozható összefüggésbe, ezen összefüggések részletesebb vizsgálatára azonban a jelen tanulmányban nem vállalkozhatom.

Az is nyilvánvalónak tetszik, hogy az idegenítő stratégia megvalósításának eszköze a fordító kezében leginkább az átvitel illetve a fordítás, a honosító törekvés megvalósításának eszköze pedig elsősorban a behelyettesítés és a modifikáció lehet.

5. Esettanulmány: a fordítási műveletek szerepe a fordítói stratégia megvalósításában

A forrásszövegben előforduló kultúra-specifikus kifejezéseket célszövegbeli ekvivalensükkel (ld. Catford 1965: 27) együtt rögzítettem oly módon, hogy a többször is előforduló kifejezéseket csak akkor vettem többször is számításba, ha a célszövegben több különböző ekvivalensük volt megtalálható. Ezután a fordító által alkalmazott fordítási műveletek szerint szétválogattam, majd jelentésük alapján kilenc kategóriába soroltam be őket. Megjegyzendő, hogy a kategorizálás, mint az adatok rendszerezésének eszköze, nyilván nem teljes és lezárt, de nem is szükséges, hogy az legyen, hiszen a 3. szakaszban kifejtettek szerint elméleti jelentőséggel nem bír. A számszerű eredményeket az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

Az egyes műveletek alkalmazásának száma a különböző kategóriákban

Kategória	Átvitel	Fordítás	Behelyettesítés	Modifikáció	Összes
Személyek	37	0	20	4	61
Anyagi és szellemi termékek	4	12	12	5	33
Topográfia	17	4	11	0	32
Munka és szabadidő	1	5	6	3	15
Közigazgatás	2	4	6	1	13
Szituáció-séma	0	0	11	2	13
Történelem	4	2	7	0	13
Társas viszonyok	0	3	4	2	9
Mértékegységek	2	0	3	0	5
Összesen	67	30	80	17	194

A leggyakrabban használt művelet a behelyettesítés (80 alkalom), ezt követi az átvitel (67), a fordítás (30) és végül a modifikáció (17). Első látásra érdekesnek tűnik még a behelyettesítések és fordítások relatíve magas száma az anyagi és szellemi termékek kategóriáján belül, az átvitel és a behelyettesítés dominanciája a személyek illetve a topográfia kategóriáján belül, valamint a behelyettesítés szélsőséges dominanciája a szituáció-séma kategóriában. Ahhoz azonban, hogy a számok mögé lássunk, először meg kell néznünk, mit tanulhatunk egy-egy konkrét példából.

5.1. Átvitel

Az átvitel műveletének használata dominál a személyek és a topográfia kategóriájában, melyek a legnépesebbek közé tartoznak a műben. Az ide tartozó kifejezéseket tekinthetjük a történet kulturális és fizikai színhelyének legfontosabb azonosítóiként, melyeket kevés kivételtől eltekintve átvisz a fordító (vagy bizonyos esetekben behelyettesít), hogy biztosítsa a színhelyre vonatkozó háttérfeltételek hozzáférhetőségét. Egy extrém esetben még az utcanév köznévi elemét is átviszi a fordító (*Váci utca*), feltehetőleg abból az elgondolásból kiindulva, hogy ez az utca Budapest külföldiek által leginkább ismert helyeinek egyike, és így feltételezhető, hogy részét képezi a célovasó kognitív környezetének is.

A kivételek vagy egyszerű hibák, mint látni fogjuk a modifikáció tárgyalásakor, vagy a logikai tartalom relevanciájának köszönhetőek, mint néhány lefordított helynév esetében (pl. *Belváros: Inner City* vagy *Fekete-erdő: Black Forest*).

Más kategóriákban is találunk átvitt kifejezéseket (lásd pl. *ÁVO*), bár jóval

kisebb számban, ám ezek is mind hozzájárulnak az eredeti fizikai, időbeli és kulturális színhelyre vonatkozó kontextuális feltevések megőrzéséhez, így joggal tekinthetők az idegenítő stratégia eszközeinek.

5.2. Fordítás

A fordítás művelete jó megoldásnak tűnik abban az esetben, amikor a kifejezés által eredményezett analitikus implikációk megőrzése fontosabb, mint az általa hordozott enciklopédikus tartalom, amely vagy nem ültethető át a célszövegbe anélkül, hogy számottevő feldolgozási erőfeszítésigényt ne generálna, vagy pedig más módon kompenzálható. Ilyen példák a következők: *maga: you* és *önök: you*, amelyek esetében elvész a beszélő és a hallgató közötti viszony minőségére utaló enciklopédikus feltevés, továbbá *társadalmi munka: community work* és *tanács: council*, ahol, bár maga a fogalom ismerős a célolvásó számára, nyilvánvaló veszteség a szocializmus korszakára vonatkozó feltevések hiánya az angolban, amelyek azonban némi erőfeszítéssel visszanyerhetők például az átvitel révén megőrzött globális kontextuális feltevések aktiválásával.

Vannak másrészt olyan esetek, amikor a fordítás művelete egy új fogalmat vezet be a célolvásó kognitív környezetébe. Erre példa a *paprikás krumpli: paprika-potato* pár.

Egy érdekes példa azt is szemlélteti, hogy az egymással kombinált fordítási műveletek hogyan használhatók kultúra-specifikus implikátumok megőrzésére a kontextus alkalmas enciklopédikus feltevésekkel való bővítése által.

Volt cukrászda, két konkurens (1a) kocsmá, melyet mindenki a régi nevén hívott, a (2a) Serház meg a Kondász (az öreg Kondász még élt, asztala volt a sarokban, és pintonként rendelte a sört, amiről a gyakran cserélődő csaposok ritkán tudták, mennyi, *hát, fiacskám, egy* (3a) *korsó meg egy vágás!* [...]). (Esterházy: 10, dőlt szedés az eredeti szerint)

There was a café of sorts and two rival (1b) taverns, which everyone called by their old names, the (2b) Beerhall and the Kondász (old man Kondász was still kicking, he had his own table in the corner and ordered beer by the pint, an unknown quantity for the succession of ever new barkeepers, *it's a* (3b) *pitcher and a dash, son!* [...]). (Sollosy: 4)

Itt első pillantásra az a probléma, hogy a *ser* szó a (2a) *Serház* kifejezésben azt az enciklopédikus feltevést hordozza, hogy a kifejezés ódivatú, és az Osztrák-Magyar Monarchia régi szép időit idézi. (Lásd pl. a „Kaiser – a ser” reklámszlogent.) Mivel a könyv ezen részében az író a múlt és a jelen egymásmelletteg-ződését írja le, ennek a feltevésnek határozott kontextuális relevanciája van. Az angol (2b) *Beerhall* szó nem hordoz hasonló enciklopédikus tartalmat, így a kontextus ezen része elvész. Másrészt viszont a (1b) *tavern* kifejezés, összehasonlítva a (1a) *kocsmá* szóval éppen az ellenkező irányban tér el az eredetitől,

vagyis olyan, a múltat felidéző feltevéseket aktivál, melyeket a magyar kifejezés nem. Ugyanezt vehetjük észre a (3b) *pitcher* és a (3a) *korsó* kifejezések összevetésekor. Ebben a szakaszban azt látjuk tehát, hogy (1b) és (3b) szépen kompenzálja a (2b) által okozott veszteséget, így összességében a releváns kontextuális implikációk megőrződnek.

5.3. Behelyettesítés

Amikor egy forrásnyelvi kifejezés olyan fogalomra utal, amely hiányzik a célkultúra kontextusából, esetenként helyettesíthető egy olyan célnyelvi kifejezéssel, mely egy tőle különböző fogalmat aktivál, amely azonban az eredetihez hasonló enciklopédikus tartalommal bír, s ezáltal biztosítani képes a megnyilatkozás egészének relevanciáját ésszerű mértékű feldolgozási erőfeszítés mellett. A behelyettesítés eredményezheti a fogalom részleges (*parizer: bologna*) vagy teljes megváltozását (szakszervezeti) *bélyeg: (union) dues*.

Nem meglepő az a tény, hogy a behelyettesítés művelete dominálja a szituáció-sémák kategóriáját, hiszen ezek a sémák mutatják, hogy egy kultúra tagjai hogyan kategorizálják a lehetséges helyzetek széles skáláját. Ez nyilvánvalóan egy olyan terület, ahol nagy eltérések mutatkoznak a különböző kultúrák között. Ráadásul ezek a sémák olyan mélyen gyökereznek az emberek gondolatvilágában, és olyan könnyen aktiválódnak a megfelelő kontextusban, hogy bármilyen változtatás bizonyosan nagymérvű feldolgozási erőfeszítéstöbbletet vonna maga után. Ebben az esetben nem a kifejezés logikai tartalma hordozza a releváns információt, hanem a kifejezés által aktivált enciklopédikus feltevések, ennélfogva a fordító majd minden esetben behelyettesíti őket az angol kultúrára jellemző sémákkal (*pofolegyszerű: simple as a pie*), vagyis honosítást hajt végre. Hasonló okokból a társas viszonyokra utaló kifejezések is gyakran behelyettesítődnek (*fiam: dear*).

Behelyettesíthetők továbbá azok a topográfiai nevek, melyeknek létezik megfelelője a célnyelvben (*Duna: Danube*). Itt az a lényeg, hogy a kifejezés referenciája invariáns maradjon, s mivel ezt nem a logikai tartalom határozza meg, amely üres is lehet, hanem az enciklopédikus tartalom, kevesebb feldolgozási erőfeszítést igényel a referens azonosítása a célolvasó részéről, ha olyan kifejezés segíti ebben, amelynek enciklopédikus tartalma könnyen hozzáférhető számára.

Ugyanezen okból a behelyettesítés uralkodó a teljes személynevek esetében is. Mivel a célolvasó kognitív környezete nem tartalmazza azt a feltevést, hogy a magyarban a vezetéknev megelőzi a keresztnévet, minden esetben az angolban megszokott fordított sorrendet használja a fordító (*Bárány Laci: Laci Bárány*), miközben a név elemeit eredeti alakban átviszi.

Némiképp hasonlít ehhez az az eset, amikor egy forrásnyelvi név olyan enciklopédikus feltevéseket hordoz a referenssel kapcsolatban, melyekhez csak a forráskultúra tagjainak van hozzáférése, s amelyeket a fordító logikai tartalomként explicitál (*Károlyi Mihály: former prime minister Károlyi, Petőfi: the poet Petőfi*), amivel feldolgozási erőfeszítést takarít meg az olvasó számára. Meg-

jegyzendő, hogy ez csak akkor igaz, ha feltételezzük, hogy a kifejtettebb, vagyis redundánsabb alak elősegíti a feldolgozást (ami itt valószínűnek tűnik, hiszen a kontextus egy részét teszi könnyebben hozzáférhetővé), ami mégsem minden esetben teljesen egyértelmű (lásd pl. Heltai és Juhász 2002: 56–8).

Hasonlóan érdekes példát nyújt az enciklopédikus tartalmak explicitálására az alábbi részlet.

(4a) Az, ami az amerikaiaknak a blues, az a magyaroknak a *keserves* – erre a felismerésére büszke volt, (5a) ezért, és nem másért, szerette jobban a kurucokat a labancoknál. (Esterházy: 158, dőlt szedés az eredeti szerint)

(4b) The *keserves*, or lamenting song, means for the Hungarians what the blues does for Americans. He was proud of this discovery, (5b) and for this and for no other reason did he prefer the *Kurucz* to the *Labancz*. (6) The anti-Habsburg *Kurucz* soldiers knew how to cry into their wine, not like those pro-Habsburg *Labancz*. (Sollosy: 139.)

Itt a magyar *keserves*, *kuruc* és *labanc* kifejezéseket átviszi a fordító, ám egyúttal behelyettesítést is alkalmaz, amikor betoldja a *lamenting song* kifejezést a (4b) mondatban, illetve magát a (6) mondatot, amely a (4a) és az (5a) által aktivált implicit enciklopédikus feltevést teszi explicitté. E behelyettesítések célja nyilvánvalóan az, hogy a célovasó számára mérsékelt feldolgozási erőfeszítéssel hozzáférhetővé tegye azokat a kontextuális feltevéseket, melyek szükségesek az (5a) relevanciájának kidolgozásához.

Lényegében ugyanez történik az *ávó* kifejezéssel is, mely három különböző módon kerül átültetésre. Az első alkalommal behelyettesíti a fordító, explicitálva az enciklopédikus tartalmat, s ezt átvittel kombinálja (*ÁVÓ: secret police ÁVÓ*), másodsor csak behelyettesíti (*ÁVÓ: secret police*), majd harmadjára már csak az átvitelt alkalmazza (*ÁVÓ: ÁVÓ*). Itt azt látjuk tehát, hogy bár a behelyettesítés alapvetően a honosítás eszköze, azért egy ügyes fordító kezében végül az idegenítő stratégia céljait is szolgálhatja.

5.4. Modifikáció

Úgy tűnik, a modifikáció használatának két fő oka van. Kézenfekvő megoldás lehet például akkor, amikor egy fogalom egészében hiányzik a célkultúrából, és megőrzését, mely természetesen a feldolgozási erőfeszítés számottevő növekedésével járna, nem teszi egyértelműen indokolttá a kontextuális hatások számának növekedése. Például az *önkéntes rendőr* kifejezés kimaradt a fordításból, mivel a célkultúrában nincs ilyen fogalom, és mert a kifejezésnek nincs is nagy jelentősége a történet szempontjából, így a fordító úgy döntött, hogy a kontextuális hatások terén bekövetkező veszteség ez esetben jobban tolerálható, mint a kifejezés esetleges átültetéséből fakadó feldolgozási erőfeszítésnövekmény. Másutt, feltehetőleg hasonló okból, a fordító olyan fogalommal váltotta föl az

eredetiben szereplőt, melynek semmi köze ugyan az eredetihez, viszont ismerős a célolvasó számára, vagyis – csakúgy, mint az előző esetben – kisebb feldolgozási befektetést igényel (*harisnyaszemfelszedő: shoe repair shop, közért: the market*).

Egy másik tipikus eset, amikor valamely enciklopédikus feltevés hiányzik a célnyelvi kulturális kontextusból, és a kifejezést tartalmazó megnyilatkozás relevanciája úgy biztosítható a leginkább költséghatékony módon, ha a fordító modifikálja az eredetit, vagyis nem próbálja megőrizni a kérdéses enciklopédikus feltevést (pl. magyar *Bunkócska te drága* helyett angol *Silly Billy*).

Vannak persze olyan esetek is, amikor feltehetően egyszerű figyelmetlenség áll a háttérben (pl. *Bolyai: Bolyai, Sück Ödön Mihály: Odon Suck, Dancsó: Dansco*).

6. Konklúziók

Ami az egyes műveleteknek a fordítói stratégia megvalósításában játszott szerepét illeti, a példák igazolni tűnnek azt a feltevést, hogy az átvitel és a fordítás alapvetően az idegenítést szolgálja, mivel egyértelműen a kontextuális hatások megőrzésére való törekvés motiválja őket, míg a behelyettesítés és a modifikáció alapvetően a honosítás eszköze, minthogy elsősorban a feldolgozási erőfeszítés-szint optimalizálásának igénye indokolja alkalmazásukat.

Az adatokat áttekintve azt láthatjuk, hogy az idegenítő megközelítés a személyekre és a topográfiára vonatkozó kifejezések esetében a legkifejezettebb, amelyeket többnyire átvisz a fordító, hiszen ezek alapozzák meg a történet kulturális és fizikai színhelyét illető kontextuális feltevéseket. A honosító megközelítés a szituáció-sémák esetében a legerősebb, amelyeket szinte kivétel nélkül behelyettesít a fordító, mivel ezek oly mélyen gyökereznek az olvasó kognitív környezetében, hogy bármely más megoldás valószínűleg irreleváns hatásokat eredményezne a feldolgozási erőfeszítés mértékének indokolatlan megnövekedése miatt.

Égészében véve ez a fordítás meglehetősen kiegyensúlyozott abban az értelemben, hogy miközben egy eléggé nyilvánvaló idegenítő szándékot tükröz, ezt a szándékot nem hajlíthatatlanul merev módon igyekszik megvalósítani, és nem zárkózik el a honosító jellegű megoldásoknak a kommunikációs helyzethez alkalmazkodó felhasználásától. Természetesen egy másodlagos kommunikációs helyzetben a direkt fordítás ideálja, melyet csakis egy kompromisszumoktól mentes idegenítő stratégia használatával lehetne elérni (ha egyáltalán lehetséges elérni) nem egy reális célkitűzés. Sokkal okosabb elfogadni azt a tényt, hogy a kulturális kontextusok közötti különbségek szükségszerűen veszteségekhez vezetnek a fordításban, s ezt belátva ésszerű kompromisszumokat kötni, vagyis lemondani az eredeti szöveg bizonyos információs szándékairól mások érdekében, melyek közvetlenebb módon relevánsak, és megőrizhetők.

Egy ilyen módon kompromisszumos fordítás, mint amilyen az általunk vizsgált célszöveg is, a fordító óvatos törekvését tükrözi arra, hogy kiterjessze a célolvasó kognitív környezetét a forráskultúra felé, abban a reményben, hogy az olvasó ennek érdekében hajlandó befektetni a szükséges erőfeszítést, ugyanak-

kor pedig arról is gondoskodva, hogy ennek az erőfeszítésnek a mértéke ne lépjen túl egy ésszerű szintet, amelyet a Gutt (1991) által definiált optimális hasonlóság feltételez. Végül is éppen ez az, amit az ember egy ilyen fordítástól elvár: az olvasók azért vállalkoznak idegen szerzők szépirodalmi műveinek fordításban való olvasására, mert új dolgokat szeretnének megtudni idegen kultúrákról, új szellemi tájakra akarnak utazni, miközben persze azt is joggal elvárják, hogy a fordító segítőtjük és idegenvezetőjük lesz ebben a kalandban.

Irodalom

- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Duff, A. 1981. *The Third Language*. Oxford: Pergamon Press.
- Gutt, E-A. 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol-magyar és magyar-angol fordításokban. *Fordítástudomány* IV. évf. 2. szám, 46–62.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Pym, A. 1992. *Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Frankfurt: Peter Lang.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* II. évf. 1. szám, 34–49.
- Venuti, L. 1998. Strategies of Translation. In: M. Baker (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 240–44.
- Vermes A. 2003. Proper Names in Translation: An Explanatory Attempt. *Across Languages and Cultures* 4 (1), 89–108.
- Vlahov, S., Florin, S. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva: Mezsdunarodnije Otnosenyjija.
- Wilson, D. 1992. Reference and Relevance. In: *UCL Working Papers in Linguistics Vol. 4*. London: Department of Phonetics and Linguistics, University College London, 167–91.
- Wilson, D., Sperber, D. 1988. Representation and relevance. In: Kempson, Ruth M. (ed.) *Mental Representations: The Interface between Language and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 133–53.

Források

- Esterházy P. 1990. *Hrabal könyve*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Esterházy, P. 1993. *The Book of Hrabal*. Translated by Judith Sollosy. London: Quartet Books.

A „faux amis” jelenségének terminológiai problémája

Kiss Mónika

1. A faux amis általános meghatározása

Nyelvészeti kézikönyvek szerint a faux amis (továbbiakban rövidítve: FA) kategóriája olyan különböző nyelvekhez tartozó szópárokat jelöl, amelyeknek formai hasonlóságuk ellenére (teljesen vagy részben) eltérő jelentésük van, és ezáltal interferenciális hibák forrásai lehetnek.

2. Kutatástörténeti áttekintés

A FA-kutatások eddigi története azért nem írható meg teljes pontossággal, mert az egyes szerzők egymástól szinte teljesen elszigetelve alkottak, a nyelvi és földrajzi különbségekből és távolságokból adódóan nemigen vettek tudomást egymás műveiről és eredményeiről. Egységes kutatási irány hiányában legfeljebb valamilyen általunk megszabott rendszer szerinti áttekintést adhatunk (pl. időrend, nyelvek stb.). Mivel a nyelvek szerinti vizsgálódás túlságosan szerteágazó lenne, az időrendi tagolást választjuk. A közel nyolc évtizednyi FA-irodalomból csak azokat a szerzőket illetve műveket említjük meg, amelyek a FA jelenségének elméleti megközelítésében fontos szerepet játszottak. A történeti áttekintésből tehát szándékosan kihagyjuk azokat a szótárakat, tanulmányokat, amelyek semmi újat nem hoztak az elméleti kutatás számára.

2.1. Előzmények: idegennyelv-tanítás

A FA-kutatások kezdete – és maga a terminus is – két frankofon fordító, Maxime Kœssler és Jules Derocquigny nevéhez köthető, akik 1928-ban *Les Faux Amis ou les Trahison du Vocabulaire Anglais. Conseils aux Traducteurs* címmel jelentették meg az angol-francia szópárokat és példákat tartalmazó gyűjteményüket. A szakirodalom ezért egységesen őket tekinti a FA-kutatások kezdeményezőinek.

Noha a faux amis terminus csak 1928 óta létezik, a jelenség nem új a nyelvészetben: didaktikai célokból már korábban készültek olyan segédanyagok, amelyek a téves analógia okozta hibákra hívják fel a nyelvtanulók figyelmét.

Példaként megemlítenénk Henri Portitor 1788-ban Salzburgban megjelent *Petit Traité des gallicismes & germanismes, dans lesquels ces deux langues font le plus*

opposées l'une à autre című – mintegy százoldalas – kiadványát, amely a franciául tudó német anyanyelvűek számára nehézséget okozó társalgási fordulatokat és kifejezéseket tartalmaz. A társalgási fordulatokon kívül helyenként hasonló alakú, ám eltérő jelentésű szavakat – azaz mai értelemben vett hamis barátokat – is találunk, természetesen magyarázatokkal együtt.

Ugyancsak figyelemre méltó G. Dubray 1894-ben már negyedszerre kiadott *Fautes de français. Tableau des fautes le plus fréquentes que font les Allemands en parlant le français* című könyve, amelyben a szerző 124 olyan francia kifejezést, szót gyűjtött egybe, amelyeket a német anyanyelvű beszélők gyakran hibásan vagy tévesen használnak, és amelyek francia fül számára furcsán vagy nevetségesen hangzanak. A szócikkek közül nem mindegyik FA, többségük látszólagos (szótári) ekvivalencia, amelyek átvitele bizonyos szövegkörnyezetben mégsem megengedett (pl. a 'magával hoz, elhoz' jelentésű francia *apporter* – német *mitbringen*, ahol a német lexéma nem használható személyre). Találunk azonban olyan szópárokat is, amelyek megfelelnek a fenti definíciónak – például fr. *coffre* 'láda, doboz' – ném. *Koffer* 'bőrönd'; fr. *couvert* 'teríték, evőeszköz, étkezés' – ném. *Couvert*, (*Brief*)*couvert* '(levél)boríték' stb.

Feltétlenül meg kell említeni két gimnáziumi angoltanár, Veslot és Banchet 1923-ban kiadott *L'art de traduire. Les Traquenards de la version anglaise* című gyűjteményét, amelyben – különféle, fordítási nehézséget okozó nyelvtani problémák tárgyalása mellett – néhány tucatnyi, ma hamis barátok tekintett angol–francia szópár található. Rámutatnak arra is, hogy „a fordítás kelepcéi” részben az angol és a francia szókincs hasonlóságából, részben a többjelentésű lexémák félreértéséből adódnak.

Az idevágó angol irodalomból hivatkozhatunk Hiebslac 1886-ban megjelent *Englische Sprach-Schnitzer* című művére, amelyben a szerző az angolul beszélő németek mulatságos vagy zavaró szótévesztéseit, jellemző hibás fordulatait gyűjtötte össze, köztük számos közös eredetű és / vagy hasonló alakú angol–német szópárt. Portitor, Dubray és Hiebslac művei tehát – jóllehet a faux amis kifejezés (vagy bármiféle ekvivalense) nem fordul elő bennük – az első ismert FA-szótárak közé tartoznak.

A fentiekén kívül találtunk hivatkozást¹ egy 19. század elején (kézzel) írt orosz-lengyel szótárra, amelyben a szerző, bizonyos Samuel Bogumil Lindes, állítólag külön megjelölte a hamis barátokat.

Magyar vonatkozása miatt külön szólunk Szerb Antal és Kováts Albert *Don't say... But say... Mit hibáznak el leggyakrabban az angolul tudó magyarok?* című füzetnyi kiadványáról, amely Budapesten jelent meg a Cserépfalvi kiadónál az évszám feltüntetése nélkül. A szerzők az angolul tanuló magyarok tipikus nyelvi tévedéseit és azok javításait gyűjtötték össze – elsősorban az igevonzatok, a prepozíciók, a téves szóválasztás és a hibás szórend okozta problémákat. Ebben kevés lexikai egybevetést találunk, de a FA jelensége sem mindig korlátozódik a szókészletre.

2.2. A FA és a kontrasztív lexikológia, lexikográfia

Koessler és Derocquigny 1928-as szótára egy darabig visszhang nélkül maradt nyelvész körökben, annak ellenére hogy Derocquigny három évvel később még egy kiegészítő kötetet is kiadott újabb angol–francia szópárokka (Derocquigny 1931), és az eredeti szótár 1949-ben már a negyedik kiadásban látott napvilágot. A más nyelvpárok közötti FA iránt pedig csak a 20. század második felében kezdtek érdeklődni.

Az első időkben a FA jelenségét a fordítás során felmerülő lexikai csapdák kérdéseként kezelték; és csak később, az 1970-es évektől figyelt fel rá a kontrasztív nyelvészet, a lexikográfia és az idegennyelv-tanítás. A hetvenes évektől divatba jöttek a hamis barátok: ugrásszerűen megnőtt a FA-val foglalkozó publikációk száma – számos tanulmány, szótár, feladatgyűjtemény látott napvilágot.

A FA-szótárak akkori prosperálása nemcsak a nyelvi sokszínűséggel magyarázható, hanem azzal is, hogy a szerzők többnyire egymástól függetlenül, és egymás műveinek ignorálásával alkottak újabb és újabb szótárakat.

A 1990-es évek második felében alábbhagy a szótárpublikálási láz; viszont egyre több elméleti írás jelenik meg. A FA-kutatásoknak külön lendületet adnak a – germanisták által indított, és egyre népszerűbbé váló – ún. „Internationalismen”-kutatások. Az elméleti publikációk palettája – a szótárakéhoz hasonlóan – rendkívül széles: a néhány oldalas cikktől a komolyabb tanulmányokig át a szakdolgozatokig, valamint disszertációkig minden megtalálható köztük.

Mivel tudományos igényű munkákról van szó, azt gondolhatnánk, hogy a nagy számú publikációnak köszönhetően idővel kialakult (vagy legalább körvonalazódott) a FA-kutatások módszertana – azonban egyáltalán nem ez a helyzet. Egyes dolgozatok ugyan megpróbálják feldolgozni a létező szakirodalmat (Bunčić 2000, Kroschewski 2000, Mertens 2001), ám – valószínűleg nyelvi és hozzáférési korlátok miatt – átfogó rendszerezéssel alig lehet találkozni.

A FA jelenségének fontosságát a lexikográfia is felismerte: a kilencvenes évektől számos egynyelvű (értelmező) szótárban található utalást más nyelvi hamis barátokra. Ezek a szótárak egyes címszavakon belül jelzik, ha az adott szónak egy másik nyelvben eltérő jelentése van (pl. CIDE 1995, Rey-Debove 1999).

Az ezredforduló környékén feltétlenül szólnunk kell az Internetről is, ahol egyre több FA-témájú oldalra bukkanhatunk. Ezeket általában érdekes (és gyakran folyamatosan bővülő) szólistákat, elvéve pedig elméleti publikációkat olvashatunk. Külön megemlítenő a Bonni Egyetem által koordinált szlavisztikai FA-projekt, melynek eredményeként jelenleg több mint 2400, szláv nyelvek közti FA adatait dolgozták fel (ld. Bunčić 2003).

2.3. Magyarországi és magyar nyelvű kutatások

Magyarországon sokáig visszhang nélkül maradtak a külföldi kutatások. Jóllehet, a FA mint hibalehetőség a nyelvtanulásban már régóta ismert, a FA jelenségével alig foglalkoztak a magyar kutatók. Hogy nem csupán tudatos mellőzésről

van szó – ami egyébként nehezen indokolható, hiszen a magyar nyelv szókészlete (a szókölcsonzések nagy száma miatt) ideális alap FA-kutatásokhoz –, az onnan látszik, hogy maga a fogalom is jószerivel ismeretlen a magyar nyelvészeti szakirodalomban. A faux amis vagy hamis barát kifejezés nem szerepel sem értelmező szótárakban, sem nyelvtörténeti témájú egyetemi tankönyvekben, sem a szókészlettel foglalkozó szakirodalomban. Hiába keressük a *Nyelvi fogalmak kisszótárában*, amely pedig „az első olyan kislexikon, amely magyar nyelven összefoglalja a legfontosabb nyelvészeti ismereteket” (Tolcsvai Nagy 2000: 5), sem címszó, sem utalás formájában nem találjuk.

A FA jelenségére a kontrasztív nyelvészettel foglalkozók, illetve nyelvészeti szakfordítók figyeltek fel először. Kezdetben még az idegen nyelvű terminust használták, később néhányan megpróbálkoztak a (tükörfordítás eredményeként kapott) magyar *hamis barátok* meghonosításával.

Az első magyarországi kutatások a kontrasztív nyelvészettel foglalkozó germanisták nevéhez fűződnek. Előzményként megemlítendő Juhász János, aki a hatvanas években Debrecenben végez interferenciakutatásokat a németül tanuló magyarok körében. Juhász még nem a FA jelenségét kutatja, de érinti azt: felmérései pszicholingvisztikai alapokra épülnek (tesztek, illetve közvetlen megfigyelés segítségével rögzíti és osztályozza a magyar diákok által elkövetett német nyelvi hibákat), következtetései pedig didaktikai célokat szolgálnak (ld. Juhász 1970).

A nyolcvanas években Emericzy Tibor kontrasztív lexikológiai vizsgálatai során elkezdte összegyűjteni a német–magyar hamis barátokat, azonban egy német nyelvű cikkben (Emericzy 1980) és egy fellelhetetlen (csak hivatkozásból adatható) dolgozaton kívül más publikációt (pl. szótárt) nem jelentet meg e témában, így munkássága sajnos nem kerül be a nyelvészeti köztudatba.

A neolatin nyelvészek jó ideig nem foglalkoznak a FA kérdéssel. Mikó Marianne néhány oldalas cikkében (Mikó 1985) ugyan találunk néhány francia–magyar hamis barátot, ám ezek még nem módszeres, hanem alkalmi gyűjtés eredményei.

A Franciaországban élő Fónagy Iván a helyzetmondatok fordíthatóságáról szólva vizsgálja a francia és a magyar helyzetmondatok egyezési (illetve különbözőségi) fokát; és közöl kisebb gyűjteményt a francia–magyar kötött kijelentések közötti hamis barátokról. Fónagy ebben az írásában (Fónagy 1998) az elsők között veti fel annak lehetőségét, hogy a FA jelensége a nyelvi (langue) síkon kívül a megnyilatkozások szintjén (parole) is értelmezhető.

A kilencvenes években nálunk is fellendül a FA iránti érdeklődés: néhány szakdolgozat és cikk születik a francia–magyar hamis barátok témakörében (Kiss 1996, Balogh 1999), Debrecenben, illetve Berlinben új lendületet nyernek a német–magyar kutatások (Molnár 1992, Polzin 1996). Öröndetes, hogy más nyelvekben jártas nyelvészek, nyelvtanárok is felfigyelnek a témában rejlő lehetőségekre: 1998-ban angol–magyar vizsgálat készül (Lázár 1998), 2000-ben pedig megkezdődnek az olasz–magyar (Fábián 2001) kutatások.

A jelenség népszerűvé válását és ismertségének terjedését jelzi, hogy a kilencvenes évektől néhány kontrasztív jellegű vagy fordításként létrejött magyar nyelvű kézikönyvben már előfordul a FA – többnyire *hamis barátok* néven (pl. Bárdosi és Karakai 1996: 226, Tóth [2004], Crystal 1998: 432).

3. Terminológia

3.1. Faux amis és tükörfordításai

A névadók alkotta *faux amis du traducteur* ('a fordító hamis barátai') kifejezés rövidített alakját (*faux amis*) sokáig változtatás nélkül veszik át a nem frankofon nyelvészek és szótárkészítők, így ez szerepel a nem francia nyelvű szövegekben és címekben is – gyakran idézőjelben vagy más, pl. tipográfiai megkülönböztetéssel (pl. Emericzy 1980, Reiner 1989). Külön megemlítendő, hogy a németben a francia kifejezés már lemmatizálódott, és ez szerepel köznyelvi vagy szaknyelvi szótárakban.²

A francia nyelvészeti irodalomban a *faux amis* mellett megjelenik a *faux cousins* 'hamis unokatestvérek', valamint a *faux frères* 'hamis fivérek' terminus is, ezek azonban az egy nyelven belüli hasonló alakú szavakat, azaz a paronim párokat jelölik.

A különböző nyelvű szakirodalomban később számos más elnevezéssel találkozhatunk. Ezek egy része a francia *faux amis* tükörfordításának eredménye, mint a spanyol *falsos amigos*, a portugál *falsos amigos*, az olasz *falsi amici* az angol *false friends*, a német *falsche Freunde*, a holland *valse Vriendschap*, az orosz *ложные друзья*, a lengyel *falszywi przyjaciele* és a magyar *hamis barátok*, vagy az eredeti alapján alkotott új kifejezés, mint például az olasz *false corrispondenze* 'hamis megfeleltetés', vagy az orosz *обманивое сходство* 'megtévesztő hasonlóság'.

3.2. A faux amis kifejezés bírálata

Megemlítendő, hogy a *faux amis* kifejezést többen is kritizálták. Elsőként Boillot, aki helyteleníti, hogy (tudományos vagy ismeretterjesztő) művek címeiben képes kifejezések legyenek (Boillot 1928). Ez a helytelenítés magyarázható az újdonságtól való idegenkedéssel, hiszen Boillot kritikája közvetlenül a Koessler és Derocquigny-féle gyűjtemény után jelent meg; de még több mint fél évszázaddal később is olvashatunk hasonló vélekedést – például a lengyel FA-kutató Lipczuktól, aki szerint a metaforikus kifejezés körülményes, pontatlan, és ezért alkalmatlan arra, hogy tudományos terminussá váljék (Lipczuk 1987: 64).

Boillot másik kifogása a *faux amis* terminussal szemben az, hogy az elnevezés azt sugallja, mintha lennének valódi barátok is, ám szerinte a fordító számára ilyenek eleve nem léteznek (Boillot 1928: 212).

Később nem mindenki osztja Boillot véleményét, amit az is jelez, hogy számos elméleti műben és szótárban felbukkannak a valódi barátok – a franciában *vrais amis*, az angolban *true friends* néven. A szótárírók ugyan nem mindig nevezik így a lexikai ekvivalenciákat, ám az a tény, hogy ezeket felveszik a szótárba, mutatja, hogy ilyenek márpedig léteznek. A „valódi barátok” fogalma nincs egzakt módon definiálva; annyi mindenesetre elmondható, hogy a legtöbb szerző a *faux amis* ellentétéként olyan különböző nyelvekhez tartozó szavakat sorol ide, amelyek alakja azonos vagy hasonló, és jelentésük többé-kevésbé megegyezik (ld. Mikó 1982: 42–43; Breitreuz 1992: 14; Kroschewski 2000: 11).

Más szempontból is éri bírálat az eredeti kifejezést: Lipczuk például szová teszi, hogy az eredeti „faux amis du traducteur” kiterjesztése megtévesztő, mert a kérdéses szópárok nemcsak a fordítók számára jelent(het)nek nehézséget, hanem a tolmácsok, és idegen nyelvet tanulók számára is (Lipczuk 1987: 64). Ez az észrevétel kétségtelenül igaz, de két szempontból nem helytálló. Egyrészt már rég aktualitását veszítette, hiszen évtizedek óta általánosan elfogadott, hogy bármely két- vagy többnyelvű beszélő – nyelvtudásának szintjétől függetlenül – beleeshet a FA okozta csapdába. Másrészt a kifejezés – mint lexikai egység – tapadással alakult ki, közben jelentésváltozáson ment keresztül, ami egy nyelv szókészletén belül természetes folyamatnak tekinthető – még akkor is, ha ez szaknyelvben nem túl gyakori. Mindenesetre a 20. század második felétől kezdve a FA alakjából és jelentéséből kikopott a fordítókra vonatkozó (és ezért megszorító) kiterjesztés.

3.3. Más kifejezések

Az alábbiakban áttekintjük a faux amis szinonimájaként vagy alternatívájaként használt kifejezéseket. Igyekszünk rámutatni arra, miben új vagy más az adott terminus, vagy miért nem tekinthető a FA-val egyenértékűnek.

3.3.1. Már meglévő nyelvészeti szakkifejezések

Cognates

Az angol nyelvészet – a *false friends* mellett – gyakran használja a *cognates*, *false cognates*, vagy *deceptive cognates* kifejezéseket, amelyeknek más nyelvekben szintén létezik tükörfordításos megfelelője – pl. spanyol *falsas cognadas*.

Jóllehet, vannak, akik a *false / deceptive cognates* terminust a FA teljes értékű szinonimájaként használják (pl. Wandruszka 1979, Pascoe és Pascoe 1985, Hammer és Giaouque 1989), a két kifejezés nem cserélhető fel egymással.

A *cognate* főnév ugyanis az angolban a közös eredetű / egymással rokonságban álló szavakat jelöli, mint például a német *Haus* és az angol *house*.

A jelenség természetesen nem érdektelen a FA-kutatás számára, hiszen az eltérő alakú és / vagy jelentésű kognáták FA-nak tekinthetők, ám a két jelenség kapcsolata még nem teljesen tisztázott a szakirodalomban. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a terminus különféle változatokban létezik (*cognates / deceptive cognates / false cognates / partial cognates*), melyek hol azonos jelenséget jelölnek, hol – szerzőktől függően – valamilyen értelmezésbeli eltérésre utalnak. Itt nem feladatunk a kognáták problémájának részletes tárgyalása; ami a témánk számára lényeges, az annak megállapítása, hogy a kognáták vizsgálata az etimológiailag rokonságban álló lexémákra koncentrálnak, így – implicit módon beszűkíti a FA jelenség (lehetséges) értelmezési tartományát.

Paronímia

A szakirodalomban található terminológiai kavalkád legillusztrisabb példája a paronímia kifejezés használata. Vannak szerzők, akik a paroním szópárokat FA megjelöléssel illetik (Colignon és Berthier 1985, Van Campenhoudt [2003]),

mások pedig a paronímia körébe sorolnak tipikus hamis barátoknak tekintett szópárokat (Čemerikić et al. 1988, Bußmann 2002).

Kétségtelenül van hasonlóság a két jelenség között: a – gyakran azonos tőből származó – hasonló alakú, de eltérő jelentésű szavak problémát okoznak a nyelvhasználó számára. Míg azonban a paronímia esetében egy nyelven belüli hasonló alakúságról van szó (pl. m. *érme* 'aprópénz, fém pénz' – *érem* 'kitüntetés, medál'; fr. *original* 'eredeti, egyéni' – *originel* 'ősi, kezdeti, eredendő'), a FA mindig csak két nyelv viszonyában értelmezhető.

A hamis barátok (*faux amis*) tehát nem tévesztendő össze a (francia szakirodalomban gyakran *faux frères* 'hamis fivérek' néven ismert, az angolban pedig *confusibles* vagy *confusable words* néven emlegetett) paronim szópárokkal, hiszen a paronímia **intralingvális**, a FA pedig **interlingvális** jelenség. Ez az alapvető különbség szükségessé teszi, hogy a két jelenséget elkülönítsük egymástól.

Homonímia

A szlavistáknál meglehetősen bevett, hogy a FA jelenségére a *homonímia* vagy *nyelvek közötti homonímia* kifejezést használják (ld. Bunčić 2000: 20–21), amit két okból nem tartunk szerencsésnek. Egyrészt a homonímia már foglalt más jelenségre: a homonímia a nyelvészetben azt az egy nyelv szókészletén belüli azonos alakúságot jelöli, amikor a szavak között nincs (vagy már nem kimutatható) etimológiai kapcsolat. Másrészt a homonímia több ponton sem egyezik a FA-ként megnevezett jelenséggel, hiszen a homonímia intralingvális jelenség; ráadásul a homonímia nem (vagy ritkán) implikálja a közös eredetű szavak csoportját, amely pedig a FA-kutatásnak egyik legalapvetőbb területe.

Galicizmusok, germanizmusok

A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a történeti áttekintésben emlegetett didaktikai célból készült kiadványokban gallicizmusok illetve germanizmusok néven jelölték a német illetve francia beszélők által elkövetett lexikai interferenciahibákat.

Mai értelmezésben „a gallicizmus szó hibásnak minősíthető franciás szóhasználatot vagy nyelvtani fordulatot is jelenthet más nyelvben” (Bárdosi és Karakai 1996: 208), a köznyelvben viszont jóval általánosabb jelentésű: „1. tősgyökeres francia fordulat, franciás nyelvi jellegzetesség 2. franciás szóhasználat/fordulat más nyelvben” (Bakos 2002: 222)³. A magyar tankönyvpiacon megjelent *Galicizmusok, Germanizmusok, Italianizmusok* stb. címetek viselő sorozat is az adott nyelv jellegzetes fordulatait, szólásait tartalmazza, nem pedig hamis barátokat.

Barbarizmus, pseudoanglicizmusok stb.

Szólnunk kell arról az esetről, amikor nem valós elemek téves használatáról van szó, hanem egy nem létező szó használatáról. Előfordul, hogy a beszélő L1 mintájára képez vagy használ egy lexémát L2-ben, de az ott valójában nem létezik. Klasszikus példa erre a nemzetközi szóként számon tartott *banán*, amelyről feltételezhető, hogy más nyelveken is hasonlóan hangzik. A feltevés jó pár

esetben igaznak bizonyul (vö. fr. *banane*, ném. *Banane*, ang. *banana*, svéd *banan*); ám a spanyol megfelelője nem # *banana*⁴ (ilyen lexéma nem is létezik!), hanem *plátano*.

Fontos látni, hogy ez a jelenség csupán egy a különféle interferenciahibák közül, de egyáltalán nem azonos a hamis barátokkal, azoknak legfeljebb egy alcsoportját alkotja (ld. a tipologizálásról szóló részt).

3.3.2. Új javaslatok – „tudós szavak”

Talán a képes kifejezések elleni kritikák miatt, vagy a tudományos nyelvhasználat sajtóságaiból adódóan, gyakori, hogy egyes nyelvészek a FA jelenségére valamilyen más, általában latin vagy görög elemekből képzett, és ezért közhétébbnek vélt kifejezést használnak.

Tautonymie, tautonymie

A (német nyelvű) lengyel szakirodalomban Lipczuk a FA helyett a *Tautonymie*, illetve *lexikalische Tautonymie* terminust javasolja (Lipczuk 1987: 62).

A görög elemekből alkotott „tautonímia” (*tauto* ‘az azonos, ugyanaz’, *onoma* ‘név’) elég tudományosan hangzik és jól illeszkedik más tudományos szókalkotta paradigmába – vö. tautológia, homonímia stb. A terminus azonban csak a lengyel lexikológiában terjedt el, a nemzetközi szakirodalomban még az alakja sem honosodott meg – nincs pl. francia vagy angol megfelelője; sőt az eredeti német alak sem található a német értelmező szótárakban vagy a nyelvészeti kézikönyvekben.

Pénidentèmes

Reiner, bécsi frankofon filológus a francia *pénidentèmes* (német nyelven írt publikációjában *Pänidenteme*) kifejezést vezeti be, amellyel nemcsak a hamis barátokat jelöli, hanem mindazon szavakat, amelyek L1 és L2 között etimológiailag és formailag megfelelnek egymásnak. Ebbe értelemszerűen beletartoznak a valódi ekvivalensek – vagy „valódi barátok” – is, azaz olyan szópárok, amelyek között nincs jelentésbeli eltérés. Reiner értelmezésében a pénidentèmes és a faux amis tehát nem szinonimák: a FA csupán valódi részhalmaza a pénidentèmes-ek halmazának.

Approximáták

A lengyel–bolgár hamis barátokkal foglalkozó Karpačeva az approximáták (aprosymaty) kifejezést javasolja és használja, amelyet nyilván a (középkori) latin *approximare* ‘megközelíteni’, illetve *approximatio* ‘megközelítés, közeledés’ szavakból képzett. Az elnevezés ugyan utal a formai hasonlóságra (megközelítően azonos alakú szavak), ám ez még jelölhetné a paronímiát vagy a dubletteket is.

Bunčić rámutat arra, hogy a terminus kiterjesztett alakjai félreérthetőek (2000). A szó eredete alapján azt hihetnénk, hogy az aprosymaty całkowite ‘teljes approximáták’ a teljesen azonos alakú szópárokat jelölik, ezzel szemben Karpačeva a ‘teljes / abszolút FA’-t (azaz a teljes jelentéseltérést) érti alatta.

A terminust egyébként mások nem vették át; az angol- és francia nyelvű szakirodalomban teljesen ismeretlen.

Pszeudoanalogonímia

Bunčić (Hengst nyomán) a pszeudoanalogonímia (a német eredetiben: Pseudo-Analogonyme) kifejezést javasolja és használja a FA helyett (Bunčić 2000). A terminust azért találja megfelelőnek, mert magában foglalja a FA jelenségének alapvető jellegzetességeit: a formai hasonlóságot (gr. *analogosz* ‘azonos, egyező’), a látszólagos egyezést, szemantikai eltérést (gr. *pszeudo* ‘hazug, hamis, ál’) és a lexikológiai vonatkozást (gr. *onoma* ‘név, szó’).

A terminus kétségtelenül kifejező és nagyon tudományosan hangzik, csupán az a baj vele, hogy Bunčić szakdolgozatán kívül sehol nem találkoztunk vele, ezen kívül – a hosszúsága, a morfológiai összetettsége, valamint az idegenszerűsége miatt – nehezen képzelhető el egy (nagyközönségnek szóló) FA-szótár címében.

3.3.3. Egyéb névadási kísérletek

Érdekes, hogy az előző, tudományos szaknyelvi irányzattal ellentétben a bőséges FA-irodalommal rendelkező nyelvekben előbb-utóbb megjelennek egyéb, a FA jelenségét jelölő elnevezések, amelyek gyakran metaforikus jelentésátvitel eredményei: pl. német *Sprachfallen* ‘nyelvi csapdák’, francia *mots-pièges* ‘szócsapdák’ stb. Ezek elfordulnak a tudományosnak vélt nyelvhasználatról, és a görög vagy latin elemek helyett a kérdéses nyelv már meglévő köznyelvi szavaiból alkotnak új kifejezéseket. Természetesen ezek jelentése sem mindig egyértelmű: van, amelyik a FA hiponimájaként értelmezhető (*Sprachfallen*), van amelyik épp úgy magyarázatra szorul, mint annak idején a *hamis barátok* (pl. a francia *les belles infidèles* ‘a szép hűtlenek’, az angol *treacherous twins* ‘áruló ikrek’); ezzel szemben igen hangzatosak és figyelemfelkeltőek – ami a címadásnál a könyvkiadásban nem mellékes szempont.

3.4. Összefoglaló táblázat

Az alábbi táblázat időrendben foglalja össze a legfontosabb, a FA jelenségére javasolt és/vagy használt *terminus technicus*okat. Külön feltüntetjük a kifejezések eredeti alakját, azok szó szerinti magyar fordítását, valamint az évszámot, amikor az adott kifejezés ismereteink szerint először felbukkant.

Terminusválogatok

Eredeti terminus	Nyelv	A terminus magyar fordítása	Év
les traquenards de la version	francia	a fordítás kelepcei	1923
faux amis	francia	hamis barátok	1928
mots perfides	francia	álnok szavak	1931
(false) cognates	angol	(hamis) kognáták	1932
deceptive cognates	angol	csalóka kognáták	1935
L1-L2 homonyms	angol	L1-L2 közti homonimák	1938
lumske ligheder	dán	csalóka hasonlóság	1944
pitfalls	angol	váratlan nehézség, kelepce	1961
misleading words	angol	félrevezető szavak	1961
verwechselbare Wörter	német	felcserélhető szavak	1964
les pièges du vocabulaire	francia	a szókészlet /szótár csapdái	1965
falsos cognatos	portugál	hamis kognáták	1968
false pairs	angol	hamis párok	1968
faux cousins	francia	hamis unokatestvérek	1968
lumske ord	dán	alattomos szavak	1968
ложные друзья	orosz	hamis barátok	1969
falsche Freunde des Übersetzters	német	a fordító hamis barátai	1972
mots-pièges	francia	szócsapdák	1972
false friends	angol	hamis barátok	1974
falsche Freunde	német	hamis barátok	1976
Analogonyme	német	analogonimák	1977
deceptive words	angol	csalóka szavak	1977
les mots-sosies	francia	hasonmás szavak	1977
valse Vriendschap	holland	hamis barátok	1980
межъязыковые омонимы и паронимы	orosz	nyelvek közötti homonimák és paronimák	1980
interlingues	francia	interlingvák	1982
falsas cognadas	spanyol	hamis kognáták	1983
pénidentèmes	francia	'majdnem azonosság'	1983
falsi amici	olasz	hamis barátok	1984
Sprachfallen	német	nyelvi csapdák	1985
pseudoanglicism	angol	ál- /pseudoanglicizmus	1985
aprosymaty	lengyel	approximáták	1985
Verwexlikon	német	szójáték: verwechseln + Lexikon 'összecserélni' + 'szókészlet'	1986
falsos amigos	spanyol	hamis barátok	1987
lexikalische Tautonyme	német	lexikai tautonimák	1987
faux anglicismes	francia	hamis anglicizmusok	1987

Eredeti terminus	Nyelv	A terminus magyar fordítása	Év
faux frères	francia	hamis fivérek	1987
paronymes	francia	paronimák / paronim párok	1988
false analogie e ambigue affinità	olasz	téves analógia	1988
trügerische Verwandte	német	csalóka / csalfa rokonok	1990
лексические интерференции	orosz	lexikai interferencia	1990
trügerische Wörter	német	csalóka / csalfa szavak	1990
Stolpersteine	német	buktatók	1991
tückische Fallen	német	alattomos csapdák	1992
falsaj amikoj	eszperantó	hamis barátok	1992
L1-L2 homonimia	lengyel	L1-L2 közti homonimák	1993
confusable words	angol	összekeverhető szavak	1993
lazni prijatelji	szlovén	hamis barátok	1994
draugu vārduca	litván	hamis barátok	1994
Kognaten	német	kognáták	1995
falsos amigos	portugál	hamis barátok	1995
lumske likheter	norvég	hamis hasonlóság	1996
les belles infidèles	francia	a szép hűtlenek	1997
treacherous twins	angol	alattomos ikrek	1998
paranys de traducció	katalán	fordítási paronimák	1999
Pseudo-Analognymie	német	pszeudoanalogonímia	2002

4. Összegzés, konklúzió

Mindenképpen dicséretes, hogy egyes nyelvészek igyekeznek új fogalmakkal gazdagítani tudományterületüket, ám az ilyen kezdeményezések estében fennáll a veszély, hogy az újonnan kreált kifejezések mind a szakmai, mind az általános közönség számára ismeretlenek, érthetetlenek vagy félreérthetőek lesznek.

Miután áttekintettük a faux amis kifejezés más nyelvű megfelelőit, változatait, valamint a szakirodalomban előforduló, a FA jelenségét jelölő egyéb terminusokat, megállapíthatjuk, hogy a különféle terminusok többsége nem igazán alkalmas a FA jelenségének jelölésére. Egyes nyelvészeti terminusok szemantikailag túlterheltek; másoknál értelmezés – vagy jelentésbeli problémák léphetnek fel; bizonyos szójavaslatok pedig csak elszigetelten (egy nyelvterületen vagy egy szerző írásain belül) használatosak.

Mindezek figyelembevételével a **faux amis** vagy a **hamis barátok** terminus használatát javasoljuk s alkalmazzuk.

Jegyzetek

1 Bunčić (2000: 7) maga is másra hivatkozva említi a szótárt; az eredeti művet nem lehetett megszerezni.

2 Lásd Bußmann 2000, valamint Duden 2001: 524. Érdekes, hogy ez utóbbiban egyes számú alak szerepel (*Faux Ami*). Szintén egyes számú francia alak (*faux ami*) található az *Idegen szavak és kifejezések szótárában* is (Bakos 2002: 196).

3 A germanizmus értelemszerűen ugyanez a német nyelvre vonatkozóan, ld. Bakos 2002: 230.

4 Nincs bevett jelölés az ilyen alakokra. Breitzkreuz (1992) és Mertens (2001) a szó előtt álló csillagot (*) használják, ez azonban a nyelvtörténetben a kikövetkeztetett (nem adatolható, de azért feltételezhetően létezett) alakot jelöli. A téves alakot általában egyszerűen áthúzással szokás jelölni, de így nehezen olvasható a szöveg. Technikai lehetőségeinket figyelembe véve a szóalak elé helyezett # jel alkalmazása mellett döntöttünk.

Irodalom

- Bakos F. (főszerk.) 2002. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai.
- Balogh P. 1999. De quelques types des faux amis phraséologiques. *Revue d'Études Françaises*. Budapest. 4: 11–22.
- Bárdosi V., Karakai G. 1996. *A francia nyelv lexikona*. Budapest: Corvina.
- Boillot, F. 1928. Les Faux Amis ou les trahison du vocabulaire anglais. Compte-rendu de l'ouvrage de Maxime Kœssler et Jules Derocquigny publié sous ce titre à la Librairie Vuibert, Paris.
- French Quarterly*. 10: 4. (Vol. X, N°. 4. Tirage à part): 211–243.
- Breitzkreuz, H. 1992. *More false friends. Tückische Fallen des deutsch-englischen Wortschatzes*. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt.
- Bunčić, D. 2000. *Das sprachwissenschaftliche Problem der inner-slavischen 'falschen Freunde' im Russischen*. MEd-thesis, Slavisches Institut der Universität zu Köln.
- Bunčić, D. 2003. *Falsche Freunde des Slavisten*. <http://www.uni-bonn.de/~dbuncic/fauxamis>.
- Bußmann, H. (hrsg.) 2002. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner.
- Čemerikić, J. et al. 1988. *Paronymes russo/serbo-croates. „Amis” et „faux-amis”*. Aix-en-Provence: Université de Provence, Institut de linguistique générale et d'études orientales et slaves.
- CIDE = Procter, P. (eds.) 1995. *Cambridge International Dictionary of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colignon, J-P., Berthier, P-V. 1985. *Lexique des «faux amis»*. Paris: Hatier.
- Crystal, D. 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Derocquigny, J. 1931. *Autres mots anglais perfides par Jules Derocquigny. Pour faire suite au livre intitulé Les Faux Amis ou les trahisons du vocabulaire anglais de MM. Kœssler et Derocquigny*. Paris: Librairie Vuibert.
- Duden (redaktion). 2001. *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- Emericzy T. 1980. Faux amis in ungarisch-deutscher Relation. In: Juhász J. (hrsg.) *Kontrastive Studien Ungarisch-Deutsch*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 49–64.
- Fábián Zs. 2001. Egy olasz-magyar „hamis barátok” szótárról. In: Gecsó T. (szerk.) *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest: Tinta, 104–114.

- Fónagy I. 1998. *Rögződés és változás a nyelvben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. Linguistica Series C Relationes 10.
- Hammer, P., Giaouque, G. S. 1989. *The Role of Cognates in the Teaching of French*. New York, Bern, Frankfurt/Main: Peter Lang.
- De Mauro, T. 2000. *Il dizionario della lingua italiana*. Torino-Milano: Paravia-Bruno Mondadori.
- Juhász J. 1970. *Probleme der Interferenz*. München: Hueber.
- Karpačeva, M. et al. 1994. *Putapki leksykalne: słownik aproksymatów polsko-bułgarskich*. Katowice: Śląsk.
- Kiss M. 1996. *Analyse lexicologique franco-hongrois: problématique des faux amis*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE Francia Tanszék.
- Kroschewski, A. 2000. „False friends” und „true friends”. *Ein Beitrag zur Klassifizierung des Phänomens der intersprachlich-heterogenen Referenz und zu deren fremdsprachendidaktischen Implikationen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Lázár P. A. 1998. Towards a taxonomy of „false friends: Faux amis for Hungarian users. *The Even Yearbook* 3: 69–118.
- Lipczuk, R. 1987. *Verbale Tautonyme lateinischer Herkunft in deutsch-polnischer Relation. Ein Beitrag zur semantischen Beschreibung nach dem gebrauchstheoretischen Ansatz*. Göppingen: Kümmerle Verlag.
- Mertens, J. 2001. *Die sogenannten faux amis in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe. Sprachwissenschaftliche und didaktisch-methodische Überlegungen*. Frankfurt am Main [u.a.]: Peter Lang.
- Mikó M. 1985. Remarques sur la notion des « FAUX-AMIS ». *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae: Sectio Linguistica*, Tomus XIII. Budapest. 41–49.
- Molnár A. 1992. Internationalismen und falsche Freunde in deutsch-ungarischer Relation. *Német Filológiai Tanulmányok/Arbeiten zur Deutschen Philologie* 21: 88–95.
- Pascoe, G., Pascoe, H. 1985. *Sprachfallen im Englischen. Wörterbuch der falschen Freunde Deutsch und Englisch. Ein Lern- und Nachschlagewerk*. Ismaning: Max Hueber.
- Polzin, Ch. 1996. „Falsche Freunde” im Sprachenpaar Ungarisch-Deutsch? *Zum Suchen und Finden unerwartete Bedeutungskontraste*. Magisterarbeit. Humboldt-Universität zu Berlin. Seminar für Hungarologie.
- Reiner, E. 1989. *Les correspondances régulières du vocabulaire français-allemand. Kleines Lexikon deutsch-französischer „Faux Amis” und „Vrais Amis” nach orthographischen Gesichtspunkten*. Wien: Verband der österreichischen Neuphilologen.
- Rey-Debove, J. (főszerk.) 1999. *Dictionnaire du français. Référence apprentissage*. Paris: Clé international.
- Szerb A., Kováts A. (é.n.) *Don't say... But say... Mit hibáznak el leggyakrabban az angolul tudó magyarok?* Budapest: Cserépfalvi Kiadó.
- Tolcsvai Nagy G. (szerk.) 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona.
- Tóth Sz. 2004. *Nyelvészeti kifejezések szótára*. <http://www.nyelveszet.hu/nyelveszet>.
- Van Campenhoudt, M. 2003. Mille faux amis en langue française. <http://www.termisti.refer.org/faintro.htm>.
- Wandruszka, M. 1979. 'Falsche Freunde': Ein linguistisches Problem und seine Lösung. *Lebende Sprachen* 24: 4–9.

Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban

Horváth Péter Iván

1. Bevezetés

Az állam gyakori megrendelője és címzettje a hiteles fordításoknak. A törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom ezerféle alap-, közép- és felsőfokú szerve, azokon belül pedig a legkülönbélebb tisztségekre tagolódik. Ezek nevét megismerni, megérteni és pontosan alkalmazni nehéz, idegen nyelven visszaadni még nehezebb, jól lefordítani sokszor lehetetlen. Ez utóbbira az a magyarázat, hogy számos intézmény és személy kizárólag a forrásnyelvi kultúrában létezik, a célnyelviben nem.

Az efféle jeltárgyak minden nyelvi közvetítőt szellemi erőpróbára kényszerítenek – ez önmagában véve közhely. Az sem új gondolat, hogy a fordítás évezredek gyakorlata több megoldást is kínál a reáliák fordítására. Az azonban, hogy e megoldások közül a hites fordító melyiket választja, korántsem egyértelmű.

Ezért e tanulmány először ismerteti a reália néhány szakirodalmi meghatározását, majd példákkal szemléltetve megvizsgálja a reália és a fordíthatatlanság kapcsolatát, végül pedig a fordítói stratégiákra irányuló kérdéseivel egy tudományos értelemben megbízható és érvényes kutatást vázol fel, hogy a hiteles fordítás ne legyen immár *terra incognita* a magyar fordítástudományban.

2. A reália fogalma

A *reália* latin eredetű szó, amely magyarul szinte kizárólag a többes számú *reáliák* alakban használatos. Jelentése egyfelől ‘természettudomány’ szemben a humaniorákkal, vagyis a társadalomtudományokkal, másfelől pedig a filozófiában – különösen a skolasztikában – ‘létező dolog’, ‘valóság’, ellentétében az elképzelt dolgokkal. A fordítástudományi értelemben vett reália nehezen határolható körül, mivel a szakirodalomban többféle néven, illetve egyéb fogalmakkal együttesen fordul elő.

Klaudy (1997: 121–122) szerint a reália – vagy *kultúrszó* – valamely nyelv-közösség sajátosan jellemző jeltárgya, illetve annak megnevezése. A *jeltárgy* tágran értendő, ezért a kézzelfogható tárgyakon, ételeken, ruhákon stb. kívül magában foglal ünnepeket, történelmi eseményeket, neveket, megszólításokat is. A reália fordítása mindig attól függ, hogy mennyire fontos az adott szövegben. „Ha ... nincs különösebb funkciója, ... kihagyást vagy általánosító fordítást, ... ha ... valamiért fontos, akkor körülírást vagy magyarázó betoldást alkalmaznak a fordítók.” Ezenkívül „a teljes átalakítás is gyakori átváltási művelet (i.m. 224).”

Katan (1999: 80–83) *lexikai és fogalmi hiányról (lexical gap és conceptual gap)** ír, ám a kettőt nem különbözteti meg egymástól, és három megoldás ismertetésére szorítkozik: (1) kölcsönzés vagy átvétel, (2) kihagyás, (3) saját megnevezés kitalálása. Érdekes azonban – mert segít tanulmányozni a reáliákkal kapcsolatos fordítási stratégiákat – Katan modellje (i.m. 147–151). Ennek alapfogalma a kognitív folyamatokat megkönnyítő *értelmezési keret (frame of reference)*, amely – Katan számítástechnikai metaforája alapján – háromféleképpen „méretezhető” (*chunking*): *nagyítás (chunking up)*, *kicsinyítés (chunking down)* és *oldalirányú mozgatás (chunking sideways)* révén.

Amikor a fordító nagyít, a konkrétól az általánosig, a résztől az egészig jut el (vö. hiperonima és holonima a szemantikában és a szövegtanban). Ha kiindulópontja a *karosszék*, akkor a *széken* át a *bútorhoz* vagy az *ülőalkalmatosságon* át a *támasztékhoz* érkezik. Kicsinyítéskor éppen ellenkezőleg: az általánostól a konkrétig, az egésztől a részig jut el (vö. hiponima és meronima). Így a *karosszéktől* az alkotóelemekhez, az anyaghoz stb. érkezik. Az *oldalirányú mozgatás* alternatív fogalomra (vö. kohiponima) irányul, ezért a *karosszéket* felcseréli az *étkezőszék*, *kanapé* stb. szavakra. Katan szerint a három művelet állandó változtatása kontinuumot alkot. Ennek egyik végpontja a *szemantikai fordítás*, amely hű marad a forrásnyelvi feladóhoz. Ez folyamatos nagyítással érhető el, ugyanis így a szöveg egyre jobban eltávolodik a forrásnyelvi kultúrától. A másik végpont a *kommunikatív fordítás*, amely viszont rendeltetés- és olvasóközpontú lévén előbb oldalirányú mozgatást, majd kicsinyítést igényel.

Smith (1995: 188–189) mindössze az *ekvivalens hiányát* említi (*lack/absence of equivalent*) és szintén adós marad a definícióval. A hiány szerinte négyféleképpen pótolható: (1) hosszas magyarázattal, amely nehézkes és nem célravezető; (2) rövid magyarázó kifejezéssel, amely a leginkább ajánlatos; (3) átvétellel (*non-translation*), amellyel elkerülhető a mondattani/szemantikai váltás minden nehézsége és kizárható a félrefordítás, viszont az átlagembernek érthetetlen lesz; és (4) hibridalkotással, amely „a legkevésbé kívánatos, mert összemosza a két nyelvet.”

Tellinger (2003: 58–60) egybevet néhány szakirodalmi meghatározást és megoldási javaslatot, de saját álláspontját nem fejt ki. A reáliák fordításában viszont két ellentétes törekvést nevez meg: az idegenszerűségek megőrzését és a honosítást (i.m. 68). Az előbbi minél több reália megőrzésére irányul, az utóbbi pedig a reáliák célnyelvi analógokkal való helyettesítésére. Tellinger két műfordítást elemez a reáliák szempontjából, végül pedig megállapítja: „A fordító becsületbeli ügye, hogy mindent megtegyen a helyes megoldás megtalálása érdekében...”

Heltai (2001: 30) a „megfelelő (ekvivalens) nélküli szavak” kifejezést használja. Példának hozza az angol *bell* főnevet, amelynek nincs hasonlóan általános jelentésű magyar párja, ezért konkretizáló fordításként a *csengő* vagy *harang* főnevet javasolja. Ugyanezen alfejezetben az ekvivalencia teljes hiányáról is szó esik, mégpedig négy fordítási stratégia hozzárendelésével: (1) közvetlen átvé-

* Az idegen nyelvű szakkifejezések és idézetek a szerző fordításában olvashatók.

tel, (2) tükörfordítás, (3) adaptálás, (4) magyarázó fordítás. Heltai ugyancsak mellőzi a jelenség meghatározását, bár a felsorolt művek közül az övé nem kutatási beszámoló, hanem a nyelvvizsgafordítás segédkönyve.

A reáliák visszaadására tehát több ezer év óta van megoldás, amint az idézett szerzők javaslatai is bizonyítják. A hites fordító azonban nem aknázhatja ki az összes stratégiát, mert a leírtakat csak fordíthatja, de nem egészítheti ki explicit magyarázattal („ez olyan, mint a”), zárójeles glosszával vagy lábjegyzettel (Horváth 2002: 38). Egy magyar jogosítványban a *B kategória* például nem fordítható *Class C*-nek a hasonlóság alapján. Ehhez valamely akkreditáló testület igazolása szükséges a két kifejezés egyenértékűségéről.

3. Reália és fordíthatatlan elem

Az idézett szerzők kimondva-kimondatlanul fordíthatatlannak tekintik a reáliákat. Sőt, a hivatásos fordítók hétköznapi beszédében ugyancsak felcserélhető fogalomként hangzik el a *reália* és a *nonekvivalens lexikai egység*. Márpedig ez legalább háromféleképpen cáfolható, ami egyszersmind célja is lehetne a közgazatási reáliák és a hiteles fordítás esetleges kutatásának.

Számos jeltárgy kétségtelenül valamely nyelvközösség különös ismertetőjele, amely meghatározásánál fogva máshol aligha fordul elő – mégis van megfelelője. Az angolszász igazságszolgáltatásban például szép számmal találni sajátos intézményeket: *bail*, *grand jury*, *magistrate*, *prosecution*. Ezeknek mind létezik magyar fordítása: *óvadék*, *vádtanács*, *rendőrbíró*, *bűnvádi eljárás*. Ez az ellenkező irányban is bizonyítható (például spanyolra): *betéti társaság* = *sociedad comanditaria*; *önbíráskodás* = *justicia arbitraria*; *törvénybizonyítvány* = *certificado legislativo*. Egy jeltárgy hiányából tehát nem feltétlenül következik a nyelvi jel hiánya. Jól látható, hogy a nyelv olyasmit is kódol, ami az adott kultúrában nem létezik. Ez visszavezethető egyéni fordítói leleményre, nyelvújítási törekvésre, spontán szóalkotásra stb., de ez már nem fordításelméleti, hanem nyelvtörténeti kérdés.

Másrészről, sok jeltárgy nehezen vagy alig fordítható, holott a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrában egyaránt fellelhető. Ennek kognitív nyelvészeti, illetve pragmatikai magyarázata van, hiszen a nyelvek többnyire a valóság ugyanazon részeit kódolják, csak éppen némelyek lexikailag, tehát egyszerű vagy összetett szóként, mások meg szintaktikailag, vagyis körülírva. (Ez utóbbiról hallani laikusoktól, hogy ennek vagy annak a nyelvnek nincs szava valamire.) Világszerte előfordul például, hogy valaki jellemzően júliusban vagy augusztusban megy nyaralni. Magyarul ezt csak így lehet kifejezni, a francia nyelv viszont erre a *juilletiste* és az *aoûtien* szót használja. A magyar *cégkivonat* szót nehéz spanyolra fordítani, pedig a Madridi Céghivatal szintén képes és szokta is hitelt érdemlően igazolni egy gazdasági társaság hatályos adatait, csak éppen erre az okirat-típusra nincs igazán bevett kifejezése.

A *reália* és a *fordíthatatlan elem* vélt azonosságának harmadik ellenérve maga a reália definíciója. Minden elméletalkotó belesétál Szókratész csapdjába, amikor egy fogalmat magától értetődőnek véelve túlzott pontossággal határol be. Sajnos a reália fogalmi tartományát – ellentétben Colorado állammal – nem

lehet négy nyílegyenes vonallal behatárolni. A cégnyilvántartás rendszerénél maradvá: ami szabatos magyar jogi nyelven *cégbizonyítvány*, annak angolul több minden is megfelel, illetve igazában semmi sem. Mindegyik *certificate* mást és mást hangsúlyoz: rendezett jogállást (*good standing*), a működés tényét (*existence*), a tevékenység törvényes voltát (*compliance*), a bejegyzettség tényét (*incorporation*) stb. A kérdés csak az, hogy mik ezek. Nem vitás, hogy egytől egyig fordítható kifejezések – már ami az őket alkotó szavakat illeti, mert a mögöttes fogalmak nem ültethetők át! Vagyis mégsem fordíthatók. Ugyanakkor sajátosan jellemzik az angolszász cégnyilvántartást, tehát reáliák. De mivel csakis a kérelmezett adatokra vonatkoznak, nem pedig a társaság összes hatályos adatára, nagyjából és egészében olyanok, mint a magyar cégbizonyítvány. Vagyis mégsem reáliák. És ezzel bezárult az ördögi kör. A közigazgatási reáliák kutatásában tehát világosan el kell különíteni a kultúrszó és az „egyik nyelvben csak nemfogalom, a másikban csak fajfogalom” jellegű viszonyt.

Összegezve: a három cáfolat arra mutat, hogy a reáliák és a fordíthatatlan elemek két külön halmazt alkotnak. Ennek nem mond ellent az, hogy egyes reáliák szinte fordíthatatlanok (pl. a magyar *fogalmazó*), mindössze arra világít rá, hogy a két halmaz metszi egymást, azaz létezik egy harmadik kategória is. Ennek megfelelően reália az *óvadék* és az *önbírászkodás*, fordíthatatlan elem a *cégkivonat*, és fordíthatatlan reália a *fogalmazó*.

De még ez is csak részben igaz. A *fordíthatatlan* jelző ugyanis éppolyan durva egyszerűsítés, akár a *szilárd* a fizikában vagy a *síkság* a földrajzban. A *betéti társaság* szépen bizonyítja, hogy mindenre lehet találni megfelelőt, még ha az első látásra lehetetlen vagy időigényes is. A *fordíthatatlan* jelzőt mint közmegegyezően alapuló, de pontatlan terminust el kellene vetni és inkább arról gondolkodni, hogy az ekvivalencia min alapul, illetve adott esetben miért ütközik akadályba (pl. stílusérték, gyakoriság stb.).

Ugyanakkor kétes eredménnyel jár, ha a fordító a Katan-féle *kommunikatív fordítás* jegyében túlzottan megkönnyíti a célnyelvi olvasó helyzetét. Egyes helyhatósági okmányokban a település teljes megnevezése szerepel, pl. német *Freie Hansestadt*. A hites fordító éppenséggel dönthet úgy, hogy magyar analógiára *Megyei Jogú Várost* ír és ezzel elpusztítja a *Szabad Hanza-város* történelmi reáliát, hiszen a jogi szövegek – Szabari megállapítása szerint – „többnyire úgysem veszik figyelembe a célközönség háttérismereteit, tájékozottságát és előfeltételeit” (1996: 116). Igen ám, de a hites fordító se nem okiratszerkesztő, se nem reklámszövegíró, így a forrásnyelvi köztisztviselőhöz hasonlóan megteheti, hogy az eredetihez betűről betűre ragaszkodva olyasmit alkotson, ami tartalmilag kifogástalan, csak éppen a nagyközönségnek szokatlan vagy érthetetlen. A magyar *hirdetményi kézbesítés* pontosan olyan homályos az átlagembernek, mint spanyolul a *comunicación edictal*. Ennek ellenére nem zárható ki, hogy a hites fordítók némelyike tudat alatt megfogadja Szabari tanácsát, miszerint „a jogi fordítónak elsősorban a szituatív megfeleltetésre kell törekednie, ... figyelembe véve a célnyelvi olvasó feltételezhető forrásnyelvi jogi háttérismereteit, ... szükség esetén magyarázatokkal” (i.m. 118). De mindez csak elmélet és találgatás, amelyeket korpuszokon kellene ellenőrizni.

4. Reáliák és a hiteles fordítás

Tekintettel a reáliák vitatható státusára, nem túlzás azt mondani, hogy sok reália rejtve marad, mivel a fordító nem szükségszerűen látja meg bennük egy idegen kultúra lenyomatát. Alapfokú franciatudás is elegendő ahhoz, hogy a hites fordító habozás nélkül *köztársasági elnök*nek feleltesse meg a *Président de la République* kifejezést. Márpedig ez – ha úgy tetszik – reália, hiszen ennek a tisztségnek a viselője, akit az állampolgárok közvetlenül választanak meg, jelentős szerepet tölt be a francia végrehajtó hatalomban. Ezzel szemben a magyar államfő az országgyűlés megbízása alapján látja el feladatát, ráadásul a végrehajtó hatalmon kívül állva önálló jogkört gyakorol. Mégis egyértelmű az ekvivalencia, csak éppen nem fogalmakon, hanem azok felszíni megvalósulásán, azaz szavakon alapul.

De vajon mennyire gyakori ez és előfordul-e az ellenkezője? Van-e olyan, hogy a fogalmi háttér fontosabb, mint a „szó szerinti” fordítás? Természetesen van, ha például a brit *town council* magyarul *önkormányzat* lesz, holott a kifejezés teljesen átlátszóan *városi tanács*. A következő kérdés ezért úgy hangzik, hogy a hites fordítók hányszor és milyen megfontolásból választják egyszer az *önkormányzat*, máskor a *városi tanács* megfeleltetést. Tudatosul-e bárkiben a Tellinger-féle *honosítás* kontra *szándékos idegenszerűség*? Ez ugyanis komoly és gyakori dilemma a fordításban, amely egyébként a kétnyelvű szótárszerkesztésben is felmerül. Erre csak egy fordítástudományi kutatás tudna választ adni, amely többek között azt is bizonyíthatná és jól érzékeltethetné, hogy a lexikográfus inkább a jelentéssel dolgozik, így kénytelen a szószerintiséget preferálni, míg a fordító munkaeszköze az értelem, ezért jóval több lehetőség közül tud választani.

Külön kutatási tárgy lehetne az is, hogy a hites fordítót befolyásolja-e a célnyelvi vevők viszonyulása egyes reáliákhoz. Ha például azt kell lefordítani, hogy *county sheriff*, több stratégia is rendelkezésre áll, ahogy az idézett fordításkutatók kifejtették. Két megoldás különösen gyakori: az átvétel és az adaptálás, vagyis olyan célnyelvi szó keresése, amely lényegét tekintve hasonlít a forrásnyelvi elem fogalmi háttérére. A *seriff* közismert lexéma a magyar nyelvben. (Hogy idegen szónak vagy már jövevényszónak minősül-e, más kérdés, de ebből a szempontból lényegtelen.) A fordító joggal gondolhatja tehát, hogy a szó átvételével elvágja a gordiuszi csomót: nem kell se röviden, se hosszasan elmagyaráznia, hogy a *sheriff* Angliában és Walesben bíró, Amerikában viszont a bűnüldöző szervek megyei vezetője, a szó könnyen kiejthető, és a h betű nélküli magyaros íráskép alig módosít az eredeti helyesíráson.

Csakhogy a fordítási döntésekhez köztudottan műveltség és némi érzékenység is szükséges. A *seriff* ugyanis nem az euro-atlanti integráció révén, hanem egy angol legendából és Hollywoodból került a magyar nyelvbe. Ezzel a szó többlettartalma olyannyira megnőtt, hogy gyakorlatilag elnyomta a tényleges jelentését. A magyar átlagolvasó számára a *seriff* Robin Hood galád nottinghami ellenfele vagy a vadnyugat enyhén ápolatlan, de annál tisztább erkölcsű népi hőse, afféle egyszemélyes igazságosztója. Ha a hites fordító elejét akarja venni

minden félreértésnek és egy hiteles fordítást nem akar nevetség tárgyává tenni, adaptálásra kényszerül. Ebben segíti a mindenkori szöveggörnyezet. Ha például a *county sheriff* hatósági erkölcsi bizonyítványt állít ki, akkor a magyar szokványok és intézmények ismeretében a *megyei rendőrfőkapitány* tűnik ésszerű megoldásnak.

5. Az egyirányú ekvivalencia

A hivatásos fordítók többnyire saját szöszedetet állítanak össze, amelyet akár betűrendben, akár tárgykörönként feldolgozva állandóan javítgatnak, frissítenek. Ennek hasznát szükségtelen hosszasan bizonygatni. Saját segédletem jelenleg 50 oldalas, ám a legegyszerűbb hétköznapi fordítás is rávilágít hiányos voltára. Nem azért, mert a nyomtatott szótárakhoz hasonlóan állandó bővítésre és karcsúsításra szorul, hanem mert a benne szereplő ekvivalenciák sokszor elvesztik látszólag egyetemes érvényüket, azaz sokkal gyakrabban jelentenek egyirányú viszonyt, mint kölcsönösséget.

Mi lehet ennek az oka? A külkereskedelmi ügyleteknek gyakori kelléke valamilyen adóhatósági igazolás. Ha a kiállító szerv például a brit *Inland Revenue*, és a fordító kerülni akarja a suta hangzású *Belföldi Állami Bevételek (Hivatala)* tükörfordítást, akkor nyilvánvalóan adaptáláshoz folyamodik. A magyar „testvérintézmény” neve *Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal*. Mármost az *APEH* – akárcsak a *megyei rendőrfőkapitány* a *seriff* helyett – vélhetőleg ugyanazon képzetet kelti a magyar befogadóban, mint az *Inland Revenue* az angolban. A fordító ennek ellenére érzi, hogy ez nem járható út. Az *APEH* ugyanis éppen azért lenne zavaró a fordításban, mert színmagyar reália léteire angol szöveggörnyezetben jelenne meg (mintha egy tilosban parkoló manhattani autó elvontatása az *eldemszkyzni* szóval lenne lefordítva). A fordító kénytelen belátni, hogy mindkét intézménynév „foglalt”, ezért csak annyit tehet, hogy megalkot egy jól hangzó és viszonylag könnyen érthető magyar kifejezést, például olyasmit, hogy *Állami Adóhivatal*.

Némileg más problémát vetnek fel azok a forrásnyelvi intézmények, amelyeknek egyértelműen van megfelelőjük a célnyelvben, de az ekvivalencia visszafelé megint csak zsákutcának bizonyul. A *Chancellor of the Exchequer* magyarul szigorúan *pénzügyminiszter*. Ám ha Magyarország vagy bármely egyéb európai nemzet pénzügyminiszteréről van szó, az angolul csakis *Minister of Finance* lehet. Ez a kifejezés nem azért maradt egyetlen nyelvközösség kizárólagos tulajdonában, mert a jeltárgy máshol ismeretlen, hanem azért, mert maga a nyelvi jel több jelentést hordoz, így a brit történelem *kancellár* tisztségét is, amely teljesen más, mint az osztrák miniszterelnök vagy a spanyol nagykövetségi főtitkár.

Mind a célnyelvi konnotációkat, mind az egyirányú ekvivalenciát jól példázza az angol *Lord Mayor*. Ha ezt a hites fordító átveszi *lordmajor* alakban, óhatatlanul is a felkötöttséssel fenyegetőző Edward királyt idézi fel a magyar megjelenésben. Ha pedig a budapesti főpolgármesteri tisztséghez a *Lord Mayor* kifejezést rendeli az angol fordításban, azzal a brit főrend rangjára emel egy magyar közrendű állampolgárt.

6. Zárszó

Az elmondottak mindössze gondolatébresztésre vannak hivatva, hogy kellő továbbgondolás után és részletes tervek alapján tárgyilagos kutatás révén nyerjenek megerősítést vagy cáfolatot. E kutatás céljai: (1) a reália és a fordíthatatlanság újradefiniálása; (2) a közigazgatási reáliák megfeleltetési lehetőségei és ezek indokai a hiteles fordításban; (3) az ekvivalencia új értelmezése, különös tekintettel annak irányára. Ha ezek a célok megvalósulnak, akkor talán a *seriff*, a *kancellár* és a *lordmajor* barátságosabb jeltárgyak lesznek a hites fordító számára.

Irodalom

- Heltai P. 2001. *Fordítás az angol nyelvvizsgán*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Horváth P. I. 2002. Mitől hiteles a fordítás? *Fordítástudomány* IV. évf. 2. szám, 37–45.
- Katan, D. 1999. *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Smith, S. A. 1995. Culture Clash: Anglo-American Case Law and German Civil Law in Translation. In: Morris, M. (ed.) American Translators Association Scholarly Monograph Series. Volume VIII. *Translation and the Law*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 179–197.
- Szabari K. 1996. Problems in Translating Legal Texts. In: K. Klaudy, J. Lambert, A. Sohár (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica, 115–121.
- Tellingner, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* V. évf. 2. szám, 58–70.

Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben*

Forgács Erzsébet

1. Az írás témája és célja, az elemzés módszere

A fordításelemzőt nyilvánvalóan azok a szövegek érdeklik a legjobban, amelyeknek a fordítása sok nehézséget okoz: ilyenek a reáliákat tartalmazó szövegek, a mai magyar irodalomban például Garaczi Lászlónak az alábbiakban elemzendő két műve (vö. források). Garaczi az 50-es évek végét, ill. a 60-as, 70-es éveket, a gulyáskommunizmus ideológiájával átszótt valóságot idézi hol humorosan, hol ironikusan, egy sajátosan magyar valóságot, egy olyan életérzést, amelyet csak az ért, aki átélte, azaz a most már felnőtt, de akkor még gyerek nemzedék (vö. Bónus 2002: 111). Garaczi gyermekként élte át „a mozgalmat”, ezért világlátása is hol a gyermeké, hol a felnőtté,¹ mindenesetre csak az ő korosztálya számára igazán érthető. Ezért az ideális fordítóknak Garaczival együtt kellett gyerekeknek lenniük. S tegyük hozzá: az ideális magyar nyelvű olvasó is egyidős Garaczival – ha idősebb nála, akkor kevésbé érti őt, ha fiatalabb, akkor pedig egyáltalán nem érti, mint ahogy már az én gyermekeim és tanítványaim sem. A kérdés tehát: ha még a magyar anyanyelvű olvasó sem „szükségszerűen” érti a Garaczi-szövegeket, akkor hogyan értheti egy német anyanyelvű olvasó? Mit tud a fordítás megőrizni, átmenteni? Mekkora a veszteségek?

A négy részből álló tanulmányban ezeket a kérdéseket próbálom megválaszolni. Először tisztázom a reáliák fogalmát. A második részben az elemzett két mű reáliáit foglalom össze tematikus csoportok szerint. Az osztályozáshoz több meglévő klasszifikációt vettem alapul, de ezeket a nyelvi anyagnak megfelelően megváltoztattam. Ennek a korántsem minden adatot és a reáliák minden fajtáját felölelő összefoglalásnak az a célja, hogy legalább megközelítőleg érzékeltesse azt, mennyire terhelt reáliákkal a szöveg. Az áttekintés kontrasztív módon a német megfelelőket is tartalmazza. Úgy gondolom, a reáliák gyakori előfordulása, azaz a kvantitatív jellemző a szövegben lényegi, kvalitatív jegyet hordoz. (A kontrasztív felsorolást illetően persze meg kell jegyezni, hogy az ilyen jellegű szembeállítás önmagában semmiképpen nem lehet fordításkritika alapja, hiszen a reáliák fordítása mindenkor az adott szövegösszefüggésben betöltött szerep függvénye.) A harmadik részben a reáliák fordításakor elméletileg rendelkezésre álló stratégiákat sorolom fel a szakirodalom tükrében. Végül pedig a Garaczi-művek fordítói által alkalmazott leggyakoribb és legkreatívabb fordítási eljárásokat mutatom be.

---

* Ez a tanulmány témájában a *Fordítástudományban* 2002-ben megjelent írásomhoz kapcsolódik – vö. Forgács 2002.

2. A reália fogalmához

A fordításelméleti szakirodalom számtalan reáliadefiníciót tartalmaz, amelyek – leegyszerűsítve – két nagy csoportba oszthatók, mégpedig egy tradicionális, szűkebb felfogást tükröző csoportba és egy tágabb, a reália fogalmát kiszélesítő csoportba.

A szűkebb reáliafelfogást képviseli például Barchudarow (1979: 101), aki szerint reália alatt a következő értendő: „Wörter für Gegenstände, Begriffe und Situationen, die in der praktischen Erfahrung der Träger einer anderen Sprache einfach nicht vorhanden sind”. Ide sorolja pl. az egy nyelvközösségen belül tipikus ételeket (pl. ném. *Eisbein*, *Weißbier*, *Kaßler*; or. *щу*, *борщ*, *квас*; ang. *muffin*, *haggis*, *toffee*, *butter-scotch*); népviseleteket (pl. ném. *Lodenmantel*, *Dirndl*; or. *сарафан*, *кокошник*, *лапти*); táncokat (pl. ném. *Schuhplattler*, *Rheinländer*; or. ; *тренак*, *гонак*; ang. *pop-goes-the-weasel*); népköltészeti (vers)formákat (pl. ném. *Knittelvers*; or. *частушки*; ang. *limericks*); politikai és társadalmi intézmények/szervezetek neveit (pl. ném. *Jugendweihe*; or. *красный угол*, *дружинник*, *трудова вахта*; ang. *primaries*, *caucus*, *lobbyist*); a kereskedelemmel és a kulturális élettel kapcsolatos szavakat (pl. ném. *Reformhaus*, *Rummelplatz*; or. *чайная*, *изба-читальня*; ang.-amer. *drugstore*, *grill-room*, *drive-in*).

Lendvai Endre (1986: 1) a Barchudarowéhoz hasonló definíciót ad, amely szerint a nyelvi reáliák „a kultúra sajátos (az egybevetett kultúrából hiányzó vagy ritka) jeltárgyait megnevező lexémák”.

Klaudy Kinga (1997: 121) olyan „kultúrszavakat” ért reáliák alatt, amelyek „a forrásnyelvi kultúrára speciálisan jellemző jeltárgyak (ételek, italok, ruhák stb.)” elnevezésére szolgálnak. Pontosabban: Klaudy (1999: 163) a reáliák kapcsán két jelentésről beszél, amelyek közül az egyik a valóságra, a másik a nyelvre vonatkozik. A reáliák jelentése a valóságban: „a forrásnyelvi kultúrára sajátosan jellemző jeltárgyak (ételek, italok, viseletek, stb.), amelyeknek a célnyelvben nincs megfelelőjük”. A nyelvben pedig a reáliák „a fenti jeltárgyak elnevezései”. Tanulmányomban a reália fogalma ez utóbbi jelentésben szerepel.

Klaudy a reáliának ezt a szűkebb értelmezését kitágítja, s az ünnepeket, történelmi eseményeket, neveket és megszólításokat is ide sorolja (vö. 1997: 122). Klaudy (i.m. 122kk.) Vlahov és Florin (1980) tágabb reáliafelfogását veszi át, akik három nagy csoportba sorolva (földrajzi, néprajzi és társadalmi-politikai reáliák) összesen 37 reáliafajtát különböztetnek meg.

Norbert Lossau a Petőfi-versekben található reáliák fordításának vizsgálatakor – Vlahovhoz és Florinhoz hasonlóan – fogalmi mezőkkel dolgozik, melyek a következők: földrajzi tájak, emberek (pl. foglalkozások, társadalmi rétegek), öltözködés, épületek, étkezés, tárgyi kultúra, pénz, hangszerek, természeti jelenségek, állatvilág és növényvilág (vö. Lossau 1993: 112k.).

Tanulmányomban egy az előzőeknél tágabb reáliafelfogással dolgozom, s ide sorolom nemcsak az objektív valóság, a külvilág kultúrafüggő elemeinek megnevezéseit, hanem a nyelvspecifikus elemeket is, amelyek lehetnek egyrészt a legtágabb értelemben vett állandósult szókapcsolatok (pl. irodalmi művek, zeneművek, gyermekdalok stb. szövegei, címei, szereplőinek nevei; szólások, közmondások, szállóigék, közhelyek), másrészt pl. politikai jelszavak, a verbális

agresszió kifejeződései (pl. káromkodás, szitok) is, sőt a nyelvi kreativitásnak azon megnyilvánulásai is, amelyek a jelek egymáshoz való kapcsolatán, azaz az intralingvális jelentésen alapulnak. Reáliának tekintek tehát minden olyan nyelvi jelet vagy jelkapcsolatot, amely egy adott korban a jelhasználók egy (kisebb vagy nagyobb) csoportjának életével, azaz mindennapi magán- és/vagy közéletével, társadalmi-politikai berendezkedésével, művészetével, kultúrájával, gondolkodásával, szokásaival, erkölcsi értékrendszerével, röviden: életével, nyelvének rendszerével oly mértékben összefügg, hogy az adott csoport számára **többlertartalma**, azaz konnotatív jelentése, emocionális töltete folytán releváns, s az adott csoport tagjaiban messzemenően azonos, vagy legalábbis hasonló asszociációk sorát elindítani képes.²

A reáliákat kultúrafüggő nyelvi elemekként lehet definiálni, ahol persze felvetődik a kultúra értelmezésének kérdése. Ha fordításelméleti szempontból egy tágran értelmezett reáliafelfogással akarunk dolgozni, akkor ennek megfelelően a kultúra fogalmát is szélesen kell értelmeznünk, mint ahogy ezt – Goodenough (1964: 36) definíciójára hivatkozva – Valló (2000: 42) is teszi: „a kultúra nemcsak a művészeti élet vagy a magatartásminták stb. kultúráját jelenti, hanem a mélyen meghúzódó kognitív és mentális (gondolkodás, értékrend, hiedelmek stb.) minták együttesét, amelyek az előbbiek mögött rejtve azokat irányítják, illetve bennük kifejezésre jutnak”.

3. A Garaczi-művek reáliáinak egy lehetséges osztályozása

Noha minden reáliát és fordítását az adott szövegösszefüggésben, a mikrokörnyezetben kell vizsgálni, rendkívül fontos a reáliák kvantitatív felmérése is. Ez természetesen nem pontos statisztikát jelent, de a fordítónak tisztában kell lennie azzal, hogy a szöveg makroszintjén a reáliák mennyire részei az író stílusának, s a szövegegész szintjén mennyire járulnak hozzá egy kor, egy kultúra megjelenítéséhez, hiszen a fordítói stratégia csak így alakítható ki, amelyet aztán az egyes műveletek juttatnak érvényre.

A vizsgált Garaczi-művekben rendkívül sok és sokfajta reáliát találunk, amelyeket a következőképpen lehet csoportosítani:³

I. Földrajzi reáliák

1. Geográfiai képződmények

Badacsony (2/115) → *Badacsony-Gebirge* (225)

II. Néprajzi reáliák

1. A mindennapi élet reáliái

a) ételek

gömböc (1/28) → *ein rundes Etwas* (31)

katakönyöke (= *gömböc*) (1/28) → *Gefüllt mit Schwarten und Ohren* (31)

Balaton-kocka (1/92) → *Neapolitanerschnitten* (97)

szaloncukorka (1/92) → *Wickelbonbons* (98)

hurkapálca (90) → *Stäbchen* (95)
lucskos káposzta (2/36) → *Krauteintopf* (144)
sóspacsní (2/127) → *Salzgebäck* (237)

b) italok, italozás

unikum (1/9) → *Magenbitter* (11)
csárda (1/10) → *Csárda* (12)
Tokaji (1/23) → *Tokajer* (26)

c) öltözet

pongyola (1/18) → *Bademantel* (21)
fecske (1/44) → *Slip* (49)

d) bútor, berendezési tárgy, használati eszköz

kályhaezüst (1/5) → *Ofenrohr* (7)
zománclavór (1/10) → *emaillierte Waschschüssel* (12)
kihúzható rökamé (1/21) → *ausziehbare Sofa* (23)
lóca (34) → *Bank* (37)
kagylófotel (1/50) → *Halbschalenfauteuils* (55)
porcelánbetyár (1/46) → *Porzellanlipizzaner* (50)
háziáldás, „Szép feleség, jó ebéd, boldogsághoz mi kell még?” (2/125) →
*Gestickte Wandsprüche: »Tücht'ges Frauchen, feines Essen, macht die
Sorgen schnell vergessen!«* (235)

e) közlekedés

gyakorlatlan úrvezetők (1/14) → *ungeübte Sonntagsfahrer* (17)
konflis (34) → *Fiaker* (38)
csettegő (34) → *Mofa* (38)⁴
vicinális (35) → *Personenzug* (38)
csuklóbusz (1/50) → *Gelenkbus* (55)
villanyrendőr (2/28) → *Verkehrssampel* (135)

f) köszönés, megszólítás

kisapám (1/88) → *Freundchen* (94)

g) egyéb

gémeskút (1/34) → *Ziehbrunnen* (38)

2. A munkatevékenység reáliái

foglalkozásnevek

csósz (1/15) → *Parkwärter* (17)
munkaügyi (1/25) → *Arbeitstherapeut* (28)
bakter (1/35) → *Bahnwärter* (39)
sintér (1/35) → *Hundefänger* (39)

3. Művészet és kultúra

a) zene, film

- pávakör* (1/69) → *Fernsehquiz* (74)^v
a Serkenj fel-t énekeljük (1/86) → *singen wir ein Kodály-Lied* (92)
a Csudapest című revüfilmben (2/118) → *im Film Wunder-Pest* (227)

b) ünnepek

- ballagópár* (← *ballagás*) (2/77) → *Partnerin beim Festzug* (186)
ballagnak (2/77) → *gehen* (186)
tarisznya (2/77) → *Ranzen* (186)

c) játékok, játékszerek

- humózní* (1/90) → *Versteckspiel* (96)
kakasviadal (1/90) → *Hahnenkampf* (96)
tolvajlépés (1/90) → *Räuber und Gendarm* (96)
mérleghinta (1/46) → *Kinderwippe* (51)
tengőztak (1/48) → *spielten Fußtennis* (53)
Tündér Lalás vödöröske (1/43) → *Rotkäppchen-Kübelchen* (47)
vetkőzős toll (2/56) → *Striptease-Kugelschreiber* (164)
csocsóbüdi (2/120) → *Eiergestank* (230)
körben áll egy kislányka (2/95) → *Ringelreihen* (204)

d) irodalom

írók, költők neve

- József Attila* (2/112) → *der Dichter Attila József* (222)

művek

- Gömböc* (1/16) → *Hans im Glück* (18)

e) sport

- emtékasok* (2/63) → *MTK-Spieler* (171)

f) az óvodai élettel és az iskolai oktatással kapcsolatos reáliák

- napos* (1/87) → *Gruppenordner* (93)
asztalfelelős (1/89) → *Tischordner* (94)
sorakozó (1/91) → *in Zweierreihen aufstellen* (97)
pisisek ('óvodások') (1/98) → *Hosenscheißer* (104)
bizi (1/98) → *Zeugnis* (104)
eszemká (2/28) → *EV* (135)
Szülői Munkaközösség (2/28) → *Elternverein* (135)
aszemu (2/28) → *AVELS* (135)
Apák Szertárfejlesztő Munkaközössége (2/28) → *Arbeitsgemeinschaft der Väter zur Erweiterung der Lehrmittelsammlung* (135)
hetes (2/18) → *Klassenordner* (125)
zászló (2/39) → *Beinheber* (146, 147)⁶
kornyika ('énekóra') (2/80) → *Sing-Sang* (188)

mezőgazdasági munka (2/111) → *Ernteeinsatz* (221)
 riadólánc (2/112) → *Alarmkette* (222)
 puskázott (2/113) → *hat geschwindelt* (223)
 kajálda (2/122) → *Freßsaal* (232)
 piszkozatbeadás (2/127) → *Konzept-Abgabetermin* (237)
 igazgatói (2/132) → *Mahnung der Direktion* (243)

4. Etnikai reáliák

- a) népnevek – csúfnevek, gúnynevek
 büdös ruszki (1/88) → *Scheiß-Russki* (94)
- b) kisebbségek elnevezései
 helyi dakota erők (1/27) → *ortsansässige Roma-Kräfte* (30)
 a szákos cigánytól (2/26) → *lumpensammelnde Zigeuner* (133)

5. Pénz

kétszáz forint (1/29) → *zweihundert Forint* (32)
 nem volt egy petáknod sem (1/82) → *denn [...] warst du schon völlig blank* (88)
 bélás (2/8) → *zwei Forint* (114)
 bélások (2/38) → *Zweiforintstücke* (145)
 50 fillér (2/16) → *50 Heller* (123)

III. Társadalmi-politikai reáliák

1. Közigazgatás, államberendezkedés, hírközlés

rendszerváltás (1/19) → *Wende* (21)
 SZER (2/127) → *Freies Europa* (238)

2. Hatalmi szervek

honvédség (1/19) → *Armee* (22)

3. Politikai élet

- a) politikai tevékenység és szereplői – mozgalmi élet
 (a terror) középkkáder (kiszolgálói) (1/14) → *(die Lakaien des) mittleren Parteiapparates* (16)
 polgári alkalmazott a hámben (1/49) → *Zivilangestellte im Verteidigungsministerium* (53)
 szigorúan lekáderezik (1/49) → *wird ihre Vergangenheit penibel durchleuchtet* (53)
 őrsgyűlés (2/111) → *Gruppenversammlung* (221)
 őrsi (2/112) → *Gruppentreffen* (221)
 régi úttörő, őspajtás (2/111) → *frühere Kameraden, Altpioniere* (221)
 népellenesség (2/31) → *Völkfeind* (139)
 népbarát (2/31) → *Völkfreund* (139)
 Munkás őrs (2/112) → *Pioniergruppe Arbeiter* (222)
 Paraszt őrs (2/112) → *Pioniergruppe »Bauer«* (222)

- b) társadalmi szervezetek és szereplőik
munkásőr bácsik (1/92) → *Arbeitergardisten-Onkels* (98)
A szakai a szakszervezeti klub (2/20) → *Das GeWe-Haus ist der Gewerkschaftsclub* (126)
- c) rangok, titulusok, megszólítások
csapatvezető néni (2/111) → *Brigadeführerin* (221)
őrsvezető (2/28) → *Leiterin der Pioniergruppe* (135)
őrsvezető (2/111) → *Gruppenleiter* (221)
nótafa (2/113) → *Liedersänger* (222)
zászlótartó (2/113) → *Fahnenträger* (222)
közlegény (2/113) → *Fußsoldat* (222)
mókamester (2/113) → *Gruppenwitzbold* (223)
- d) osztályok, rétegek
pusztai beryár (1/10) → *Buschräuber* (12)⁷
tanyasi szegények (1/10) → *die armen Einödbauern* (13)
- e) politikai szimbólumok
a kisdobosnyakkendő (2/63) → *das Halstuch des kleinen Pioniers* (171)
a vörös nyakkendő (2/77) → *das rote Halstuch* (186)
- f) a mozgalmi élet rekvizitumai (tipikus tárgyak, öltözet)
őrsi napló (2/111) → *Eintragungsheft der Pioniergruppe* (221)
„kisdobosban” (kell jönni) (2/28) → *in der Uniform der kleinen Pioniere (erscheinen zu müssen)* (136)
- g) a politikai élet rekvizitumai
káderlap (1/14) → *Personalakte* (16)
- h) a mozgalom szervezetei
KISZ (2/75) → *Kommunistischer Jugendverband* (184)
- i) a mozgalmi élet színtere
úttörőszoba (2/111) → *Klublokal* (221)
- j) mozgalmi dalok (műfajok, címek, idézetek), lózungok
csapatinduló (2/80) → *Pioniermarsch* (188)
csaszтусka (2/117) → *die possierlichen Melodien* (226)
„A dolgozó népért, a hazáért előre!”, *a dörgő válasz: „Rendületlenül!”*
→ *»Für das Arbeitende Volk, das Vaterland: Vorwärts!« und die dröhnende Antwort: »Unerschütterlich!«* (228)
4. Katonai reáliák
a) katonai rangok, beosztások
kopasz (2/84) → *Rekrut* (193)

gumik (2/84) → *Abrüster* (193)
vápos (2/83) → *Militärpolizist* (192)

b) tevékenységek

fókáztam (2/83) → *ich habe ... den Kasernenboden geschrubbt* (191)
futi (2/84) → *Strafbataillon* (193)

5. Társadalmi-történelmi események

ez egy örvenhatos emlékszáma (1/59) → *Ich halte eine Gedenknummer der 56er Revolution in Händen.* (64)
a dicsőséges tavaszi hadjáratból (2/117) → *während des siegreichen 1919er Feldzuges* (227)
nyilasterror (2/31) → *Pfeilkreuzler-Terror* (139)

6. Szolgáltatások – egészségügy, kereskedelem

SZTK-váró (2/16) → *Kassenambulanz* (122)
Közért (2/98) → *Staatlicher Verversorgungsladen* (208)

IV. Nyelvi reáliák

4. Lexikai átváltási műveletek a reáliák fordításának szolgálatában

A lexikai átváltási műveletekről szólva Klaudy megjegyzi, hogy ezek lényege nem a **jelentés** célnyelvi visszaadása, hanem az **értelem** célnyelvben történő újratemtése:

A lexikai átváltási műveleteknek éppen az a lényege, hogy a fordító, aki tudja, hogy a forrásnyelvi beszélők milyen szabályok alapján vonatkoztatják a forrásnyelvi jelet a valóságra, olyan célnyelvi megfelelőt keres, melyet az általa ismert célnyelvi szabályok alapján a célnyelvi beszélők remélhetőleg ugyanarra a valóságszeletre fognak vonatkoztatni. Lehet, hogy a megtalált célnyelvi megfelelő tárgyak vagy jelenségek szűkebb körére fog vonatkozni, mint a forrásnyelvi szó, de ha abban a közlési szituációban csak így lehet megteremteni az egyenértékűséget, akkor a fordítónak jelentésszűkítéshez, ellenkező esetben jelentésbővítéshez kell folyamodnia. (1997: 115k.)

A továbbiakban ezeknek az átváltási műveleteknek a vizsgálatát végzem el. Ezeket a fordításelméleti szakirodalom különbözőképpen csoportosítja. Klaudy (1997: 116kk.) például a következő átváltási műveleteket különbözteti meg: jelentések szűkítése (differenciálás és konkretizálás), jelentések bővítése (generalizálás), jelentések összevonása, jelentések felbontása, jelentések kihagyása és betoldása, jelentések áthelyezése, jelentések felcserélése, antonim fordítás, teljes átalakítás, kompenzálás.

Koller (1992: 232kk.) szerint a következő fordítási műveletek kínálkozhatnak a reáliák fordításakor a célnyelvben jelentkező lexikai hiány pótlására:

- a forrásnyelvi kifejezés átvétele a célnyelvbe (vö. Barchudarov 1979: 10: transliteráció és transzkripció)
  - a) idegen szóként (változatlan alakban) (Übernahme als Zitatwort/Fremdwort)
  - b) jövevénytávként (részben vagy teljesen hasonlítva a célnyelv fonetikai, morfológiai, grafémiai normáihoz) (Übernahme als Lehnwort)
- tükörfordítás (a kifejezés/szó tagjainak részenkénti szó szerinti fordítása) (Lehnübersetzung)
- hasonló, a forrásnyelvi kifejezés jelentéséhez legközelebb álló megfelelő kiválasztása (Wahl der am nächsten stehenden Entsprechung) (vö. Barchudarov i.m. 107: annähernde Übersetzung)
- explikáció/definíciós körülírás (Explikation/definitorische Umschreibung) (vö. Barchudarov uo.: beschreibende [erläuternde] Übersetzung)
- adaptáció (Adaptation) (vö. Barchudarov i.m. 109: Transformationsübersetzung)

Lossau (1993: 219k.) a Petöfi-verseknél alkalmazott reáliafordítási eljárások bemutatásakor – elsősorban Bödeker és Freese 1987: 160k. munkájára támaszkodva – a fordítási eljárásokat a következő fő csoportokba sorolja:

- a forrásnyelvi lexéma átvétele (más terminussal: transzkripció, Transference, Borrowing)
- a forrásnyelvi lexémának megfelelő célnyelvi lexémával történő fordítás (vö. még: Cultural Equivalent, Substitution, Analogie)
- hiperonimikus, ill. hiponimikus fordítás (a célnyelvi lexéma a forrásnyelvnek hiperonimája vagy kohiponimája)
- komponensanalitikus fordítás (komponentenanalytisches Übersetzen)
- tükörfordítás
- körülírásos fordítás
- kihagyás

A kérdés a következő: a felsorolt lexikai átváltási műveletek közül melyeket alkalmazzák a fordítók a Garaczi-művek németre való átültetésekor a leggyakrabban, s hogyan magyarázható döntésük?

5. A Garaczi-fordításokban alkalmazott fordítási műveletek

5.1. Kihagyás és betoldás

A kihagyás például az ekvivalens nélküli frazeologizmusoknál figyelhető meg. (A *borravalónak* van megfelelője a németben, de az nem szerepel frazeológiai komponensként.)

A gyerekek vadul integettek, nehogy *lemaradjak, mint a borravaló...* (2/66)

Die Kinder winken mir aufgeregt zu, sie haben Angst, *ich würde verlorengehen...* (174)⁸

Gyakoribb fordítási művelet a célnyelvi olvasó hiányos ismereteinek betoldás formájában való pótlása, például a tulajdonneveknél:

Tandorit (1/61) → den Schriftsteller Tandori
előkerül egy [...] Zenit (1/17) → es findet sich eine [...] Zenit-Fotokamera (20)
az Oktogonon (1/40) → auf dem Oktogon-Platz.

5.2. Explikáció/definíciós körülírás

Az explikáció a reáliának egy körülírással való definícióját jelenti, amellyel például játékok fordításánál találkozunk: *Gólya viszi a fiát fogásban vonszoljuk* (2/123) → *Wir setzen sie auf unsere gekreuzten Hände, schleppen sie mit uns* (233); valamint a szleng szavak fordításánál is: *lezakóztak [a Budapesti Sólymok]* (1/65) → *[die Budapester Falken] wurden wie Hühner gerupft* (70). (A szóláshasonlattel való fordítás eredményeként a focicsapat neve literalizálódik, a fordítás „jobb” lesz, mint az eredeti.)

A definíciós körülírás átváltási műveletét a katonai reáliáknál is megfigyelhetjük:

A csajom felszívódott, két hete nem fürödtem, viszont naponta *fókáztam*. (2/83)

Meine Alte hat sich verflüchtigt, ich habe seit zwei Wochen nicht gebadet, dafür täglich *den Kasernenboden geschrubbt*. (191)

Explikációs körülírással ültetik át a célnyelvbe a fordítók a *kutyanyelves takarékperselyt* is: *eine Blech-Sparbüchse mit roter Öffnung, das Geld muß auf eine ausgestreckte Hundezunge gelegt werden* (vö. 1/50, ill. 55).

5.3. Adaptáció

5.3.1. Szűkebb értelemben vett adaptáció

A szűkebb értelemben vett adaptáció a forrásnyelvi elemnek egy olyan célnyelvi elemmel való behelyettesítését jelenti, amely a célnyelvben, azaz a célnyelvi olvasó kulturális közegében ugyanolyan, pontosabban hasonló funkcióval bír. A klasszikus példa az iskolai osztályzatok fordítása:

Parádés *ötösök* a biziben. (1/98)
Lauter *Einser* im Zeugnis. (104)

[...] aki rosszat mond, annak beírom az *egyest*. (2/36)

[...] für eine falsche Antwort gibt es einen *Fünfer*. (143)

Az adaptáció akkor ajánlatos fordítási művelet, ha a célnyelvi szöveg egészében nem hasonul a célnyelvi környezethez, ha a forrásnyelvi szövegegész hitele nem sérül a célnyelvi megfelelővel való **kiváltással**.⁹ Használható például az adaptáció a mesékre való utalásoknál, ha a mesék tartalma egyáltalán nem fontos, csak az a lényeg, hogy ismert mesét ismert mesére váltsanak ki a fordítók:

Tündér Lalás vödrcskémbe merem a Balatont, mi lehet a meder alján.
(1/43)

Ich schöpfe den Plattensee mit meinem *Rotkäppchen-Kübelchen* leer, wie mag der Grund wohl aussehen? (47)

Használják a fordítók az adaptáció műveletét a frazeologizmusoknál is, amikor a magyar frazeologizmusnak a németben funkcionális frazeológiai jelentésékválense van:

Szinte kezdek megsértődni, de ez is jó, most már *nekik is vaj van a fülük mögött*, kérdés, hogy a szakizás bűne összemérhető-e a kontyos maca likvidálásával. (2/131)

Ich bin fast gekränkt, aber mir soll's recht sein, *die beiden sind wirklich mit allen Wassern gewaschen*, es stellt sich nur die Frage, ob das verwerfliche abendliche Ausbleiben eine annähernd so große Sünde ist wie die Liquidierung der Haarknoten-Tippse. (242)¹⁰

Sínen vagyok. (2/132)

Läuft alles wie geschmiert. (243)

Fuvolázni sem hallott róla. (2/70)

Er hat keinen blassen Schimmer. (178)

A következő szövegrészletben az adaptáció a nyelvi játék célnyelvi megvalósítását is lehetővé teszi. A frazeologizmus oly módon válik szövegkonstituáló elemmé, hogy egy zeugma révén literalizálódik, s így játékosan két jelentéssíkot hoz létre. A fordítóknak szerencséjük van, mert noha a magyar frazeologizmusnak csak részleges ekvivalense van a németben, az éppúgy literalizálható, a literalizált szókapcsolathoz konkrét bővítmény járulhat, s így a nyelvi játék a célszövegben is újjáteremthető:

Alighanem én voltam az egyetlen lukácsista, aki rendszeresen szipuzott. Primán összeegyeztettem Lukácsot a ragasztóval, az elméletet a gyakorlattal. *Álúttam a szitán (és a zacsekön)*: Lukács azért kritizálja az irracionalistákat, hogy beszélhessen róluk. (1/22)

Die Vermutung, daß ich der einzige Lukács-Anhänger war, der regelmäßig schnüffelte, liegt nahe. Lukács ließ sich mit dem Klebstoff erstklassig verbinden, die Theorie mit der Praxis. *Ich hatte den totalen*

Durchblick (durch den Plastiksack): Lukács kritisiert die Irrationalisten, bloß um über sie reden zu können. (24k.)

A *Mosó* olyan játékos márkanév, amely jelkombináció, s a „6” számnév és a *-hat* képző homonímiáján alapul. A *Mosó* a szocializmus idején egy általánosan ismert, reklámozott mosószer volt. Ezért a **kiváltás/felcserélés**, azaz az adaptálás műveletét alkalmazzák a fordítók: a *Vim* ugyanazt a kommunikatív funkciót látja el, s az lényegtelen, hogy a *Vim* nem mosó-, hanem súrolószer (vö. 1/51 és 55).

5.3.2. Tágabb értelemben vett adaptáció

Az adaptáció tágabb értelemben nem behelyettesítést, hanem újraírást jelent. Ezt a pragmatikai ekvivalencia szolgálatában álló **adaptációs újraírást** látjuk például a csasztuskák fordításánál. A cél a következő szövegrészletben az április 4.-i ünnepségek hangulatának érzékeltetése:

„Van egy ország, óriási, / Hol csillogva száll a hó, / A világnak egyhatoda, / Ez a Szovjetunió. / Ott született, ott nőtt nagygyá, / Nem felejtjük el soha, / Barátunk és szabadítónk, / A hős szovjet katona.” (1/92)

»Da ist ein Land der großen Weiten, / von glitzern dem Schnee bedeckt, / es nimmt ein der Welt ein Sechstel/ – die Sowjetunion ist’s/ dort sind geboren und aufgewachsen/ unsre Freunde und Befreier/ denen wir täglich Danke! sagen/ den mutigen Sowjet-Soldaten.« (98)

6. Stílusrétegek, rétegnyelvek, csoportnyelvek fordítása

Garaczi a nyelv számos rétegével, a legkülönbözőbb stílusrétegekkel és csoportnyelvekkel dolgozik, melyeket a fordítóknak is ismerniük kell mindkét nyelvben. A továbbiakban néhány példát emelek ki a szlengből, a kábítószerekek nyelvéből, a katonai nyelvből, az ún. dajkanyelvből és a gyermeknyelvből, valamint az ifjúsági nyelvből.

6.1. Szleng

A nyelvi rendszer reáliái címszó alatt tárgyalhatjuk azokat a szavakat, amelyeknek azért okozhat nehézséget a fordítása, mert nem az irodalmi vagy köznyelvi stílusréteghez, hanem a szlenghez tartoznak. (Nem ejtek szót a szitkozódásokról, a káromkodásokról, a verbális agresszió megnyilvánulásairól, mert olyan szép számmal találni belőlük az elemzett művekben, hogy külön tanulmányt lehetne róluk írni.)

A szleng szavak és kifejezések fordításával a Garaczi-művekben messze-

menően meg lehetünk elégedve, a fordítók jól ismerik mindkét nyelvnek ezt a rétegét is:

séró (1/26) → gestylte Frisuren (29)
 suska (1/27) → Kohle (29)
 milliomos maca (1/27) → dollarschwere Braut (30)
 csajszi (1/37) → Tussi (41)
 megstíröl (1/37) → gaffen (41)
 beindult palik (1/41) → aufgegeilte Typen (45)
 kaszálni (1/41) → Kohle machen (45)
 bekattanás (1/82) → Durchknaller (88)
 csajozni (1/83) → das Aufreißen der Weiber (89)
 rástartol a nyanyákra (1/99) → sich [...] an die Puppen heranmacht (106)
 sáros vagyok két kilóval (1/99) → ich bin zwei Lappen schuldig (106)
 ezt a szemét puncibetyárt (1/101) → diesen abgefuckten Hurenbock (107)
 Pofa be, ide a dohányt. (2/8) → Schnauze, her mit dem Zaster. (114)
 a sitten köcsög lesz (2/65) → [er wird] im Knast durchgebumst (173)
 lé (2/108) → Zaster (218)

Nem a fordítók bűne, hogy a következő esetekben nem sikerült átmenteni a szleng, ill. a beszélt nyelvi szavak/kifejezések stiláris jellemzőit a célnyelvbe:

vihogó fruskák (1/41) → kichernde Mädchen (45)
 tuti (1/41) → hundertprozentig (45)
 Más lányok pitiznének. (1/44) → Andere Mädchen würden mich auf Knien bitten. (49)
 aztán kunyizunk (1/52) → dann wird gebettelt (57)
 spurizik (1/64) → flüchtet (69)
 góré (1/71) → Präsident (76)
 lenyúlták (1/32) → haben sich ... wieder geholt (36)
 Pista bá (1/34) → Onkel István (37)
 kettő darab intakt virgo (1/37) → zwei unbefleckte Jungfrauen (41)
 szívózol (2/42) → wenn du mir blöd kommst (149)

6.2. A kábítószeresek szlengje

A fordítóknak a drogszlengben is otthon kellett lenniük. Nem kívánok itt kitérni arra, mennyire nehéz elhatárolni a kábítószeres szlenget a tágabb értelemben vett szlengtől, ill. a nyelv más vertikális tagolódású csoportjaitól, hiszen a drogszleng sem egy hermetikusan zárt nyelvhasználat külön lexikával. Ehelyett inkább néhány szemléletes példát adok meg:

gél (1/83) → Stoff (89)
 pöszméte (1/83) → Gras (89)
 egyet elpöffentenek (1/84) → sie paffen einen Joint (89)

betéptek, mint az atom (1/100) → haben sie einen Trip geschmissen (106)
 a lecsótól bekattan a bula (1/100) → die Schnepfe bei LSD durchknallt (106)
 hogy őt beroncsiztatják (1/100) → um ihn vollends ausrasten zu lassen (107)

6.3. Katonai szleng

A következő szövegrészlet a katonai szlenghez tartozó szavakat használ. A fordításhoz azt kell tudni, hogy a korábban 18 hónapot teljesítő sorkatonákat szolgálatuk első harmadában *kopasz*nak, a második harmadban *guminak*, a harmadikban pedig *öregnek* nevezték. A fordítás tehát a *gumik* esetében nem pontos, azok ugyanis még nem a leszerelés előtti katonák:

Szakaszparancsnokom dörzsöli markát, nem megmondta, hogy ez a szemüveges *kopasz* egy született szabotőr? Iszákosság miatt lefokozták őrmesterré, azóta nagyon harap, a „*gumikat*” is szívatja. Kiprovokál még egy balhét, irány a *futi*. (2/84)

Mein Abteilungskommandant reibt sich die Hände, hat er es nicht vorausgesagt, daß dieser *Rekrut* mit der Brille im Besicht ein geborener Saboteur ist? Wegen Trunksucht war er einst zum Unteroffizier degradiert worden, seither ist er äußerst bissig und geht selbst auf die *Abrüster* los. Es gelingt ihm sicher, mir noch ein Delikt unterzujubeln, und dann ab in Richtung *Strafbataillon*. (193)

6.4. Dajkanyelv, gyermeknyelv, ifjúsági nyelv

A gyermekvilág is nyelvileg hitelesen jelenik meg a művekben: számtalan dajkanyelvi és gyermeknyelvi szót/kifejezést találunk a forrásszövegben, s ennek megfelelően a fordításban is:

katonadolog (1/43) → *Männersache* (48)
 csicsika (1/63) → *Heihei* (68)
 a „lopó” (93) → *der Schwarze Mann* (99)
 cicakaki (1/88) → *Nasenmann* (94)
 puki (1/44) → *Pups* (48)
 úszónaci (1/44) → *Badehose* (49)
 szuri (1/56) → *Ampullchen* (61)

Mint az utolsó négy példából látszik, a magyar gyermeknyelvben gyakoriak az *-i* kicsinyítőképzővel képzett szavak, melyek a beszédnek kedveskedő hangzást biztosítanak. A németben ezt nem lehet visszaadni. A *sihuhu* (1/44) fordítása mint *Lokomotive* (48) ugyancsak eltér stílushatásában. Az olyan – a standard normáinak nem megfelelő, azaz hibás – gyermeknyelvi szavakat, mint pl. *enyimé* nem lehet németre lefordítani, vö.:

Hajdú Ági csak az enyimé. (2/96) → Ági Hajdú gehört ausschließlich mir. (205)

Az ifjúsági nyelvhasználatra jellemző szavak és kifejezések szintén szép számmal fordulnak elő a művekben. Ezeket megintcsak nehéz elhatárolni a beszélt köznyelvtől, ill. sokszor a szlengtől:

A faterom, a fatyóm (2/20) → Mein Alter, mein Erzeuger (126)

Világos? Vili? Vilinger? (2/20) → Klar? Klaro? Klarissimo? (127)

Takács Frici elcsumázza Csesznegit (2/62) → Fritz Takács stellt der Csesznegi ein Bein (170)

7. Befejezés – a fordítói kompetencia összetevői

Az eddigi példák azt szemléltették, hogy a fordítói kompetencia legalapvetőbb feltétele a forrásnyelv és a kiinduló nyelv minél teljesebb, komplexebb ismerete, ami az irodalmi nyelv mellett a rétegnyelveket, a nyelv vertikális és horizontális tagozódása szerinti változatokat is jelenti. A két nyelvet tudni kell összekötni, azokban oly módon kell otthonosan mozogni, hogy a váltás minél zökkenőmentesebben mehessen végbe. Ezenkívül az elméleti tudás, a fordítási műveletek ismerete megnöveli a fordítónak azt az eszköztárát, amelyet – főként nehézségek esetén – tudatosan is bevethet úgy, hogy döntését meg is tudja indokolni és védeni. A példák tanúsága szerint a jó fordítót az „egyszerű nyelvhasználó”-tól a kreativitás is megkülönbözteti, hiszen például a reáliák esetében a célnyelvi szöveg sokszor nem fordítás, hanem újraterejtés eredménye.

A fordítói kompetenciának végezetül még egy igen fontos komponense van. Ezt, illetve az előzőeket is szemlélteti az utolsó rövid idézet, amelyet egy olyan szövegrészből emeltem ki, amely a rádióban elhangzottak fragmentjeiből állt össze:

Dögei Imre, földművelésügyi miniszter. Kádár, apró, dögei. (1/51)

Der Landwirtschaftsminister Imre Biest. Antal Klein, der Erste Stellvertreter des Präsidenten des Ministerrates. Kádárs, Kleine, Biester. (55)

Rendkívül érdekes a három magyar vezető politikus nevének visszaadása: *Apró* és *Dögei* nevét lefordítják a fordítók, amit a legegyszerűbben azzal lehetne magyarázni, hogy motivált (ill. motiválható) szavakról van szó, s ezt a motiváltságot akarták érzékeltetni a fordítók a szó szerinti átültetéssel. Felvetődhetne azonban a kérdés, hogy akkor a – szintén motivált – *Kádár* miért maradt meg eredeti formájában, s került – látszólag – többes számba. A magyarázat teljesen más: a három tulajdonnév az ötvenes években, pontosabban az 56-os forradalom leverését követő időkben oly sokszor hangzott el egymás után, hogy szinte állandósult szókapcsolattá, egyfajta frazeologizmussá vált: *Kádár, Apró, Dögei*. Az állandósulttá vált felsorolás demotiválódott, ill. újabb játékos, elferdített motivációt nyert, remotiválódott: *Kádár apró dögei*. Ezt a „mondókát”

ismerik a fordítók is, s ültetik át németre: *Kádárs, Kleine, Biester*. A *Kádár* tehát nem többes számú, hanem egyes számú genitivusi alak, a *Kleine* – noha nagybetűvel van írva – nem többes számú főnévként, hanem melléknévként, a *Biester* jelzőjeként értendő. A szójáték fordítása bravúros, noha meg kell mondanunk, hogy igazán a kétnyelvű, s a magyar háttértudással (is) rendelkező olvasó számára bravúros.¹¹ Ráadásul a népetimológiai nyelvi játék fordítása mind az ártatlan gyermeki szemlélet tükrözésére, mind a felnőtt ironikus-szarkasztikus-kritikus szemléletének kifejezésére, azaz a Garaczi műveire jellemző perspektíva-váltás egyesítésére, vagy – mint ahogy erre már Bónus Tibor nyomán utaltam – „a tudatok kontaminációjá”-ra is alkalmas.

A felsorolt szövegrészek tehát azt is megmutatták, hogy a jó fordító rendkívül alapos háttértudással rendelkezik a forráskultúráról. Az ideális fordító tehát bilingvis és bikulturális, mint a jelen esetben Derék Pál és Seidler Andrea. Ez a feltétele annak, hogy a forrásnyelvi szöveg minél kevesebb veszteséggel mentődjön át a célnyelvbe, azaz hogy németül is Garaczit olvashassunk.

Jegyzetek

¹ Bónus Tibor (2002: 117) a „tudatok kontaminációjá”-ról beszél, a gyermeki és a felnőtt szemlélet ugyanis olykor keveredik, amely aztán a „kijelentésaktusok keveredése”-ben is kifejezésre jut.

² Vö. Valló (2000: 45), aki a **kulturális reália** fogalmába sorol „minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak”.

³ Az idézetek után található számok a német fordítás esetében az oldalszámot jelölik; a magyar eredetnél a második szám szintén az oldalszámot mutatja, az előtte lévő 1-es a „Mintha élnél”, a 2-es a „Pompásan buszozunk” c. műre vonatkozik.

⁴ A *csettegő Mofával* való fordítása nem a legszerencsésebb megoldás. Garaczi maga is megmagyarázza a *csettegő* szó jelentését a forrásszövegben, hiszen azt még a magyar anyanyelvűek közül sem ismeri mindenki:

Ma kibelezett tévé a gémeskúton az ellensúly, benötte a nád a kilencclukú hidat, *csettegőn* járnak a betyárok ivadéka. A *csettegő*: saját készítésű haszongépjármű. (A nép szava.) (1/34)

Heutzutage dient ein kaputter Fernsehapparat als Gegengewicht für den Ziehbrunnen, die Brücke unter dem Schilf verschwunden, die Nachkommen der Buschräuber benutzen *Mofas*. *Mofa*: ein selbstgebautes Nutzfahrzeug. (38)

A *Mofa* a *Motorfahrrad*ból keletkezett betűszó, jelentése: 'Kleinkraftrad mit einer Höchstgeschwindigkeit von 25 km/h' (vö. DUW 1989: 1030). A *csettegő* szintén lassú jármű, de közvetlenül motivált szó, s inkább a jellegzetes *csettegő* hangján, mint a lassúságán van a hangsúly. Fontos jellemzője még, hogy platója van, azaz szállításra használják. Így tehát mind a lassúsága, mind a funkciója, mind a jellegzetes hangja alapján leginkább a kistraktorhoz hasonlítható.

⁵ A szöveggörnyezet:

Konyhából képezték ki a műtöt a Bajcsy-Zsilinszky úton az *Ápisz* felett. A szag. Itt szippantják le a zsírt. Kitömik a dudákat. Valami barna foltok ültek a padlón. Ő fertőtleníti, egy finom kis nénike.

Tehetséges néni a *pávakörből*, sárga szőrű partvissal. (1/69)

Der OP in der Bajcsy-Zsilinszky Straße ist in einer ehemaligen Küche über dem *Papierladen* eingerichtet worden. Der Geruch. Hier wird das Fettgewebe abgesaugt, werden die Titten ausgestopft. Merkwürdige braune Flecken auf dem Fußboden. Sie ist für Desinfektion zuständig, diese feine alte Tante.

Eine weitere begabte Tante tritt im *Fernsehquiz* auf, sie hält einen Handfeger mit gelben Borsten in der Hand. (74)

Az *Ápiz* fordítása hiperonimikus átültetéssel helyes (mint ahogy a *dudák* stílus-réteghez való hovatartozásának megőrzése is), a *pávakör* azonban egy tipikusan magyar „találmány”, ’népdalkórus’, vagy ’népdalcsoport’, népies konnotációja van, a népi kultúrához kapcsolódó hagyományőrző jellege van, a *Fernsehquiz* ezzel ellentétben a modern kort idézi, ezért nem a legszerencsésebb megoldás. Találóból lett volna pl.: *Singkreis*. (A hiperonimikus fordításhoz, melynek lényege a forrásnyelvi lexémának egy célnyelvi hiperonimával való megfeleltetése, vö. Lossau 1993: 219k.)

⁶ Vö. 1/39: A zászló páros lábemelés bordásfalon függeszkedve, lapockák összemorzsolódnak, elszakad a karizom. → 147: Ein Beinheber an der Sprossenwand heißt bei uns Fahne, die Schulterblätter zerbröseln, die Armmuskeln reißen.

Az oroszok megnevezésére az NDK-ban inkább az *Iwan* volt használatos (vagy egyszerűen *Sowjets*).

Kérdés, hogy nem kellett volna-e a *fillért* is változatlanul meghagyni a fordításban, hiszen a *forintot* is mindvégig megőrizték. Véleményem szerint a pénznem az egyik legalapvetőbb reália, ezért a változatlan átvétel ajánlott a forráskultúra megőrzése céljából. A fordítás szempontjából teljes egészében irreleváns, hogy ma már nem fizetünk fillérrel, s talán hamarosan már forinttal sem.

⁷ A *betyárok Buschräuber*rel való fordítása helyett lehetett volna egyszerűen *Räuber* írni, mint ahogy a *pusztai betyár* (1/10) is inkább *Pusstaräuber* vagy egyszerűen *Räuber* mint *Buschräuber* (12). A *betyár* különböző fordításaihoz vö. Lossau 1993: 141kk. (pl. leginkább *Räuber*, esetleg *Strolch*, *Vagabund* oder eben *Betjâr*). (A *porcelánbetyár* nyilvánvalóan a *betyár* fordítási nehézsége miatt lesz *Porzellanlîpizzaner* – vö. 1/46, ill. ném. 50.)

⁸ A *borravalónak* van megfelelője a németben: *Trinkgeld*, de az nem szerepel frazeológiai komponensként.

⁹ Valló (1998: 120) az adaptáció fordítási műveletét **kiváltásnak** nevezi, s azt a műveletet érti rajta, »amikor a fordító a forrásnyelvi reáliát a célnyelvben jobban ismert hasonló funkciójú elemmel helyettesíti, „váltja ki”«.

Klaudy (1997: 151kk.) **teljes átalakításról** beszél, melynek „leggyakoribb oka, hogy a célnyelvi olvasó eltérő szokásai, háttérismeretei miatt pragmatikai adaptációra van szükség” (Klaudy i.m. 152). Példaként többek között a gyermekjátékok célnyelvi megfelelőikkel való felcserélését hozza, de itt említi meg a frazeologizmusokat is.

¹⁰ A szituáció: Garaczi igazgatói intővel a zsebében várja haza szüleit, miután csúzlival megsebesített egy titkárnőt. Hosszú csatangolás után szánta rá magát a hazamenetelre, s most fél az ismert atyai szigortól, a veréstől. A szülők azonban sokáig nem jönnek („Elvesztek a szüleim. Kezdtém megnyugodni.” – 2/131), a szakszervezeti klubban mulatják az időt, „szakiznak”. Már késő este van, amikor felhívják a gyereket otthon, hogy hol a vacsora, feküdjön le stb. A szülők tehát szórakoznak, ahelyett, hogy otthon lennének a gyerekekkel. Tehát ők is bűnösök. Ilyen esetben használjuk a *vaj van a fején vkinek* frazeologizmust, melynek a jelentése tehát: ’bűnös, vétkes vmiben’ (vö. Forgács T. 2003: 779). A szövegben szereplő frazeologizmus ennek és egy másik frazeologizmusnak a kontaminációjával keletkezett: *van vmi a füle mögött*, ami azt jelenti: ’takargat, (el)kendőz vmit; vmi titkolni, rejtegetni valója van’ (vö. Forgács T. i.m. 779). A magyar szövegben szereplő kontaminált alak jelentése az elsőként említett frazeologizmus jelentését evokálja. A német frazeologizmus jelentése azonban ennek semmi-

képpen nem felel meg: a *mit allen Wassern gewaschen sein* ugyanis azt jelenti: 'sehr gerissen sein, alle Tricks kennen' (vö. Duden 1992: 785), azaz 'nagyon leleményes, minden trükköt ismerő', ami a magyarban inkább annak felel meg, hogy *minden hájjal megkent* = 1. 'nagyon ravasz, agyafürt, rafinált', ill. 2. 'tapasztalt, rutinos' (vö. Forgács T. i.m. 245). A szövegkörnyezetbe jobban illett volna a következő német frazeologizmus: *Dreck am Stecken haben* = 'nicht integer sein, sich etwas haben zuschulden kommen lassen' (vö. Duden 1992: 157k.), azaz 'nem szeplőtlen, nem ártatlan'.

¹¹ A Kádár-kép metamorfózisairól vö. Litván György 2000. *Rubicon* 11. évf.6. szám, 100.

Irodalom

- Barchudarov, L. S. 1979. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Moskau/Leipzig: Verlag Progreß.
- Bödeker, B., Freese, K. 1987. Die Übersetzung von Realienbezeichnungen bei literarischen Texten: Eine Prototypologie. In: *Text-context. Translation. Theorie-Didaktik-Praxis*. Sonderdruck 2/3. Heidelberg: TextconText-Verlag.
- Bónus T. 2002. *Garaczi László*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Duden 1992 = *Der Duden in 12 Bänden*; Bd. 11: *Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Hrsg. und bearb. von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. Mannheim/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- DUW 1989 = *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Hrsg. und bearb. vom Wiss. Rat u. d. Mitarb. d. Dudenred. unter Leitung von Günther Drosdowski. Mannheim/Wien/Zürich: Dudenverlag, ²1989.
- Forgács E. 2002. A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. Magyar-német kontrasztív vizsgálat. *Fordítástudomány* IV. évf. 2. szám, 63–82.
- Forgács T. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltelve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Goodenough, W. H. 1964. Cultural Anthropology and Linguistics. In: Hymes, Dell (ed.) *Language in Culture and Society. A reader in Linguistics and Anthropology*. New York: Harper & Row. 36. Magyarul In: Wardaugh, R. (1995): *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 192.
- Klaudy K. ³1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Koller, W. ⁴1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg/Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag.
- Lendvai E. 1986. *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs: JPTE.
- Lossau, N. 1993. *Die deutschen Petöfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Valló Zs. 1998. A reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban. In: *Modern Nyelvoktatás*. 3. évf. 2–3, 115–124.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. In: *Fordítástudomány*. 2. évf. 1. szám, 34–49.
- Vlahov, S. I., Florin, S. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные Отношения.

Források

- Garaczi L. 1995. *Mintha élnél. Egy lemúr vallomásai 1.* Pécs: Jelenkor Kiadó.
 Garaczi L. 1998. *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomásai 2.* Pécs: Jelenkor Kiadó.
 Garaczi L. 1999. *Was wir hier als schön empfinden. Bekenntnisse eines Lemuren I.* In: Die wunderbare Busfahrt. Bekenntnisse eines Lemuren. Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. Graz: Literaturverlag Droschl.
 Garaczi L. 1999. *Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II.* Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. In: uo.

A SZERKESZTŐSÉGBE BEÉRKEZETT KÖNYVEK

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket az alábbi könyvek ismertetésére

2004

Gerevich-Kopteff Éva: Madách Az ember tragédiája és finn fordítása a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és a fordításelmélet tükrében. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos. 2004. 394 pp. ISBN 952-51-50-70-4

Beverly Adab, Cristina Valdés (guest editors): Key Deabates in the Translation of Advertising Material. Special Issue. *The Translator* Vol.10. No.2. Manchester: St. Jerome. 2004. 161-374 pp. ISBN 1355-6509

Anna Mauranen, Pekka Kujamaki: *Translation Universals. Do they Exist?* Benjamins Translation Library 48. Amsterdam: Benjamins. 2004. 224 pp. ISBN 90272 1654

2003

Kinga Klaudy: *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation.* With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian. Budapest: Scholastica. 2003. 473 pp. ISBN 963 206 839 4

2002

Maria Tymoczko, Gentzler Edwin (ed.) *Translation and Power.* Amherst and Boston: University of Massachussets Press. 2002. 244 pp. ISBN I-55849-359-X

Krisztina Károly: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse.* Frankfurt/M: Peter Lang. 2002. 154 pp. US-ISBN 0-8204-5486-9

Emma Wagner, Svend Bech and Jesús M. Martínez: *Translating for the European Union Institutions.* Manchester: St. Jerome. 2002. 150 pp. ISBN 1-900650-48-7

Jenny Williams, Andrew Chesterman: *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies.* Manchester: St Jerome. 2002. 140 pp. ISBN 1-900650-54-1

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

1088 Budapest Múzeum krt. 4/F.

Klaudy Kinga főszerkesztő

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217 E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

Feladattípusok és értékelésük a fordítások produktum-orientált pedagógiai mérésében

Lesznyák Márta

Az elmúlt évtizedekben a fordítói és tolmács szakma professzionalizálódásának és ezzel párhuzamosan a fordítástudomány fejlődésének lehettünk szemtanúi szerte a világon. Ennek egyik következménye a fordítóképzés intézményesülése volt, melynek háttérében az a felismerés állt, hogy a klasszikus filológiai képzés nem elegendő ahhoz, hogy valakiből jó fordító vagy tolmács váljon. Ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg Magyarországon is a rendszerváltás óta. Hazánkban a fordítóképzés fellendülését segíti az is, hogy az uniós csatlakozás miatt nagymértékben megnövekedett az igény a képzett fordítók és tolmácsok iránt.

A fordítóképzés virágzása azt eredményezte, hogy megnövekedett az érdeklődés a fordítás pszicholingvisztikai, kognitív pszichológiai és pedagógiai kérdései iránt is. Ezt bizonyítja, hogy igen nagy a fordítástanítás metodikáját tárgyaló publikációk száma. E publikációk közül viszont csak viszonylag kevés foglalkozik a fordítások pedagógiai értékelésének problémájával, pedig megfelelő értékelési eljárások nélkül sem a tanulók fordítói kompetenciájáról, sem a tanítási-tanulási folyamat sikerességéről nem tudunk megfelelő információkat szerezni.

A fordítói kompetencia mérése és értékelése nem lehet közömbös a nyelvtanítás számára sem. A nyelvi közvetítés képessége a kilencvenes évektől kezdődően (ismét) megjelenik egyes nyelvi kompetencia modellekben (például Bárdos 2000 vagy Nord 1999), és az Európa Tanács Közös Európai Referenciakerete (2002) is tartalmazza e „nyelvi tevékenységet”, bár szemléltető skálák még nem készültek az egyes szintek számára. Emellett feltételezhető, hogy egyszerűbb közvetítői feladatok elvégzésére sok esetben nem alkalmaznak a cégek vagy egyéb szervezetek hivatásos tolmácsokat vagy fordítókat, hanem nyelvet beszélő alkalmazottaikkal végeztetik el azt (Szabari 2001; Klauzy 2001). Ebből következik, hogy a fordítói kompetencia fejlesztése és értékelése a haladó idegennyelv-tanítás feladatai közé tartozik.

Tanulmányunk néhány alapfogalom áttekintése után a fordítói kompetencia értékelésének és mérésének jelenleg ismert eszközeit mutatja be. Először a leggyakrabban alkalmazott feladattípusokat ismertetjük, majd a hozzájuk kapcsolódó problémákat elemezzük részletesebben.

Fordítás és fordítói kompetencia

A fordítás és a fordítói kompetencia meghatározása terén a szakirodalomban közel sem teljes az egyetértés. Mivel tanulmányunk áttekintő jellegű, igyekszünk minél tágabban definiálni a fordítást, hogy ne zárjunk ki a körképből olyan kutatásokat, amelyek elméleti háttere nem jól definiált vagy nem szokványos. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az egyes értékelési eljárások közötti különbségek gyakran ki nem mondott elméleti hátterük különbözőségeiből erednek. Éppen ezért elkerülhetetlen, hogy az értékelési eljárások bemutatása során néha utaljunk specifikusabb fordításfelfogásokra is (pl. funkcionalista megközelítések), amelyek részletes bemutatására itt nincs lehetőségünk.

A *fordítást* Bárdos Jenővel (2000) összhangban *nyelvi közvetítésként* definiáljuk. Bárdos modelljében a hagyományos négy nyelvi alapkészséget (írás, olvasás, beszéd-készség, hallás utáni szövegértés) kiegészíti két további komplex készséggel, a fordítással és a tolmácsolással, amelyeket a nyelvi közvetítés kategóriájába sorol (írásbeli illetve szóbeli közvetítés).

Ebből a definícióból következik, hogy tanulmányunkban a *valódi fordítói* kompetenciára koncentrálunk, hiszen ez jelenti a nyelvi közvetítést a nyelvtanulás eszközéül szolgáló *tanfordítással* szemben (a valódi fordítás és a tanfordítás megkülönböztetéséről lásd Klaudy 1997).

Emellett definiálnunk kell a *fordítói kompetenciát* is, ehhez pedig a PACTE csoport holisztikus fordítói kompetencia modelljét (2000) hívjuk segítségül. Értelmezésükben a fordítói kompetencia azon „ismeretek és készségek rendszere, amely lehetővé teszi, hogy az egyén fordítani tudjon” (PACTE 2000: 100). Modelljükben a fordítói kompetencia a következő részkompetenciákból tevődik össze: kommunikatív kompetencia (mindkét nyelven), általános és szakmai ismeretek, szakmai kompetencia, pszicho-fiziológiai kompetencia, átváltási kompetencia, stratégiai kompetencia.

A pedagógiai értékelés néhány alapfogalma

A tanulmány fő részében számos értékelési technikát mutatunk be. Ahhoz, azonban, hogy a gyakorló szakember konkrét értékelési szituációban ezek közül választani tudjon, okvetlenül ismernie kell a pedagógiai értékelés néhány alapfogalmát. Nem mindegy ugyanis, hogy kit, mikor és milyen célból értékelünk. A következő bekezdésekben néhány elengedhetetlenül szükséges fogalmat ismertetünk.

A pedagógiai értékelés során az egyik alapvető kérdés, hogy mihez viszonyítjuk a tanuló teljesítményét. Ebből a szempontból beszélhetünk *normaorientált* és *kritériumorientált* értékelésről (Báthory 1997).

Normaorientált értékelés esetén a tanulók teljesítményét egymáshoz viszonyítjuk. A „norma” ebben az esetben statisztikai kifejezés, és a normál-eloszlás görbére utal. Nincs köze a fordítástudományban kissé negatív érzésekkel emle-

getett normához, ami inkább valamiféle elvárás, ideális megoldást sugall. A norma-orientált értékelés azt jelenti, hogy az adott feladatot (szöveget) úgy választjuk meg, hogy az adott populáció eredménye normáeloszlás-görbét (más néven haranggörbét vagy Gauss-görbét) mutasson: a teljesítmények nagy része az átlag (közepes) körül mozogjon, a görbe a jó/gyenge és nagyon jó/nagyon gyenge irányba fokozatosan ellaposodjon. A norma itt tulajdonképpen az átlagos teljesítmény, és az egyes tanulókról azt tudjuk meg, milyen helyet foglalnak el a csoporton belül. Ilyen tesztre lehet szükség például, ha egy populációból a legjobb tíz-tizenöt-húsz stb. diákot szeretnénk kiválasztani.

A **kritériumorientált** értékelés során ezzel szemben előre meghatározott tanulási célokhoz viszonyítjuk a tanulói teljesítményt. Ehhez jól definiált rész-célokra van szükség, amelyek gyakorlatilag az elsajátítás kritériumaként működnek. A tesztbe olyan feladatoknak kell bekerülni (vagyis a szövegnek olyan fordítási problémákat kell tartalmaznia), amelyek megoldása bizonyítja, hogy a tanuló elsajátította A, B, C stb. készségeket, vagyis elértük A, B, C célokat). Könnyen belátható, hogy egy ilyen teszt eredménye nem feltétlen ad normáeloszlás görbét. Sőt, pedagógusként leginkább arra törekszünk, hogy a görbe pozitív irányba aszimmetrikus legyen, azaz minél többen teljesítsék a kritériumokat.

Azt is beláthatjuk, hogy a kritériumorientált mérés sokkal hasznosabb a tanítási *folyamat* számára, hisz visszajelzést ad az elsajátítás mértékéről és arról is, hogy mely kritériumok elsajátítása sikeres illetve problematikus.

Emellett az értékelés funkciója szempontjából megkülönböztetünk szummatív, formatív és diagnosztikus értékelést (Báthory 1997). **Szummatív** értékelés leggyakrabban egy tanítási szakasz végén történik általában a diákok minősítésének, kategorizálásának céljával. Az alkalmazott tesztek az esetek többségében norma-orientáltak, ritkábban kritériumorientáltak, az eredmények pedig összpontszámként, esetleg egyes részterületek pontszámaiként jelentkeznek.

A **formatív** értékelés célja, hogy visszajelzést adjon a tanulónak és a tanárnak a tanulási *folyamatról*. Emellett segítséget nyújt annak megállapításában, hogy a tananyag mely elemeit mennyire sikerült elsajátítani, ezáltal információkat biztosít a tanítás további megtervezéséhez is. A formatív értékelés tipikusan együtt halad a tanulással, folyamatosan visszajelzést biztosítva annak. Míg szummatív értékelés esetén véletlenszerű, hogy a tanterv mely lényeges elemei kerülnek értékelésre, addig formatív értékelés esetén minden elemet értékelni kell. Az alkalmazott tesztek leggyakrabban kritériumorientáltak, de normaorientáltak is lehetnek.

Diagnosztikus értékelés esetén tulajdonképpen a tanulók tudásáról szeretnénk diagnózist felállítani. Ez történhet a tanítás megkezdése előtt csoportba sorolási célokkal, és annak megállapítására, hogy milyen tanítási módszer érdemes választani. Diagnosztikus értékelést végezhetünk a tanulási folyamat során is, amennyiben egyes tanulóknál tanulási problémák merülnek fel. Ebben az esetben a cél a problémák okainak meghatározása.

„Mit nekünk Cronbach Alpha?” – A fordítói kompetencia értékelésének jelenlegi helyzete

A következőkben tekintsük át, milyen kezdeményezésekkel találkozhatunk a fordítói kompetencia értékelése terén, és hogy mennyire jelennek meg a fenti fogalmak az értékelésben.

A fordítói kompetencia értékelésének témájában megjelent publikációk számát és tartalmát figyelembe véve nem nehéz megállapítani, hogy a pedagógiai értékelési eljárások kidolgozása igen rövid múltra tekint vissza. Ugyanez a vélemény fogalmazódik meg más fordítói kompetenciaértékeléssel foglalkozó szakemberek részéről is (Hatim és Mason 1997, McAlester 2000, Martinez Melis és Hurtado Albir 2001, Waddington 2001).

A megkésett fejlődés okait máshol már tárgyaltuk részletesen (Lesznyák 2003), itt mindössze a kontextus jellemzése miatt fontos utalni az értékelés helyzetére és az azt övező nézetekre. Nem csak arról van szó, ugyanis, hogy a fordítói kompetencia értékelése időbeli késésben van más kompetenciák értékeléséhez képest. Mint ahogy Stevensonnak (1985) az alcímben idézett megjegyzése is utal rá, fordítóberkekben korántsem elfogadott, hogy a fordítói kompetencia más, összetett nyelvi képességekhez hasonlóan a modern pedagógiai értékelés eszközeivel mérhető. A szubjektivitáshoz, a tevékenység művészi jellegéhez való ragaszkodás adott esetben kifejezetten ellenséges hangulatot keltet az ilyen típusú értékeléssel szemben. Igen nagy gyakorlati problémát jelent viszont, hogy a fordítóképzésbe érkező, az ott tanuló és az azt elhagyó diákokat értékelni kell. Egyes kutatások (Waddington 2001; Dróth 2001; Orozco és Albir 2002) arra utalnak, hogy a különböző intézmények természetesen kidolgozzák saját értékelési eljárásaikat, a fent említett légkörben azonban rendszerint nem történik meg e mérési módszerek jóságmutatóinak statisztikai vizsgálata.

A fordítói kompetencia értékelési eljárásainak kidolgozatlanágából ered, hogy olyan differenciált nézőpontok, amelyek figyelembe vennék az értékelés funkcióit (szummatív, formatív és diagnosztikus) csak nagyon ritkán jelentek meg a szakirodalomban (ez alól kivételt jelent Melis és Albir 2001, Dróth 2001).

Produktum-orientált kutatások a fordítások értékelésében

A nyolcvanas évek közepétől a fordítói kompetenciával kapcsolatos kutatásokat **folyamat-orientáltság** jellemzi. Míg ezek a kutatások számtalan hasznos és új eredményt hoztak és hoznak a mai napig, a produktum-orientált kutatások helyét értelemszerűen nem tudják átvenni. Különösen jó példa erre a fordítások pedagógiai értékelése: a hangosan gondolkodás nehezen képzelhető el tömeges vizsgáztatási technikaként, és a célnyelvi szöveg kiértékelését sem segíti, legfeljebb kiegészítő információkkal szolgálhat.

Valószínűleg a folyamat-orientált kutatások népszerűsége áll a háttérben annak, hogy nagyon kevés olyan publikációval találkozhatunk, amely a fordítói kompetencia produktum-orientált értékelésével foglalkozik. Ez nagyon különös, ha figyelembe vesszük, hogy a fordítóképzés nem működhet értékelés nélkül,

legyen az szummatív, formatív vagy diagnosztikus. Az értékelés szakirodalmának hiánya inkább arra enged következtetni, hogy az egyes intézményekben működő értékelési rendszerek intuitív alapokon alakulhattak ki, és nem sok próbálkozás történik jóságmutatóik (megbízhatóság, érvényesség) igazolására, és erre támaszkodva az értékelési rendszerek továbbfejlesztésére. A publikációk csekély száma akadályozza az információk szabad áramlását is: egymástól a különböző intézmények csak személyes kontaktus útján tanulhatnak, nincs lehetőség másutt (földrajzilag távol) felvetődött ötletek importálására és kipróbálására.

Tanulmányunk célja, hogy valamelyest pótoljuk ezt a hiányt, és a fellelhető szakirodalom alapján megpróbáljunk összképet nyújtani a fordítások produktum-orientált pedagógiai értékelésében alkalmazott eljárásokról. Ennek megfelelően először a fordítói kompetencia mérésével foglalkozunk, egészen pontosan a méréskor alkalmazott feladatok típusaival. Ezek után a mérési eredmények számszerűsítéséről lesz szó, majd szót ejtünk néhány nem szokványos értékelési eljárásról is.

Mivel mérjük? A mérőeszközön szereplő feladatok jellegének problémája

A mérőeszközökön elméletileg ún. *zárt* és *nyitott feladatok* szerepelhetnek, és a fordítói kompetencia mérésének gyakorlatában is találhatunk példát mindkettőre. A *zárt feladatok* esetén a válaszlehetőségek korlátozottak, azaz a tesztszerkesztők igyekeznek a feladatokat úgy összeállítani, hogy legyen egy (esetleg több, de mindenképpen pontosan meghatározható) helyes megoldásuk. A *nyitott feladatok* esetén a helyes megoldás tulajdonképpen ismeretlen, de úgy is fogalmazhatunk, hogy az elfogadható megoldások száma gyakorlatilag végtelen.

Ismerjük meg részletesebben e feladattípusokat!

Zárt feladatok

Bár sokak szerint a zárt feladatok jellegüknél fogva eleve összeegyeztethetetlenek a fordítási tevékenység természetével, az általunk ismertett kutatások felében alkalmaztak ilyen feladatokat. Waddington (2001) kérdőíves felméréséből is azt tudjuk meg, hogy az általa vizsgált 20 európai és kanadai egyetemen az oktatók mintegy *fele* alkalmaz zárt feladatokat kiegészítésként szövegek fordítása mellett. Tekintsük át először, milyen formát ölthetnek ezek a feladatok, majd térjünk át kritikai elemzésükre. Ahol tudjuk, példákkal illusztráljuk a feladattípust.

A zárt feladatok típusai

1. Egy forrásnyelvi mondaton belül aláhúzott **szavak** vagy **szószerkezetek** legmegfelelőbb fordításának kiválasztása több lehetőség közül (Stansfield és mtsai. 1992).

Példa: *Dicen que mañana va a llover. (A) to snow, (B) to cry, (C) to rain, (D) to call*

A fordítás iránya: spanyol → angol; Helyes megoldás: C.

2. Forrásnyelvi **mondat**, melyet célnyelvi fordítása követ, benne lexikai, szintaktikai vagy helyesírási hiba: ezt kell megkeresni és kijavítani (Farahzad 1992); Stansfield és munkatársai (1992) kutatásában csak a hibás célnyelvi mondat szerepel, azt kell javítani.

Példa:

Utasítás: Karikázza be azt a betűt, amelyik a hibás szó vagy szókapcsolatok alatt szerepel. Ha nem talál hibát, a D betűt karikázza be!
Helyes megoldás: A.

You shouldnt forget to call her tomorrow.

A B C D

3. Egy forrásnyelvi **mondat** két célnyelvi fordítással: ki kell választani a jobbat (Farahzad 1992).
4. Egy forrásnyelvi **szöveg** (100-150 szó), melyet célnyelvi fordítása követ, és több hiba van benne. Meg kell találni a hibákat, és újrainni a szöveget (a hibák számát megadják, különben a diákok átírják az egész szöveget!) (Farahzad 1992).
5. Forrásnyelvi **szöveg**, melyet két fordítása követ: el kell dönteni, hogy melyik a jobb, és miért (Farahzad 1992).
6. A nyílt feladat során lefordított forrásnyelvi szöveg egyes pontjairól el kell dönteni, hogy fordítási problémák-e (Orozco 2000, Orozco és Albir 2002).
7. **szókérdés** (Farahzad 1992, Malakoff és Hakuta 1991) vagy **szódefiniálás** (Farahzad 1992).

A legutolsó feladattípus besorolása nem egyértelmű, hiszen valódi, kommunikatív fordítás esetén még egy szó fordítása is lehet teljesen nyílt feladat, kontextustól függően valóban előreláthatatlan, hogy milyen megoldások születhetnek. Az említett esetekben azonban a „szófordítási feladatok” kontextuson kívül szerepelnek, ami a válaszok körét nagy valószínűséggel leszűkíti néhány konvencionálisan elfogadott megfelelésre.

A zárt feladatok kritikája

Az úgynevezett „zárt” (gyakran multiple-choice vagyis feleletválasztásos) feladatok előnyei könnyen beláthatók: pontozásuk viszonylag egyszerű, az objektivitás benyomását keltik a nyílt feladatokkal szemben, és lehetőség nyílik az eredmények statisztikai feldolgozására.

Az is világos azonban, hogy ez a módszer komoly veszélyeket rejt magában: elvész benne a fordítás egyik központi eleme, a kreativitás. Mint már fent említettük, a fordítás – természetes környezetében – ún. nyitott feladat, egy problémának számtalan jó megoldása van (bár nyilvánvalóan nem minden megoldás elfogadható). Zárt feladatok esetén a lehetséges megoldások közül csak egy fog

szerepelni (a „jónak” kikiáltott) helytelen válaszok társaságában. Ez egyrészt azt a hamis benyomást keltheti a vizsgázóban, hogy *létezik egyetlen* jó megoldás. Másrészt Farahzad (1991) megemlíti, hogy arab diákok számtalanszor nem választanak a megadott lehetőségek közül, hanem inkább saját verziójukat írják a lap szélére megoldásként. (Ebben az esetben nyilván hallgatnak „természetes” ösztönükre, és még jobb megoldást próbálnak keresni.) Ilyenkor természetesen értékelhetetlenné válik a feladat, és éppen zártságából eredő erőnyeit veszíti el. Ilyen problémákat azonban Farahzadon kívül nem említ senki. További vizsgálódásokra lenne szükség annak megállapításához, hogy valóban a fordítás mint feladat jellegzetességeinél fogva késztet új (egyedi) megoldásokra, vagy más tényezők (pl. kulturális különbségek) okozták a Farahzad által megfigyelt jelenséget.

Meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos fordításelméleti felfogásokból az következik, hogy eleve lehetetlen a fordítói kompetenciát zárt tesztekkel mérni. Pym (1991) például a legfontosabb különbséget a professzionális és a nyelvtanulói fordítás között abban látja, hogy míg a nyelvtanuló által elkövetett hibák általában bináris természetűek (jó-rossz), addig a fordító hibái már nem azok (egyik megoldás jó, a másik jobb, a harmadik kevésbé jó). Másképp fogalmazva, ha egy fordításban bináris hiba jelentkezik (márpedig a zárt feladatok éppen ilyeneket keresnek), az általában már *nem a fordítói kompetenciát, hanem a nyelvi képességet* érinti (pl. az információk torzulása szövegértési hiányosságok miatt).

A funkcionális és a szöveggözpontú fordításelméletekkel szintén nehezen összeegyeztethető a zárt feladatok típusa, bár itt inkább a fordítás „egységei” okozzák a gondot. A feleletválasztásos feladatok általában a szavak, szókapcsolatok vagy a mondatok szintjén próbálnak helyes megoldást találni, gyakran kontextus nélkül (bár Farahzad próbálkozik teljes – rövid – szövegek alkalmazásával is)! Ennek viszont semmi értelme, ha olyan fordításfelfogást teszünk magunkévá, melyek a *szöveg szintjén* értelmezik csak az adekvátságot vagy ekvivalenciát (bármit is értsenek alatta), vagy amelyek azt a célt tűzik ki, hogy a közlés egésze valamilyen funkciót töltsön be a célnyelvi befogadók közegeiben. Ebben az esetben érvényességi problémák jelentkeznek: a feladatok nem azt mérik, amit az említett fordításelméletek fordítás alatt értenek.

A feladatok érvényességét kérdőjelezi meg ugyanis az a tény is, hogy a fent felsorolt feladatok egy részét (pl. szódefiniálás vagy szintaktikai hibajavítás – ld. a fenti példákat) más nyelvi készségek (pl. szókincs, szintaktikai ismeretek) mérésére is alkalmazzák! Ezekben az esetekben jogosan merül fel a kérdés: Akkor most mit is mérünk: fordítói kompetenciát vagy szintaktikai ismeretek alkalmazásának a képességét?!

A zárt feladatok alkalmazhatósága a fordítások értékelésében

Első látásra bármennyire idegenkedik is a fordító vagy a fordításkutató a fordítói kompetencia vagy a hozzá tartozó képességek és készségek diszkrét pontos tesztelésétől, van néhány érv, amely e feladatok – megfontolt! – használata mellett szól. Ezek a következők:

- (1) Mint tudjuk, a mesterséges tanulási folyamatban a *felismerés* (itt a *deklaratív tudás egy eleme*) megelőzi az *alkalmazni tudást* (*procedurális tudás*) (Wilss 1996). A hagyományos fordítási feladatok (egy szöveg/részlet lefordítása) csak a procedurális tudás magas szintjének bemutatására adnak lehetőséget. Felelet-választásos tesztek esetén a felismerés működik, ami természetesen megkönnyíti a feladatot. Ez lehetővé teszi, hogy árnyaltabb képet kapjunk a diákok kompetenciájának alakulásáról, különösen, ha kezdők értékelésekor *kiegészítésként* alkalmazzuk nyílt feladatok *mellett*. Értelemszerűen, diagnosztikus illetve formatív értékelés esetén indokolt a zárt feladatok ilyen megfontolásból történő alkalmazása.
- (2) A tesztek lehetővé teszik, hogy egy item esetén egy fordítási problémára illetve arra a részkompetenciára koncentráljunk, ami ezt meg tudja oldani. Ez két szempontból lehet hasznos:
- a fordítási feladat roppant komplex; élő szövegben gyakran nehéz kategorizálni a hibákat. Jól megszerkesztett feladat esetén ez elkerülhető.
  - lehetőség nyílik olyan fordítási probléma kezelésének megfigyelésére, amely a nyílt fordítási feladatban nem fordul elő. Egy szövegben biztos, hogy nem reprezentálódhat mindenféle fordítási probléma, de még az sem biztos, hogy a legfontosabbak megjelennek. Ilyen esetekben lehet hasznos kiegészítés bizonyos fordítási problémák szerepeltetése zárt feladatokban.

A zárt feladatokkal szembeni idegenkedés háttérében valószínűleg ugyanaz a felfogás áll, amelyet De Groot (2000) említ a fordítói kompetencia fejlesztése kapcsán. Mivel a fordítói kompetencia nyilvánvalóan komplex képesség, általában fejlesztése is komplex módon történik: szövegek fordításával. E hagyományos felfogás idegenkedik a rész képességek fejlesztésétől, mondván, hogy az „egész” nem pusztán a részek összege, tehát a rész képességek fejlesztése nem feltétlenül vonja maga után az egész fejlődését is. Ugyanez a kétely merülhet fel bennünk a zárt feladatok mérésben való alkalmazása kapcsán, hiszen ezek is csak „részek” mérésére képesek. Empirikus kutatások hiányában azonban nehéz megítélnünk, hogy az ellenvetések helytállóak-e. Érdemes azonban elgondolkodnunk a következő analógián: ha megmérjük, hogy egy labdarúgó milyen gyors, attól még nem tudunk semmit a focizni tudásáról. Más adatokkal együtt azonban ugyanez az eredmény nagyon jól felhasználható információvá válhat.

Két tekintélyes szerző, Basil Hatim és Ian Mason (1997) is óva int a zárt tesztek megfontolatlan elvetésétől. Egyetértünk velük abban, hogy a fordítói kompetencia értékelésében kiváló kiegészítő szerepet tölthetne be egy gondosan kidolgozott zárt „teszt”. Nagy előnye a gazdaságosság, hisz viszonylag nagy területet lehet lefedni kis ráfordítással. A érvényesség megőrzése érdekében azonban gondosan elő kell készíteni az ilyen feladatokat. Ideális esetben *teljes forrásnyelvi szövegek teljes célnyelvi fordításán belül* kell megkeresni azokat a problémákat, amelyekhez feladatok szerkeszthetők.

Ez azonban nem elég: az így kidolgozott tesztek megbízhatóságát és a teszteken nyújtott teljesítmény korrelációját a nyílt feladatokon elért teljesítmény-nyel mérni kell. Csak ezek után mondhatunk ítéletet alkalmazhatóságukról.

Nyitott feladatok

Nyitott feladatok esetén a mérésben résztvevőknek maguknak kell megtalálniuk a helyes megoldást vagy megoldásokat. Míg a fordítási tevékenység komplex jellegének jobban megfelelnek az ilyen típusú feladatok, értékelésük sokkal problematikusabb, mint a zárt feladatoké. Erre lejjebb majd visszatérünk, most lássuk, milyen nyitott feladatokat alkalmaztak az eddigi kutatások:

1. **szavak és szószerkezetek** fordítása (Stansfield 1992: kontextusban, vagyis mondatban)
2. **mondatok** fordítása (Stansfield 1992; Farahzad 1991 – kontextusban, Malakoff és Hakuta 1991 – szóban)
3. **paragrafusok** fordítása (Stansfield 1992 – nem tudjuk, hogy ez teljes szöveget jelent-e)
4. **szövegek** fordítása: Farahzad nyitott feladatok alkalmazása esetén mindenképpen teljes szöveget fordítottat, még akkor is, ha ez esetleg csak egy bekezdésnyi hosszúságú. Emellett három típusú szöveget különböztet meg attól függően, hogy milyen problémák fordítói megoldását szeretné értékelni (lexikai, nyelvtani nehézség, globális). Malakoff és Hakuta (1991) és Waddington (2001) is teljes szövegeket alkalmazott a fordítási kompetencia értékelésekor.

Az első típus besorolása – csakúgy mint a zárt feladatoknál az utolsóé, kérdéses lehet. Mivel Stansfield azonban kontextusban kéri szavak fordítását, feltehetőleg sokkal nagyobb a szerepe a kreativitásnak. Erre utal az is, hogy az egyes itemeknek *nem csak egy* helyes megoldását lehetett elfogadni, hanem az értékelő belátása szerint minden olyan megoldást, ami illett az adott kontextusba. Stansfield és munkatársai ugyanilyen útmutatók alapján javították a mondatok és a bekezdések fordításait is, ezért mindenképpen a nyílt feladatok közé sorolhatók, még ha érvényességük esetleg megkérdőjelezhető is.

A nyitott feladatok kapcsán két módszertani probléma merül fel, amelyet közelebbről meg kell vizsgálnunk: az egyik a szövegkiválasztás, a másik a fordítások értékelésének problémája.

A szövegkiválasztás problémája

Bátran állíthatjuk, hogy a fordításra szánt szövegek kiválasztása a fordítástanítás és -értékelés egyik legnehezebb feladata. A problémát elsősorban az okozza, hogy a szöveg kiválasztásakor hihetetlen mennyiségű szempontnak kellene megfelelni. A szempontok természetesen változnak attól függően, hogy tanításról vagy értékelésről van szó, és hogy mi a tanítás vagy az értékelés aktuális funkciója és célja. A téma olyannyira szerteágazó, hogy külön tanulmányt érdemelne; itt azonban csak a legfontosabb szempontokat és problémákat áll módunkban megemlíteni.

Rögtön a bevezetőben szeretnénk utalni arra, hogy a publikált szakiroda-

lom alapján úgy tűnik, a fordítás tanításának szakirodalma sokkal nagyobb figyelmet szentel a szövegkiválasztás problémájának, mint az értékelés szakirodalma. Pedig a szövegkiválasztás folyamata a hagyományos pedagógiai értékelésben a teszt szerkesztésnek felelne meg, és mint ilyen nagyon gondos tervezést, kipróbálást és korrigálást igényelne. Elég csak abba belegondolni, hogy például egy bizonyos populáció számára adott túl nehéz vagy túl könnyű feladatsor (= szöveg) milyen nem kívánatos következményekkel járhat.

Mindazonáltal feltételezhetjük, hogy a szövegkiválasztásnak közelítőleg ugyanazon szempontjai érvényesülnek tanítás és értékelés során is (bár esetenként a hangsúlyok máshová kerülhetnek), ezért áttekintésként bemutatjuk azokat a szempontokat, amelyeket az egyes szerzők fontosnak tartanak a szövegek kiválasztásakor (Nord 1991; Hatim és Mason 2001, Kelly 2000, Klein-Braley és Smith 1985).

- **Nyelvi szempontok:** ezek közül dominánsak a *szövegszintű* szempontok, mivel meghatározzák az alacsonyabb szintű *szintaktikai*, *lexikai* stb. problémák kezelését; ugyanakkor hasonló típusú, műfajú szövegek estén is találhatunk szókinccs vagy szintaxis szempontjából könnyebbeket és nehezebbeket, ezért a szöveg ezen jellegzetességei sem elhanyagolhatók.
- **Teljes szövegeket kell választani:** ez a szempont szorosan kapcsolódik az előzőhöz. Szövegrészlet fordítása esetén a fordító nem kap teljes képet a szöveg felépítéséről, és ez akadályozhatja a fordításban. Emellett szövegrészlethez nehéz élethű fordítási utasítást adni (ld. a kontextusba helyezés kérdését lent).
- **Kulturális szempontok:** a két kultúra milyen mélységű ismeretére van szükség ahhoz, hogy a közvetítés sikeres legyen.
- **A kontextusba helyezés kérdése:** a szöveghez életszerű fordítási utasítást kell adni. Ennek érdekében kerülni kell olyan típusú szövegek választását, amelyet a gyakorlatban nem fordítanak (pl. vezércikkek), mert ez hiteltelen fordítási helyzetet idéz elő, akadályozva a fordítói kompetencia megnyilvánulását.
- **A szöveg hossza:** merőben gyakorlatias szempont: sem tanításkor, sem méréskor nincs lehetőség túlságosan hosszú szövegek fordítására egyrészt időbeli korlátok, másrészt a javítás megterhelő mivolta miatt.

Ha a tanulmány elején bemutatott fordítói kompetencia modellre gondolunk, akkor további tényezők merülnek fel, melyeket szövegkiválasztáskor alkalmaznunk kell:

- Mekkora az adott szöveg fordításához szükséges **tudás** mennyisége (legyen az világtudás vagy szaktudás)
- Mennyi háttérinformációra lehet szükség az adott szöveg fordításához (mennyi eszközhasználatot, **háttérkutatóst** igényel).

Már ebből a rövid felsorolásból is látszik, hogy a különböző szempontoknak egyszerre megfelelni nagyon nehéz. A helyzetet bonyolítja néhány szempont belső strukturálatlansága és bizonytalansága (pl. nyelvi, kulturális, tudás szem-

pontok). Ezek közül a leginkább zavarba ejtő a nyelvi szempontok kidolgozatlansága, és ezen belül is, a szövegek osztályozásának problémája.

Körülbelül a 70-es évektől kezdődően ugyanis a szövegnyelvészet nagyon erőteljes (pozitív) hatást gyakorol a fordítástudományra, amely többek között abban nyilvánul meg, hogy a szöveg vált a fordítás egységévé, a szöveg funkciójának, típusának, műfajának és belső szerveződésének megfelelő kezelése pedig a professzionális fordítói kompetencia egyik ismérvévé. Meglehetősen nagy az egyetértés azon a téren is, hogy a különböző típusú szövegek különböző nehézségűek lehetnek, és eltérő készségeket igényelhetnek. Mindezek együttesen azt eredményezik, hogy a szövegszintű szempontoknak erőteljesen érvényesülni kellene a szövegek kiválasztásakor is.

Ekkor találjuk szembe magunkat azzal a furcsa jelenséggel, hogy bár komoly erőfeszítések történtek a szövegek rendszerezésére, a fordítástudomány egyelőre nem tud felmutatni kellőképpen differenciált és a gyakorlatban is jól kezelhető szövegtipológiát.¹ Ennek az az eredménye, hogy a fordítandó szövegek kiválasztása jórészt intuitív módon történik. Nincs okunk feltételezni, hogy a gyakorlott fordító-pedagógus szakember intuíciói ne lennének pontosak, ugyanakkor hiányoljuk a választások szisztematikus szövegnyelvészeti háttérét, különösen akkor, ha a fordítástudomány ekkora jelentőséget tulajdonít a szövegeknek.

Most pedig lássuk, miért jelent olyan nagy gondot a szövegválasztási szempontok kiforratlansága a fordítói kompetencia értékelése szempontjából.

Értékelés és szövegválasztás

Ahogy azt már említettük, az értékelés funkciójának megfelelően a szövegkiválasztási szempontok eltérőek lehetnek. *Formatív* értékelés esetén első ránézésre a szövegkiválasztás problémája kevesebb gondot jelent, mint szummatív értékelés esetén, mert a döntés „elcsúszik” a tantervtervezés szintjére, és méréskor már igazából „csak” az jelent problémát, hogy valóban olyan szövegeket adjunk fordítani, amelyekkel a tanítás során a diákok megismerkedtek, valamint hogy reprezentálódjanak benne azok a fordítási problémák, amelyek megoldásával az előző tanítási periódusban foglalkoztak.

Szummatív értékelés esetén azonban a szöveg kiválasztásának problémája teljes súlyával jelentkezik. Szummatív értékelés során ugyanis viszonylag nagy képességterületet kell lefedni rövid teszttel. Ebből kifolyólag nem szerepeltethetjük az összes szöveg- és problémátípust stb., hanem csupán a leginkább reprezentatívakat, tehát azokat a típusokat, amelyek feltehetőleg a legjobb képet adják a fordító teljes kompetenciájáról, ezáltal valamelyest előre jelezve más típusú szövegek kezelésének képességét is. Ehhez viszont nem csak a fent hiányolt szövegtipológiára lenne szükség, hanem arra is, hogy tudjuk, milyen típusú, műfajú, funkciójú stb. szövegek számítanak könnyűnek, illetve nehéznek, és milyen összefüggés állapítható meg az egyes szövegfajták kezelésének képessége terén. Ezt azonban empirikus kutatások hiányában nem tudjuk megmondani.² A nem megfelelő szövegválasztásnak pedig igen sok negatív következménye lehet: normaorientált mérés esetén a túl könnyű vagy túl nehéz szövegek nem

differentiálnak kellőképpen, tehát egyformán teljesítenek azok a diákok, akik között számukra megfelelő szöveg esetén nagy különbségeket találtunk volna. Ez különösen felvételi vizsgák, szintfelmérések (ha vannak ilyenek egy országban vagy intézményben) és tudományos kutatások esetén jelent problémát.

Különös figyelmet érdemel a nem hivatásos fordítók kompetenciájának értékelése. Mivel a fordítástudomány története során erősen törekedett arra, hogy bizonyítsa a fordítói kompetencia professzionális mivoltát, a nem hivatásos fordítóknak (nyelvtanulók, 'természetes' kétnyelvűek) nem szenteltek különösebb figyelmet a fordításkutatók. Ennek pozitív hozadékaként ma már sokak számára természetes, hogy létezik egy bizonyos professzionális fordítói kompetencia, amelyet Nagy József terminológiájával élve *speciális, szakmai kompetenciának* tekinthetünk (Nagy 2000). A fordítással foglalkozók jelentős része mintha azonban elfelejtette volna, hogy minden speciális kompetencia általános kompetenciákból alakul ki mennyiségi és minőségi változások, átstrukturálódások útján. Az a feltételezés, hogy aki nem hivatásos fordító, annak nincs fordítói kompetenciája, olyan (intuitív) szövegválasztási stratégiákat hozott magával, amelyek előnyben részesítik a nehéz, fordítási problémákkal zsúfolt szövegeket. Ezek természetesen jól differenciálhatnak profik között, másrészt „bizonyítják”, hogy aki ismer két nyelvet, az még nem tud fordítani. Amiről viszont nem adnak információt, hogy a „nem tudók” között komoly különbségek lehetnek. Sőt a deficitesebb felfogásból kifolyólag („úgysem tud”), azt sem tudjuk meg, mi az, amit már mégis meg tudnak oldani a nyelvtanulók és a kétnyelvűek, legyenek azok bármilyen egyszerű fordítási problémák. Ez viszont már átvezet a diagnosztikus értékelés problémájához.

Diagnosztikus értékelés esetén – elméletileg – olyan „tesztet” kell készítenünk, amely teljesen lefedi a fordítói kompetenciát, hiszen azt akarjuk felmérni, hogy mi az, amit az érintett már elsajátított, és mi az, amit még nem. Ez más képességek esetén is általában csak teszt sorozatokkal oldható meg, ami a fordítói kompetencia terén szövegsorozatok jelentene. Ezeket viszont nehéz elkészíteni úgy, ha nem tudjuk, milyen szövegek számítanak nehéznek (akár nyelvi, akár világtudás, akár kulturális különbségek szempontjából), illetve milyen kihívásoknak kell bennük szerepelniük.

Empirikus kutatások és szövegválasztás

Ha a gyakorlat felé fordulunk, azt látjuk, hogy a szövegek kiválasztásának problémája az általunk ismert kutatásokban csak részben tudatosul, illetve néha úgy tűnik, inkább megkerülni igyekeznek azt a kutatók. Farahzad (1991) hangsúlyozza, hogy mindig teljes szövegeket kell adni (ez nyilván a belső szerveződés miatt fontos); Stansfield és munkatársai (1992) FBI alkalmazottakkal végezték kísérleteiket, ezért csak olyan jellegű (kriminalisztikai, jogi stb.) szövegeket adtak nekik, amelyekkel munkájuk során találkozhattak. Ezzel azonban eredményeik érvényességi köre nyilvánvalóan korlátozódott. Malakoff és Hakuta (1991) szintén speciális helyzetben voltak, mert gyerekek fordítói kompetenciáját mérték. Nyilvánvaló, hogy a gyerekek lényegesen kevesebb szövegkon-

venciót ismernek, mint a felnőttek, ezért ilyen szempontból megfelelőnek tűnik, hogy egy történetet kellett lefordítaniuk. Sajnos, többet nem tudunk meg a történet jellegéről, pedig fontos lenne, hogy lássuk, milyen kihívást jelentett a szöveg a gyerekeknek.

Bármilyen nagy problémát is jelent a megfelelő szöveg kiválasztása, nem tartható az empirikus kutatásoknak az a jelenlegi gyakorlata, amelyben a kutatók nem, vagy csak részben indokolják a szövegkiválasztást, nem helyezik el a kiválasztott szöveget a szövegek rendszerén belül, és nem utalnak rá, hogy a választás hogyan befolyásolja mérési eredményeik érvényességi körét. A szövegprodukción, vagyis az íráskészség értékelése természetesen hasonló problémákkal szembesül, mégis sokkal tudatosabban kezeli azt (pl. Kádárné 1990, Molnár 2000).

Következtetések a szövegkiválasztással kapcsolatban

A szempontok nagy száma és sokfélesége miatt nem várhatjuk, hogy a szövegek kiválasztása valaha is teljesen objektívvé válik, szövegbankok létrehozásáról pedig nincs is értelme álmodni. (Már csak azért sem, mert a fordítás mindig valamilyen kulturálisan meghatározott közegben történik, és a szöveg „öregedése” megváltoztatja bizonyos paramétereit is.) Ugyanakkor empirikus kutatások nagyon sokat segítenének abban, hogy milyen populációnál, mely szempontokat, milyen súllyal kell figyelembe venni. Égetően nagy szükség lenne egy viszonylag egységesen elfogadott szövegtipológiára is.

Emellett nagyon nagy a kutatók felelőssége abban, hogy mindig pontosan leírják a szövegkiválasztás mechanizmusát és indokait, utalva ezzel az esetleges kezeletlenül maradt tényezőkre vagy arra, mennyiben szűkíti le a szövegkiválasztás eredményeik érvényességi körét.

A fordítások értékelése

A fordítások értékelésével kapcsolatban leggyakrabban emlegetett probléma az értékelés szubjektivitása, vagyis hogy nincsenek kidolgozott objektív kritériumrendszerek (Hatim és Mason 1997; Klein-Braley és Smith, 1985; Martinez Melis és Hurtado Albir, 2001). Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy a fordítástudomány egyik legnépszerűbb kutatási irányzata a fordítások minőségének értékelése. Bármilyen színvonalasak is azonban azok az útmutatók, amelyeket a fordítás minőségének ellenőrzésére dolgoztak ki (pl. House 1997; Hulst 1997 vagy Nord 1991), egyet kell értenünk azokkal a szerzőkkel (Hatim és Mason, 1997; Dróth 2001), akik szerint ezek a rendszerek a pedagógiai értékelésben nem alkalmazhatók. Ennek okait a következőkben látjuk:

- A kritériumok kidolgozásakor a *szöveg* értékelésének célja vezette a kutatókat, ennél fogva sok szempont irreleváns vagy redundáns a *fordítói kompetencia* megítélése szempontjából, más szempontok viszont hiányoznak.

- Az értékelési rendszerek inkább elméleti orientáltságú munkák eredményei. Ennek következtében gyakorlati alkalmazásuk problémás: a kritériumok olyan részletezőek és olyan mély elemzést igényelnek, hogy használatukkal egy fordítás értékelése több napot vagy több hetet is igénybe vehet.

E munkák hatása inkább elméleti szinten figyelhető meg, bizonyos szempontok azonban visszaköszönhetnek a pedagógiai jellegű értékelés esetén is.

A fordítások pedagógiai értékelése: holisztikus és analitikus értékelés

A fordítói kompetencia értékelése az előző szakaszban említett problémák miatt, úgy tűnik, inkább a fordítás minőségének értékelésétől függetlenül fejlődik. Mivel az empirikus kutatások száma ezen a területen is csekély, csak az elméleti jellegű írásokra és a fordítóképzésben tevékenykedő oktatók egyéni beszámolóira támaszkodhatunk az értékelési eljárások bemutatásakor. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy két irányzat különül el a fordított szövegek értékelése terén:

- (1) *Holisztikus értékelésről* akkor beszélünk, amikor egy vagy több bíráló néhány (kb. 3-6) tágabb szempontból (pl. összbenyomás, tartalmi pontosság, nyelvi kifejezés, nyelvhelyesség, stilisztika, helyesírás stb. – ld. pl. Stansfield 1992; Farahzad 1992; Waddington 2001), szubjektív benyomás alapján értékeli a fordítást valamilyen számszerű skálán (pl. 1-5-ig vagy 1-10-ig stb).
- (2) *Analitikus értékelés* alatt az esetek többségében a fordított szöveg részletes *hibaelemzését* értjük. A 90-es években bukkant fel a fordítástudományban a „*pozitív értékelés*” fogalma (MacAlester 2000; Beeby 2000), amelyet értékeléseméleti szempontból sokat ígérőnek tartunk, bár gyakorlati kidolgozása és alkalmazása még nem megoldott.

A fordítási hiba fogalma és néhány hibajavítási rendszer bemutatása

Míg a holisztikus értékeléssel azért helyezkednek szembe egyes kutatók, mert nem elég „objektív” (Farahzad 1991), addig a kvantitatív értékelés felveti a *fordítási hiba* mibenlétének problémáját. A kvantitatív értékelésnek ez a módszere ugyanis azt jelenti, hogy a szövegben minden fordítási hibát megjelölünk, és ezeket súlyuknak megfelelően pontozzuk. A kutatók között azonban távolról sincs egyetértés abban a kérdésben, hogy mi számít fordítási hibának, és ennek mekkora a súlya. Hogy két szélsőséges példát említsünk: Pym (1992) a fordítási hibát egyszerűen nem-bináris hibaként definiálja (erről fentebb már szóltunk), míg Gouadec (1981, idézi Hatim és Mason, 1997) 675 (!) hibatípust és azok súlyát határozza meg, szemiotikai és pragmatikai aspektusok figyelembevétele nélkül. A kettő között helyezkednek el olyan felfogások, mint amit

Kupsch-Losereit (1985), Sager (1983, idézi Hatim és Mason, 1997) vagy Hurtado képvisel (Martinez Melis és Hurtado Albir, 2001).

Kupsch-Losereit (1986) szerint fordítási hiba, ha a fordító megsérti 1. a fordítás funkcióját; 2. a szöveg koherenciáját; 3. a szövegtípust vagy a szövegformát; 4. a nyelvi konvenciókat; 5. a kultúr- és helyzetspecifikus konvenciókat és feltételeket; és 6. a nyelvi rendszert. Kupsch-Losereit egyfajta súlyozott kvantitatív értékelést javasol, ahol a hibákat össze kell számolni és a különböző típusú hibák különböző pontvesztéseget eredményeznek. Arról nem tudunk meg semmit, hogy a kapott pontszámokat hogyan kellene a későbbiekben értelmezni. A módszer gyakorlati alkalmazásáról sem esik szó.

Sager (1983, idézi Hatim és Mason, 1997) öt hibatípust különböztet meg: ellenkező értelmű jelentés, kihagyás, hozzáadás, torzítás, indokolatlan módosítás (indokoltnak tekinthető az a módosítás, amely a fordítási feladathoz/tevékenységhez kapcsolódó utasításból/felkérésből következik). Ezt a listát olyan osztályozással egészíti ki, amely azt határozza meg, milyen szinten fejt ki hatását a hiba: a nyelvi rendszer szintjén, a szemantika vagy a pragmatika szintjén.

Hurtado (Martinez Melis és Hurtado Albir 2001) szerint léteznek:

- a) a forrásnyelvi szöveghez illetve a célnyelvi szöveghez kapcsolódó hibák
- b) funkcionális és abszolút hibák (a funkcionális hiba csak az adott fordítás funkciója szempontjából hiba, míg az abszolút hiba minden körülmények között hibának számít)
- c) szisztematikusan előforduló és véletlen hibák
- d) a produktum illetve a folyamat hibái.

Mint látjuk, hibatipológiákban nincs hiány, gyakorlati alkalmazhatóságukról azonban szinte semmit nem tudunk. Ismereteink szerint eddig összesen két kutató foglalkozott értékelési eljárások elemzésével, Dróth Júlia és Christopher Waddington.

Waddington (2001) vizsgálatában arra kereste a választ, hogy a leggyakrabban alkalmazott értékelési módszerek közül megbízhatóság és érvényesség szempontjából melyik rendelkezik a legjobb mutatókkal. Waddington 20 európai és kanadai egyetem 52 fordítóképzésben résztvevő oktatójától kapott információja alapján négy értékelési típust tudott elkülöníteni. Ezek a következők:

- A) hibaelemzés (hibatípusok részletes meghatározása, súlyosságától függően 1 vagy több pont levonása; jó megoldások plusz ponttal való jutalmazása)
- B) hibaelemzés és annak hatása a fordítás egészére (kevésbé részletes hibaelemzés, viszont plusz büntetőpontok levonása attól függően, hogy a szöveg mekkora részére van negatív hatással a hiba)
- C) holisztikus értékelés (a fordítás szubjektív értékelése 1–10-ig terjedő skálán adott szempontok alapján)
- D) kombinált módszer (B és C kombinációja)

Bár Waddington eredetileg azt feltételezte, hogy a kvantitatív értékelést alkalmazó eljárások (A,B és D) alkalmasabbak a fordítói kompetencia szummatív

értékelésére, mint a holisztikus módszer, vizsgálatának eredményei alapján a négy eljárás érvényessége között nincs különbség. A faktoranalízis egyértelműen elkülönített egy fő faktort (*fordítói kompetencia*), és két további faktort (*anyanyelvi kompetencia*, *fordítói énkép*), amelyek meghatározták a teljesítményt. Mind a négy értékelési módszer statisztikailag szignifikáns korrelációkat eredményezett a három faktoralal.

Ha szemügyre vesszük az előző fejezetben tárgyalt tudományos kutatásokat, akkor azt találjuk, hogy azok is jól besorolhatók Waddington osztályozásába: Stansfield és munkatársai értékelése inkább holisztikusnak mondható, míg Malakoff és Hakuta egyfajta hibaelemzést és kvantitatív értékelést alkalmaztak. Farahzad mindkét módszert használja.

Dróth Júlia (2001) PhD disszertációjának részeként négy magyar intézmény (SZIE szakfordító képzés; ELTE ITK, ELTE BTK Szakfordító és Tolmácsképző Központ, BGME Nyelvi Intézet, szakfordító szak) hibajavítási eljárásait és az általa kidolgozott szempontrendszert hasonlította össze 3 fordítás (célnyelvi szöveg) esetén. Bár az elemszám meglehetősen kicsi (Dróth a későbbiekben inkább kvalitatív elemzésre törekedett), mégis figyelemre méltó és elgondolkodtató az a tény, hogy két fordítás is megbukott (1-est kapott) az egyik szempontrendszeren, míg 4-est érdemeltek egy másikon. Talán ez a kutatási eredmény világít rá leghatározottabban a fordításértékelés óriási problémáira és jelenlegi gyakorlatának veszélyeire. A helyzeten javítandó, Dróth kidolgozta a célnyelvi szövegek formatív értékelésének szempontrendszerét.

1. Kommunikációs helyzet (koherencia, kulturális, társadalmi, szakmai, pragmatikai háttérismeretek)
2. Szövegszint
  - 2.1. Döntések: retorikai cél, műfaj, regiszter – szaknyelv
  - 2.2. Kohézió
  - 2.3. A tagmondatok, mondatrészek logikai és tematikus rendje
3. Szintaktika (A grammatikai jelenségek értelmezése, átültetése – terminológia)
4. Felszíni elemek (helyesírás, szövegszerkesztés)

Bár a szempontrendszer gyakorlati kipróbálására sor került, nem minden téren sikerült információt szerezni működésének hatékonyságáról. A hallgatói visszajelzések alapján betölti formatív funkcióját: a visszajelzés és a tanulás segítésének hatékony eszköze. Arról azonban nincsenek adatok, hogy a kritériumrendszer teljesítményméréskor hogyan „vizsgálják”, tehát milyen az érvényessége és a megbízhatósága.

A fordítások pozitív (kvantitatív) értékelése

Christiane Nord (1991) nevéhez nemcsak a fordítási problémák azóta már híressé vált meghatározása és osztályozása kapcsolódik, hanem ő vetette fel először a fordítások pozitív értékelésének gondolatát is, bár ő maga még nem

használta ezt a kifejezést. Nord saját didaktikai rendszerében a fordítói kurzuson résztvevő hallgatók (akik lehetnek nyelvtanulók is!) értékelését a következőképpen képzelem el: a forrásnyelvi szövegben adott számú és típusú fordítási problémát határozunk meg, majd megvizsgáljuk, hogy a fordító ezeket a problémákat megoldotta-e.

Értékelésméleti szempontból az ötlet nagyon nagy előrelépést jelent a negatív orientációjú hibaelemzéshez képest. A szöveghez készített fordítási probléma – „lista” gyakorlatilag tesztként funkcionál, az egyes fordítási problémák klasszikus értelemben vett itemekként működnek, értékelésük tehát 1–0 alapon történik (megoldotta – nem oldotta meg). Az eredmény nyerspontszámokban vagy százalékpontokban is megadható.

Véleményem szerint komoly gondokat okoz azonban az, hogy bármilyen pontosan definiáljuk is a fordítási problémát, a megoldás sikerességének megítélése mindig szubjektív marad, különösen komplex problémák esetén. A módszer alkalmazásához arra is szükség van, hogy pontosan előre tudjuk jelezni, egy szövegben mi a fordítási probléma. Márpedig vannak olyan felfogások, ami szerint ez teljesen szubjektív: a tapasztalat „mennyiségével” és jellegével változik. Nord ugyan megkülönböztet szubjektív és objektív fordítási problémákat, ez azonban csak magyarázza a jelenséget, de nem oldja meg azt. Így fordulhat elő, hogy a kijelölt fordítási problémákat valaki majdnem tökéletesen megoldja, összességében mégsem tesz jó benyomást a fordítása (MacAlester, 2000).

A módszer egyik erénye, hogy megfelelően kidolgozott formában kritériumorientált értékeléskor kiválóan alkalmazható lehetne. Kritériumorientált értékelés esetén ugyanis százalékpontokban kell megadni az adott készség fejlettségének szintjét, márpedig ez csak pozitív pontszámokkal számolható. Bár Nord problémakategóriáit (pragmatikai, kulturális, nyelvi, szövegspecifikus) pedagógiai célokra túlságosan átfogónak tartjuk, de finomított változata vagy bármilyen jól kidolgozott kritériumrendszer (ld. pl. Dróth Júlia előző fejezetben bemutatott munkáját) könnyedén képezheti pozitív értékelési rendszer alapját. A jól kiválasztott itemek (fordítási problémák) jelentősen lecsökkenthetnék a javításhoz szükséges időt, hiszen nem kell a teljes szövegen hibajavítást végrehajtani, csak a kijelölt helyeket megnézni. Ehhez viszont az kell, hogy a kiválasztott kritériumokon nyújtott teljesítmény erősen korreláljon a hibák összpontszámával és a fordítás keltette összbenyomással is. Ezt viszont csak előzetes kipróbálás után tudjuk megmondani, amiből az következik, hogy ilyen típusú feladat kidolgozása meglehetősen idő- és költségigényes. Tehát csak akkor éri meg, ha többször is felhasználható.

A pozitív értékelés használatával elsősorban a barcelonai iskolában próbálkoznak (Beeby 2000), teljesen kidolgozott rendszert azonban nem ismerünk. Beeby beszámolója alapján úgy tűnik, a pozitív értékelést is más javítási eljárásokkal (pl. hibaelemzés, holisztikus értékelés) kombinálva tudták eddig a leg-sikeresebben alkalmazni.

Figyelemre méltó Orozco (2000) és Orozco és Albir (2002) próbálkozása, akik fordítási problémákból feladatválasztós tesztet is készítenek (fordítási probléma-e a szövegben A, B, C stb.). Mivel az adott szöveget a hallgató lefordítja,

és azt pozitív értékelésnek vetik alá, a teszt alkalmazásával árnyaltabb képet kaphatunk a hallgató tudásáról: előfordulhat, hogy valaki amolyan „vak tyúk is talál szemet” módra megold egy problémát, de a tesztből kiderül, hogy nem is tudatosult benne a probléma jelenléte. Másrésztől rossz és rossz megoldás gazdái között is lehet különbség, amennyiben egyikük felismerte a probléma jelenlétét, csak éppen megoldani nem sikerült, míg a másik egyszerűen átsiklott felette.

Alternatív és kiegészítő értékelési eljárások

Különösen formatív és a diagnosztikus értékelés esetén merül fel az a probléma, hogy a komplex fordítási feladat során produkált szöveg nem nyújt elég információt a tanár számára annak megállapításához, hogy miben rejlenek a fordító hiányosságai. Ennek érdekében több intézményben is alkalmaznak kiegészítő értékelési eljárásokat.

A pedagógiai értékelésben is igen nagy divat a tanulói *portfóliók* készítése. Fordítás esetén ez azért szerencsés, mert nem csak a diák fejlődéséről nyújt képet, hanem lehetőség nyílik annak számontartására is, hogy az egyes szövegtípusokkal, fordítási problémákkal hogyan birkózik meg. Egyetlen szöveg fordítása vizsgahelyzetben biztos, hogy nem nyújtana ennyi információt.

Néhány intézmény vizsgafordítás közben arra kéri a hallgatót, hogy készítsen annotációkat, *jegyzeteket* vagy ún. *fordítási naplót*. Ezeket részint a hangozan gondolkodó protokollok írott változatainak tekinthetjük, másrészt adott fordítási problémák tudatos elemzésének és kezelésének leírását tartalmazzák. Minden ilyen technikának az a célja, hogy bepillantást nyújtson a tanár számára a diák kognitív folyamataiba, ezáltal is teljesebb képet alkotva erényeiről és gyengéiről. Ahogy Adab (2000) említi, a naplókat az értékeléskor is figyelembe veszik, hisz előfordulhat, hogy a „jó” megoldás véletlen műve, de az is, hogy problémás megoldás mögött nagyon ígéretes stratégiák húzódnak meg.

Orozco (2000) megemlíti, hogy értékelési eljárásában a fordítás nyitott feladatát olyan kérdőívvel is kiegészíti, amelyben a *fordító implicit fordításelméletére* vonatkozóan tesz fel kérdéseket. Orozco és Albir (2002) szintén közöl ilyen típusú kérdőívet. Több szerző utal arra (Tirkkonen-Conditt és Laukkanen 1996, Risku 1998), hogy a fordító fordításfelfogása meghatározza globális stratégiáit, és ezáltal a lokális stratégiákat illetve a célnyelvi szöveg minőségét is. Orozco kérdőíve nyilván azt mutatja, mennyiben származhatnak bizonyos fordítási hibák diszfunkcionális fordításfelfogásból.

Szintén Orozco és Albir (2002) újításai közé tartozik az a *kérdőív*, amely a fordítói kompetenciával kapcsolatos háttértényezők egy részét próbálja feltérképezni. Ilyen például a segédeszköz használat, a feladatészlelés (mennyire volt nehéz a fordítás, mi okozott problémát stb.) és más fordítói technikák alkalmazása (elolvasta-e a forrásnyelvi szöveget? Hányszor? Célnyelvi szöveget? Hányszor? stb.). E kérdőív segítségével a kutatók az egyes részkompetenciák fejlettségéről próbálnak képet alkotni.

Következtetések

Tanulmányunkban megpróbáltuk összegyűjteni és elemezni azokat az eljárásokat, amelyeket a fordítói kompetencia értékelése során alkalmaznak. Összegzésként azt mondhatjuk, hogy a fordítói kompetencia értékelésének problémája csak az utóbbi években került a kutatók érdeklődésének középpontjába. Az értékelés módszertanának kidolgozása kezdeti stádiumban van: folyik a fordítóképzésben alkalmazott eljárások összegyűjtése, ezek igazítása a fordításelméleti és a pedagógiai értékeléseméleti követelményeihez. Néhány empirikus mérés is történt már, de ezek egyelőre elszigetelt kísérletek. Az eljárások, mérőeszközök ismételt felhasználására még nem került sor, így minőségük, alkalmazhatóságuk nehezen ítélni lehet.

A fordítói kompetencia értékelése nyilvánvalóan olyan terület, ahol nagyon sok tennivaló akad a szakemberek számára. Kutatásokra lenne szükség a következő témákban:

- szövegválasztási szempontrendszerek kidolgozása;
- zárt feladatok/feladatsorok kidolgozása, ezek jóságmutatóinak ellenőrzése;
- nyitott feladatok esetén a holisztikus, hibaelemzésen alapuló és pozitív értékelési eljárások alkalmazhatóságának ellenőrzése. Ez gyakorlatilag Waddingtonéhoz hasonló kutatásokat jelentene. A szakirodalom alapján az lehet a benyomásunk, hogy e módszerek nagyon sok változatban léteznek és kerülnek felhasználásra a fordítóképzésben. Mindenképpen fontos lenne megtalálni és pontosan leírni azokat az eljárásokat (különös tekintettel az alkalmazott szempontrendszerekre, hibajavítási metódusokra, súlyozásra), amelyek segítségével a fordított szöveg érvényes és megbízható módon értékelhető;
- a kiegészítésképp alkalmazott feladatok (jegyzetek, kérdőívek, naplók) helyét meg kell határozni az értékelési rendszeren belül. Érvényességüket és megbízhatóságukat ellenőrizni kell; jó lenne tudni, milyen összefüggést mutatnak a fordítási feladatokon elért eredményekkel;
- a fordítói kompetencia feltérképezése (részkompetenciák meghatározása);
- a fordítói kompetencia összefüggése más képességekkel.

A fordítóképzésben tapasztalható fellendülés miatt égetően nagy szükség lenne, hogy választ kapjunk az itt felvetett kérdésekre. Ugyanis az ilyen típusú kutatások nem csak a fordítói kompetencia értékelésének módszerét segítenék elő, hanem fontos ismereteket biztosítanának a fordítástanítás módszertanának is.

Irodalom

- Adab, B. 2000. Evaluating Translation Competence. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.), 215–228.
- Bárdos J. 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Báthory, Z. 1997. *Tanulók, iskolák, különbségek. Egy differenciális tanulásmélet vázolata*. Budapest: OKKER.
- Beeby, A., Ensinger, D., Presas, M. 2000. *Investigating Translation. Selected Papers from the 4th International Congress on Translation, Barcelona, 1998*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Beeby, A. 2000. Evaluating the Development of Translation Competence. In: Schäffner, Ch, Adab, B. (eds.), 185–198.
- Európa Tanács Közoktatási Bizottsága 2002. *Közös Európai Referenciakeret. Nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés*. Budapest: Pedagógustovábbképzési, Módszertani és Információs Központ.
- De Groot, A.M.B. 2000. A Complex-skill Approach to Translation and Interpreting. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds.), 53–68.
- Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.) 1992. *Teaching Translation and Interpretation. Training Talent and Experience. Papers from the First Language International Conference, Elsinore, Denmark, 1991*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Dróth J. 2001. *Formatív értékelés a fordítás oktatásában*. PhD disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.
- Farahzad, F. 1992. Testing Achievement in Translation Classes. In: Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.), 271–279.
- Gouadec, D. 1981 Paramètres de l'évaluation des traductions. *Meta* Vol. 26. N. 2., 99–116.
- Hatim, B., Mason, I. 1997. *The Translator as Communicator*. London: Routledge.
- Hatim, B., Mason, I. 2001. *Teaching and Researching Translation*. Harlow: Longman/Pearson.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag
- Hulst, J. 1997. Focus on the Target Text: Towards a Functional Model for Translation Quality Assessment. In: Klaudy K. és Kohn J. (eds) (1997) *Transfere Necesse Est*. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting. Budapest: Scholastica.
- Kádárné Fülöp J. 1990. *Hogyan írnak a tizenévesek? Az IEA fogalmazásvizsgálat Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kelly, D. 2000. Text Selection for Developing Translation Competence: Why Texts from the Tourist Sector Constitute Suitable Material. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds) (2000). 157–167.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2001. Mindennapos nyelvi közvetítés. *Nyelvi MÉRCE* I., 20–23.
- Klein-Braley, Ch., Smith, V. 1985. 'Incalculable and full of risk?': Translation L1 to L2 as a testing procedure. In: Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.), 155–168.
- Kupsch-Losereit, S. 1985 The Problem of Translation Error Evaluation. In: Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.), 169–179.
- Lesznyák M. 2003. A fordítói kompetencia értékelése: helyzetkép és kutatási feladatok. In: *Fordítástudomány* V évf. 1. szám, 60–80.
- Malakoff, M., Hakuta, K. 1991. Translation skill and metalinguistic awareness in bilinguals. In: Bialystok, Ellen (ed.) 1991. *Language Processing in Bilingual Children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martinez Melis, N., Hurtado Albir, A. 2001. Assessment in Translation Studies: Research Needs. *Meta* Vol. 46. No.2., 271–287.
- McAlester, G. 2000. The Evaluation of Translation into a Foreign Language. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.), 229–241.

- Molnár E. K. 2000. A fogalmazási képesség fejlődésének mérése. *Iskolakultúra* 10 évf. 8 szám, 49–59.
- Nagy J. 2000. *XXI. század és nevelés*. Budapest: Osiris.
- Nord, C. 1991. *Text analysis in Translation*. Amsterdam: Rodopi.
- Nord, C. 1999. *Fertigkeit Übersetzen*. München: Langenscheidt.
- Orozco, M. 2000. Building a Measuring Instrument for the Acquisition of Translation Competence in Trainee Translators. In: Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.), 199–214.
- Orozco, M., Albir, A.H. 2002. Measuring Translation Competence Acquisition. *Meta* Vol. 47. No. 3., 375–402.
- PACTE 2000. Acquiring Translation Competence: Hypotheses and Methodological Problems of a Research Project. In: Beeby, A., Ensinger, D., Presas, M. (eds.), 99–106.
- Pym, A. 1992. Translation Error Analysis and the Interface with Language Teaching. In: Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.), 279–291.
- Reiß, K. 2000. *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen*. Wien: WUV, Universitätsverlag.
- Risku, H. 1998. *Translatorische Kompetenz. Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit*. Tübingen: Stauffenberg Verlag.
- Schäffner, Ch., Adab, B. (eds.) 2000. *Developing Translation Competence*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Stansfield, Ch. W., Scott, M. L. and Kenyon D. M. 1992. The Measurement of Translation Ability. *Modern Language Journal*, Winter 92. Vol. 76. No. 4., 455–467
- Stevenson, D. K. 1985. In Other Words: Language Testers and Translation Tests. In: Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.), 137–153.
- Szabari K. 2001. Anyanyelvtudás, idegennyelvtudás, nyelvi közvetítés. *Nyelvi mérce* I.: 1–2., 7–12.
- Titford, Ch., Hieke, A.E. (eds.) 1985. *Translation in Foreign Language Teaching and Testing*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Tirkkonen-Condit, S., Laukkanen, J. 1996. Evaluations – A key towards understanding the affective dimensions of translational decisions. *Meta* Vol. 41. No. 1., 46–59.
- Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. 2000. *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting. Outlooks on Empirical Research*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Waddington, Ch. 2001. Different Methods of Evaluating Student Translations: The Question of Validity. *Meta* Vol. 46. No. 2., 311–325
- Wilss, W. 1996. *Knowledge and Skills in Translator Behaviour*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

Jegyzetek

¹ Katharina Reiss tipológiája ugyan széles körben elterjedt, de elsősorban elméleti kutatók között. Hatim és Mason (2001) illetve Dróth (2001) is arra a következtetésre jut, hogy bár Reiss kategóriái helytállóak, annyira átfogóak, hogy nem képesek megfelelő módon differenciálni a szövegeket.

² Ilyen téren egyetlen kutatási eredményt ismerünk, és ez azt támasztja alá, hogy a szöveg műfaja erősen befolyásolja a fordítási teljesítményt. Laukkanen (Tirkkonen-Condit és Laukkanen 1996) vizsgálatában még a hivatásos fordító is sokkal gyengébb minőségű szöveget produkált számára ismeretlen műfajú szöveg fordítása esetén, mint ismert feladat során. Meg kell jegyeznünk, hogy Think-Aloud-Protocolról lévén szó, mindössze egy fordító képezte Laukkanen mintáját.

A szabadpolcos rendszer szerepe a tolmácsképzésben

Horváth Ildikó

1. Bevezető

A tolmácsok sikeres munkavégzéséhez nemcsak a konkrét tolmácsolási készségekre van szükség, hanem folyamatos továbbképzésre is. Mindez egybecseng Cammaert véleményével, aki szerint a nyelvi közvetítők esetében a permanens továbbképzés alapvető szakmai elvárás, hiszen a folyamatos tanulás a minőségi munkavégzés elsődleges feltétele (Cammaert 1988: 313).

A permanens tanulás tehát ugyanúgy a szakma követelménye, mint a jó szövegértés vagy a magas szintű nyelvtudás. Talán azt sem túlzás kijelenteni, hogy feltehetően ugyanolyan magától értetődően kell, hogy történjen, mint a tolmácsolási készségek fejlesztése (lásd Horváth 2004). A permanens tanulásnak pedig egyik előfeltétele, hogy a tolmácsok megtanuljanak tanulni, kialakítsák azokat a számukra szükséges tanulási stratégiákat, amelyek lehetővé teszik, hogy megfeleljenek a szakma minőségi követelményeinek. Ehhez pedig az szükséges, hogy autonóm tanulókká váljanak, és kognitív szinten is képesek legyenek irányítani tanulói magatartásukat: tudjanak tervezni, ellenőrizni, értékelni.

Véleményem szerint a tolmácsképző kurzusoknak tehát a tolmácsolási készségek fejlesztése mellett az autonóm tanulásra való képességet is ki kell alakítani, illetve a szakma követelményei szerint szükséges fejleszteni. A tanulói autonómia fejlesztésének egyik eszköze és tere a szabadpolcos rendszeren alapuló könyvtár és/vagy médiatár.

Tanulmányomban elsőként a szabadpolcos rendszerekre vonatkozó szakirodalmat tekintem át. Ezt követően a tolmácsképzésben használt szabadpolcos rendszernek egyik példáját mutatom be: az ELTE Fordító-, és Tolmácsképző Központjának médiatárát. Ebben a részben a szabadpolcos médiatár leírásán kívül még arról is szó esik, hogy a szabadpolc használata hogyan illeszkedik az FTK-ban folyó tolmácsképzés szerkezetébe.

2. Szabadpolcos könyvtár/médiatár

A szabadpolcos rendszerről szóló irodalom elsősorban az idegennyelv-tanítás módszertani kutatásainak eredményeit használja fel. A szabadpolcos könyvtár/médiatár elsődleges célja, hogy helyet és anyagot biztosítson az önálló tanulóhoz. Általában véve ez az önálló tanulás a csoportos tanórai munkát egészíti ki. A szabadpolcos könyvtár/médiatár használata ily módon lehetőséget nyújt arra, hogy a tanulók saját tempójuk és módszereik szerint gyakoroljanak, tanuljanak (Aston 1993, Darleguy 2003, Jones 1995, Sheerin 1989, 1997). A sza-

badpolcos rendszer elsődleges feladata tehát a tanulók egyénileg sajátos szükségleteinek kielégítése, és hogy lehetőséget nyújtson arra, hogy a tanórán kívül, attól függetlenül, azzal párhuzamosan dolgozzanak (Barnett és Jordan 1991).

A szabadpolcos rendszer gyakorlatát meghatározó elmélet a humanista pszichológia, amely elsősorban az egyének közötti különbségekre hívja fel a figyelmet. A humanista pszichológia elvei az oktatásban úgy érvényesülnek, hogy minden egyes tanulót saját egyediségében igyekeznek felfogni: minden tanuló más. A tanulók közötti különbségek Sheerin szerint többek között

- lehetnek pszichológiai eredetűek. Ez azt jelenti, hogy az egyes tanulók különböző kognitív képességekkel, tanulási stílussal rendelkeznek (pl. vizuális, vagy inkább auditív; a jobb agyfélteke dominál, azaz inkább a kreatív, laterális gondolkodás jellemző, vagy a bal agyfélteke dominál, azaz analitikus, logikus gondolkodás jellemző).
- Eredhetnek az eltérő tanulási szokásokból is, hiszen:
  - a tanulók különböző médiumok segítségével tanulnak (tankönyv, film, játék, fizikai gyakorlatok stb.);
  - más-más módon rendezik a tanulás tartalmát és folyamatát (deduktív módon, induktív módon, felfedező módon, cselekvés által, memorizálással stb.);
  - az egyes tanulók a csoportszervezéstől függően különböző módon teljesítenek (egyéni munka, pármunka, csoportmunka, az egész osztály frontális oktatása stb.);
  - az egyes tanulók tanuláshatékonyasága a tanulással eltöltött idő függvényében változik (rövidebb-hosszabb periódusok, reggeli-napközbeni-esti tanulás, az óra eleje-vége, első szemeszter–utolsó szemeszter stb.);
  - az egyes tanulók tanuláshatékonyasága a tanulás helyének függvényében változik (tanóra, könyvtár, laboratórium, otthon stb.).
- Eredhetnek a személyiségbeli eltérésekből és az affektív változókból, hiszen a tanulók más-más meggyőződésekkel, attitűdökkel rendelkeznek. Nagy szerepet játszik a személyiség szempontjából többek között
  - az introverzió / extroverzió foka,
  - az ambiguitás toleranciájának foka,
  - az etnocentritás foka, azaz hogy a tanuló mennyire ragaszkodik a kultúrája által meghatározott tételekhez.
- Eredhetnek a motivációs szintbeli különbségekből. A motiváció szoros kapcsolatban áll a tanuló cél-, és eredményorientációjával, és az egyes tanulók más-más indíttatásból és célkitűzéssel tanulhatnak egy adott tantárgyat (Sheerin 1989: 4–6 alapján).

A szabadpolcos rendszer tehát gyakorlati megoldást kínál számos osztálytermi problémára: a különböző képességű tanulókból álló csoport, a különböző háttérrel és szükségletekkel rendelkező tanulók, vagy a tanulók között fennálló pszichológiai és személyiségbeli különbségekből fakadó nehézségekre. Ahhoz azonban, hogy mindezt elérje, gondosan megtervezett és szisztematikus keretbe foglalt segítséget kell nyújtania.

Miller és Rogerson-Revell a szabadpolcos rendszernek négyféle típusát különbözteti meg: (1) a menüs rendszer, (2) szupermarket-rendszer, (3) kontrollált rendszer, (4) szabad, nyitott hozzáférés. Ez a négy típus azonban nem kötelező jellegű, csupán kiindulópontot jelent szabadpolcos rendszer tervezéséhez. A tervezéskor többek között olyan szempontokat érdemes figyelembe venni, mint pl. a tantermi tanítás és a szabadpolcos központ kapcsolata, a központ tananyagának előállítás, beszerzése, a központban rendelkezésre álló önértékelési lehetőségek, a leendő központ elhelyezkedése.

A menüs rendszer elsősorban nyelvtanulásra alkalmas. Az ilyen szabadpolcos médiatárban/könyvtárban található tananyagokat gondosan osztályozzák, és az információt elektronikusan vagy papíron tárolják. A rendszerben az információt általában a készségek, a nyelvtudás szintje, a téma, a funkció stb. kategóriái alapján tárolják. Gyakran találkozhatunk keresztreferenciákkal is. Ahhoz, hogy a tanulók használni tudják az ilyen szabadpolcos médiatárat, először a rendszer használatával kell megismerkedniük, ehhez pedig előzetes tréningre és gyakorlatra van szükség.

A szupermarket típusú szabadpolcos rendszer olyan médiatár/könyvtár, amely lehetőséget biztosít a tanulók számára, hogy szabadon körülnézzenek, és kiválasszák, hogy mivel szeretnének foglalkozni. A tananyagokat egyértelműen megjelölt kategóriák szerint rendezik el a polcokon. Ezek a kategóriák általában a következők: hallás utáni megértés, olvasás, fonológia, játékok stb. A tananyagokat a nyelvtudás szintje szerint színekkel kódolják. A szupermarket típus segítségével a tanulók önállóan hozzáférnek a rendszerhez, és könnyen ki tudják választani, hogy mivel szeretnének foglalkozni.

A kontrollált rendszerben a tanulókat tanáraik irányítják egy adott tananyaghoz. Általában az ilyen könyvtárban/médiatárban fellelhető anyagok szorosan kapcsolódnak a tanórán elvégzett munkához. Ezenkívül osztályozásuk is hasonló. Ez a rendszer egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben engedi meg, hogy a tanulók szabadon válasszanak. A szabadpolcos anyagok osztályozása általában igen egyszerű: „1. munkalap”, „2. munkalap” stb.

A nyitott hozzáférésees szabadpolc általában egy könyvtár részét képezi. A szabadpolcos rész általában az angolt mint idegen nyelvet tanuló diákok és más könyvtárhasználók számára egyaránt hozzáférhető. A szabadpolcon elhelyezett tananyag rendszerint elkülönül a könyvtár anyagától, és gyakran találunk különféle tananyagot egymás mellett, pl. angol és francia vagy német. A szabadpolcot használók a könyvtár katalógusán, vagy egy külön angol mint idegen nyelv szekción keresztül, esetleg barangolással juthatnak hozzá a keresett tananyaghoz (Miller és Rogerson-Revell 1993: 228–232).

A szabadpolcos rendszerben található tananyagok előállítása, beszerzése során több szempontot érdemes figyelembe venni. Sheerin szerint ezek közül a legfontosabbak a következők:

- egyértelmű célok: rendkívül fontos, hogy a tanuló megértse a szabadpolcos tananyag célját, mert ezáltal könnyebben el tudja dönteni, hogy a tananyag megfelel-e a szükségleteinek;

- olyan feladatokra van szükség, amelyekből a tanulók tanulnak, tehát érdemes azokat elvégezni, mielőtt a tanulók rendelkezésére bocsátanánk őket;
- érdemes biztosítani a megoldás során alkalmazott eljárás megválasztásának lehetőségét, mivel így esélyt biztosítunk a tanuló számára, hogy a számára legmegfelelőbb tanulási stílust válassza;
- a visszajelzést be kell építeni, mivel a szabadpolcos rendszer tanár nélkül használatos: a gyakorlófeladatokhoz megoldókulcsot, a hallás utáni feladatokhoz a szöveg átiratát szükséges mellékelni, míg a szubjektívebb jellegű feladatokhoz inkább kommentárt érdemes fűzni, mint megoldókulcsot;
- kiegyenlített kínálatot kell biztosítani, ami azt jelenti, hogy minden szinten és minden nagyobb témakörben körülbelül egyforma mennyiségű anyagot kell biztosítani;
- a szép megjelenítés azért fontos, mert a szabadpolcos tananyagoknak a lehető leghívogatóbbnak kell lenniük, mivel a professzionalizmust sugalló anyagok a tanulóknak bizalmat keltenek (Sheerin 1989: 23–24).

A tananyagok megjelenítésével kapcsolatban Yoke és Brown azt a megállapítást teszik, hogy minél távolabbi kapcsolatban van a tananyag előállítója (pl. a tanár) a felhasználótól (tanuló), annál nagyobb szerepet játszik a szép megjelenítés. Abban az esetben tehát, ha a tanár saját tanuló számára készít szabadpolcos tananyagot, az lehet sokkal informálisabb, sőt még előnyére is lehet, ha nem szép a csomagolás. Ezzel szemben nagyobb projektek esetében a „csomagolás” nagy jelentőséggel bír többek között minőségbiztosítási szempontból is (Yoke és Brown 1994: 154).

Ahhoz, hogy a szabadpolcos médiatár/könyvtár potenciális előnyeit valóban ki lehessen használni, mindenekelőtt szükség van a tanárok közreműködésére, hiszen ők töltik be a nélkülözhetetlen kapocs szerepét a szabadpolcos központ és az osztályterem között. Több szerző szerint a szabadpolcos rendszer hatékony működtetése során felmerülő problémák egyikét a tanárok jelenti. Sheerin szerint azért, mert a legtöbb tanár képzése és tanítási gyakorlata során a hagyományos módszerekkel és tanári szerepekkel találkozott. Számukra a „szülői” szerep feladása olyan attitűdbeli változásokkal jár, amelyet rendszerint meg lehetőségen nehezen élnek meg (Sheerin 1989).

O’Dell úgy véli, hogy a tanárok okozta problémák három csoportba oszthatók. Az egyik, hogy a tanároknak meglehetősen jól kell ismerniük a szabadpolcos központban található anyagokat. Minél több anyag található egy központban, ez annál nagyobb nehézséget jelent. A másik, hogy a tanároknak tudniuk kell, hogy a szabadpolcos rendszer mire használható akkor is, ha a csoportjuknak tartanak ott órát, vagy ha felügyelőként vannak jelen. Harmadsorban pedig a tanároknak mindenekelőtt hinniük kell a szabadpolcos központban végzett munka hatékonyságában. Ezeknek a problémáknak a megoldására O’Dell a következő javaslatokat teszi: ismertetőanyag készítése az új kollégák számára, a szabadpolcos rendszert felhasználó óratervek készítése, tanácsadáshoz útmutatás kidolgozása, szemináriumok szervezése a témában. Az új kollégák számára készített ismertető dosszié tartalmazza a központban megtalálható műszaki berendezés használati útmutatóját, valamint azoknak a személyeknek az elér-

hetőségét, akikhez probléma esetén segítségért lehet fordulni. Ezenkívül a dosz-
 zsié tartalmaz még néhány ötletet arra vonatkozólag, hogyan lehet a tanulók
 segítségére lenni, pl. a nyelvi laboratóriumban vagy a számítógépes teremben.
 Az óratervek célja, hogy az önálló tanulást elősegítsék. Így pl. ha a tanulók a
 tanórán az adott héten az oktatás témáját veszik, akkor azt szabadon választ-
 hatják meg, hogy ehhez a témához kapcsolódóan az írást, olvasást, hallás utáni
 megértést stb. gyakorolják-e. A szabadpolcos rendszert felhasználó tanórákat
 továbbá értékelő feladat zárja, amely általában vita vagy szerepjáték formájá-
 ban zajlik. A tanácsadáshoz elkészített útmutató érinti a tanulással, a vizsgákkal
 és az órai munkával kapcsolatos segítségnyújtást. A tanárok számára szervezett
 szemináriumok célja, hogy folyamatos továbbképzést nyújtson a szabadpolcos
 rendszer használatához. O'Dell négy olyan témát hoz föl például, amely köré
 érdemes ilyen szemináriumot szervezni:

- új tananyagok ismertetése;
- workshopok, amelyek alkalmával a tanárok szabadpolcos használatra ké-
 szítenek tananyagot;
- az általános problémák megvitatása;
- a tanárok azt vitatják meg, hogy miért szeretnek a szabadpolcos rendszer-
 rel dolgozni (O'Dell 1992: 154–158).

A tanárokon kívül a tanulókat is meg kell tanítani arra, hogyan lehet a szabad-
 polcos könyvtár/médiatárat hatékonyan kihasználni. Sheerin szerint erre azért
 is szükség van, mert a legtöbb oktatási rendszer a tanárfüggőséget támogatja,
 ezért a tanulóknak passzív szerep jut, és ahhoz szoktak, hogy nem vállalnak
 felelősséget a tanuláért. Sheerin szerint a tanulók aktív bevonása a szabad-
 polcos rendszer mindennapi működtetésébe azt eredményezi, hogy a tanulók
 megbízhatóbbá és felelősségteljesebbé válnak csoportként és egyénként is. To-
 vábbá több lehetőségük adódik a rendszer megismerésére, valamint a fejlesz-
 tések befolyásolására is (Sheerin 1989: 26).

Aston szerint is a szabadpolcos rendszer sikerének egyik alapfeltétele a tanulók
 tudása és attitűdjei. Aston pedagógiai és anyagi okokból egyaránt tanácsosnak
 véli, hogy a tanulókat bevonják a szabadpolcos könyvtár/médiatár működteté-
 sébe. Ha a szabadpolcos rendszernek célja, hogy szabadabb tanulási környeze-
 tet teremtsen azáltal, hogy nyitott végű tanulási lehetőségek széles skáláját
 nyújtja, és így egyrészt motiválja a tanulókat, másrészt elősegíti a tanulói auto-
 nómia fejlődését, akkor pedagógiailag indokolt, hogy a tanulók is aktív szerepet
 kapjanak a rendszer működtetésében. A tanulókat be lehet vonni az anyagfejlesz-
 tésbe, a felügyeletbe, segítségnyújtásba és a szabadpolcos rendszerrel kapcsola-
 tos „reklámtevékenységbe” is. Ezenfelül a szabadpolcos központ célkitűzéseinek
 meghatározásához és a tevékenységekkel kapcsolatos döntésekhez is érdemes
 kikérni a tanulók véleményét, mivel ez sok tanulsággal jár nemcsak a tanulók
 és felhasználók, hanem a tanárok és a központ vezetői számára is. A tanuló-
 támogatás interaktív modelljében Aston három szintet különböztet meg: az
 intézmény, a tanárok és a tanulók szintjét. A modell azért interaktív, mert az
 egyes szintek között kétirányú a kapcsolat: mindenki mindenkinek nyújt vissza-

jelzést és értékelést. Ezenfelül mindenki végez önértékelést is (Aston 1993: 219–223). Az ilyen interaktív modellben tehát a tanulóknak is aktív szerep jut egyrészt bizonyos döntéseknél, másrészt a működtetésben, harmadsorban pedig az értékelésben.

A szabadpolcos rendszereknél potenciális problémaforrást jelenthetnek még a tanulók közötti kulturális különbségek, hiszen vannak olyan kultúrák, amelyekben az önállóság és autonómia nem számítanak erénynek, és mint ilyen nem szerepelnek a pedagógiai célok között sem (Sheerin 1989). Jones szerint az autonómia fogalma elsősorban a Nyugat kulturális értékeit képviseli. Ezek az értékek azonban teljesen idegenek pl. Kambodzsában, ahol a bevett tanítási-tanulási hagyományok szerint a tanár továbbad, hagyományoz és parancsol, a tanulók pedig kapnak, elfogadnak és engedelmessé válnak. A kambodzsai kontextusban nincs helye a tanórán vitának, beszélgetésnek, a tanulók nem tesznek föl kérdéseket, csak a tanár által rendelkezésükre bocsátott információt magolják. A kambodzsaiak a tantermen kívül is igyekeznek nem felhívni magukra a figyelmet, és nem nagyon nyilvánulnak meg, inkább arra törekszenek, hogy a csoportba minél jobban beleolvadjanak. Jones szerint ilyen esetekben nem csak arról van szó, hogy a tanulási helyzet merevségéből kifolyólag nehéz a tanulói autonómiát legfontosabb pedagógiai célkitűzésként elképzelni. Azt is szem előtt kell tartani, hogy ha egy ilyen kultúrában az autonómiát, annak legerősebb változatát mindenáron meg akarnánk valósítani, akkor legalábbis kulturális érzéketlenségről tennénk tanúbizonyságot. Jones véleménye szerint tehát az ilyen és az ehhez hasonló kontextusban, ahol a tanulók számára az autonóm tanulás neveltetésükből és kultúrájukból kifolyólag idegen, a szabadpolcos rendszer megtervezésekor az elsődleges célkitűzés csupán egy „barátságosabb” tanulói környezet kialakítása lehet. Az autonómiától való tudatos visszakozás azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy az ellenkezőjét kell elősegíteni (Jones 1995: 228–231).

A szabadpolcos rendszer felállításakor azt is figyelembe kell venni, hogy milyen felügyeletet biztosítunk: teljes állásút, félállásút, vagy csak akkor, ha igény van rá. Aston úgy gondolja, hogy a szabadpolcos rendszer hatékonyságát növeli, ha szakképzett felügyeletet, tanácsadást biztosítunk (Aston 1993: 219). Sheerin szerint a szabadpolcos könyvtárba/médiatárba érdemes legalább félállásban felügyelőt, tanácsadót alkalmazni. Erre három okot sorol föl:

- a tanulóknak valószínűleg nemcsak kezdetben, hanem később is szükségük lehet segítségre a rendszer működéssel kapcsolatban. Jóllehet a tanulóknak elvileg önállóan is ki kell tudniuk igazodni a rendszerben, a gyakorlatban ez nagyfokú képzettséget igényel részükről, még akkor is, ha a rendszer maga egyszerű;
- a tanulóknak segítségre van szükségük saját szükségleteik elemzéséhez, a rendszer által megengedett célkitűzések megfogalmazásához, valamint a fejlődésük ellenőrzéséhez és értékeléséhez is;
- a szabadpolcon tárolt anyagok, könyvek, kazetták stb. könnyen eltűnnek, ha a rendszert teljesen „örizetlenül” hagyjuk. Ez nemcsak azért nem kívánatos, mert így a rendszer fenntartásának költségei drasztikusan megnő-

nek, hanem azért is, mert így a rendszer hatékonysága és megbízhatósága is csökken (Sheerin 1989: 33).

Az eddigiekben a szabadpolcos rendszert egy olyan *helyként* értelmeztük, ahova a tanulók azért járnak, hogy a tanórai tanulást *kiegészítsék*. Ez Barnett és Jordan értelmezésében a hagyományos szabadpolcos rendszer. Barnett és Jordan a szabadpolcot azonban ennél tágabb értelemben fogják föl, és azt mondják, hogy azt nem feltétlenül kell egy adott helyként értelmezni. A szabadpolcos munkát ugyanis minden tanteremben meg lehet valósítani, pl. egy mozgó asztal segítségével (további példákat lásd Sheerin 1989: 22-23), vagy a folyosón a tanóra előtt, a tanórák közötti szünetekben. A folyosón ugyanis el lehet helyezni újságállványt, TV-készüléket, számítógépes játékokat, interaktív hirdetőtáblákat stb. Barnett és Jordan szerint továbbá a szabadpolcos munka ugyan kiegészítheti a tanórát, azonban ez nem azt jelenti, hogy más funkciót nem tölthet be. A szabadpolcos munka további felhasználási lehetőségeire Barnett és Jordan a következő példákat hozza föl:

- szabadpolcos klubok, amelyet a tanulók havi tagdíj ellenében annyiszor használhatnak, ahányszor csak akarnak;
- a tanórák egy részét is lehet szabadpolcos munkára fordítani (pl. vizsgafelkészülésnél);
- a tanfolyam során speciális problémákkal küzdő tanulók tanári segítséggel használhatnak szabadpolcos rendszert;
- különleges szükségletekkel vagy körülményekkel rendelkező tanulók számára tutoriális kurzusokat lehet szabadpolcos rendszer használatára alapozni. Ilyen tanulók lehetnek azok, akik:
  - nem tudnak rendszeresen órára járni,
  - két kurzus között tartanak,
  - még nem rendelkeznek elegendő tudással ahhoz, hogy a következő szintre léphessenek,
  - különleges igényekkel rendelkeznek, pl. szaknyelvet szeretnének tanulni,
  - külön segítségre szorulnak;
- a szabadpolcos anyagokat továbbá szintfelmérésre és tesztelésre is fel lehet használni.
- a tanárok a szabadpolcos rendszert felhasználhatják többek között (új) tananyagok tanulmányozására vagy akciókutatáshoz.

Barnett és Jordan szerint továbbá a szabadpolcos munkát nem feltétlenül kell egyénileg végezni, hanem pl. lehet kiscsoportban. Ez egyébként is gyakran jellemző videós vagy számítógépes anyag esetében. Azonban egész osztályok is dolgozhatnak szabadpolcos módon, pl. projektmunka során (Barnett és Jordan 1991: 310–311).

Benson a szabadpolcos rendszert a digitalizált világ technológiai vívmányainak kontextusában vizsgálja. Ez annál is inkább időszerű, mivel a digitalizációra leginkább alkalmas eszközök a média eszközei (hanganyagok, videós anyagok

és a nyomtatott médiák), ezek pedig a szabadpolcos rendszerek alapfelszerelése közé tartoznak. Benson a szabadpolcos rendszert információrendszerként fogja fel, és úgy véli, hogy az úgy járulhat hozzá a nyelvtanulóknál a tanulói autonómia fejlesztéséhez, hogy a nyelvi anyagok nagy választékát kínálja, amelyeket a tanulók önrányítással dolgoznak fel. A szabadpolcos központ alapvető szerkezete nem más, mint gazdag adathalmazhoz vezető hozzáférési útvonalak többé-kevésbé komplex hálójá. Ez a tulajdonsága a szabadpolcos rendszereknek a Világháló szerkezetével állítható párhuzamba. A különbség csupán abban áll, hogy a Világhálóra sokkal nagyobb adatmennyiség és komplexebb hozzáférési útvonalak jellemzők. A szabadpolcos rendszerek és a Világháló közötti szerkezetbeli hasonlóságok azonban figyelemre méltóak, mert arra hívják fel a figyelmet, hogy a szabadpolcos információs rendszer autonómiát elősegítő tulajdonságai adottak a Világhálón is. Jóllehet a Világhálónak kevés szüksége van a szabadpolcos rendszerekre, a szabadpolcos központoknak viszont annál nagyobb szüksége van a Világhálóra (Benson 1998: 10).

Benson úgy látja, hogy jelenleg a Világhálón kétféle „szabadpolcos” rendszer áll a nyelvtanulók rendelkezésére: a szabadpolcos központok honlapjai és virtuális szabadpolcos központok. Benson szerint jelenleg még egyik verzió sem tölti be azt a szerepet, amelyet potenciálisan betölthetne. A szabadpolcos központok honlapjai általában olyan útvonalakon vezetnek végig a tanulókat, amelyeknek a végén nem találja meg a keresett információt. A virtuális szabadpolcos központok általában linkeket és online interaktív tananyagot, technológiákat, chat roomokat, vitafórumokat stb. tartalmazznak. Azonban ezek a virtuális központok még nem rendelkeznek olyan mélységű és annyira változatos tananyaggal, mint amelyet a tanulók a hagyományos szabadpolcos központokban találhatnak. Ezenkívül az interakció minőségével kapcsolatban is felmerülnek kételyek. A jelenlegi technológia háromféle interakciós lehetőséget kínál a tanulóknak:

- a tanulók e-mailen vagy hagyományos levél útján tudnak egymással kapcsolatba lépni (levelezőtársakat kereső honlapokon megtalált címekkel),
- chat roomokban tudnak kommunikálni egymással,
- a nyelvtanulással kapcsolatos problémáikra expressz tanácsot kaphatnak.

Az interakció minőségével kapcsolatban felmerülő másik probléma pedig az, hogy a virtuális szabadpolcos rendszerekben jelenleg használatos technológia csak szövegalapú interakciót tesz lehetővé (Benson 1998: 7). Összegezve: a Világháló rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek a tanulói autonómia erősítésének modern eszközévé teszik, azonban a jelenlegi technológia és a különböző honlapokon található anyagok hiányosságai miatt ma még nem teszi lehetővé, hogy a tradicionális szabadpolcos központokat felváltsa. Mindazonáltal azokat jól kiegészítik.

Benson szerint az egyik legfontosabb változás, amelyet a Világháló okoz a szabadpolcos központokban, hogy a számítógépek sokkal jelentősebb szerepet játszanak majd a hagyományos központokban is. Továbbá, a központokban és a központokon kívül található számítógépek közötti különbség eltűnik, és a szabadpolcos központ határai az intézet vagy a közösség határaival egyesülnek.

Ez azonban korántsem kedvezőtlen fejlemény, hiszen az autonómiát elsősorban a szabadpolcos információrendszerekre jellemző nyitott végűség, nem pedig a tanulóknak a központban való fizikai jelenléte fejleszti. Annál is inkább, mivel a tanulás nem a tárgyakkal, hanem az információval való interakció eredményeképpen jön létre (Benson 1998: 9).

3. Szabadpolcos rendszer az FTK-ban

Az FTK-ban folyó tolmácsolás során a szabadpolcos médiatár az egyéni gyakorlás keretein belül használatos. Az egyéni gyakorlás fontos szerepet játszik a tolmácsolásban, hiszen a szükséges tolmácsolási készségek elsajátításához, automatizálásához „kritikus tömegű gyakorlásra” van szükség. A *European Master's in Conference Interpreting* program kerettanterve ezt egyértelműen meg is fogalmazza, és kimondja, hogy a képzés 400 kontaktóráját még 600 órányi egyéni gyakorlással szükséges kiegészíteni. Mindez a képzésszervezés különböző szintjén is megmutatkozik: „a diákok részéről nagyobb felelősségvállalást kíván, saját tanulási folyamatuk önálló irányítását – az intézmény részéről pedig biztosítani kell az ehhez szükséges feltételeket: berendezéseket, gyakorlóanyagokat és tanári irányítást” (Láng 2000: 91). Az FTK-ban az egyéni gyakorlás azonban nem csak a konferenciatorolmácsolás-tanfolyamon, hanem már az AB nyelvi kombinációjú szaktolmácsolás-képzés során is nagy hangsúlyt kap.

Az önálló munka és az egyéni gyakorlás a posztgraduális tolmácsolásban általában, és az FTK-ban konkrétan, a képzést nem kiegészíti, nem „szorgalmi” feladat, hanem annak szerves részét képezi: a kontaktórákra való folyamatos készülés és az órán kívüli gyakorlás a sikeres készségfejlesztés alapfeltétele. Ez tehát, mint ahogy az Láng elmondásából kiderül, egyrészt azt jelenti, hogy a „tolmácsolandó témához kapcsolódó új ismeretek megszerzése nagymértékben épül majd az önálló munkára: elvárható, hogy a hallgatók a kapott instrukciók alapján feldolgozzák egy adott szöveg, beszéd vagy konferenciaanyag szakmai hátterét, szókincsét, és rendszerezik a témával kapcsolatos korábbi és újonnan szerzett ismereteiket” (G. Láng 2002: 79). A helyes munkamódszerek kialakítása elengedhetetlen, hiszen gyakorló tolmácsolóként a munkavégzés előtt és közben is hatékony felkészülésre van szükség (Gile 1995: 156–157). A megbízásokra, pl. egy szakmai konferenciára való felkészülés pedig nem könnyű feladat, „hiszen a tolmácsolóknak rövid idő alatt kell megismerkednie egy egész szakterülettel vagy akár tudományággal” (Szabari 2000a: 17). Másrészt pedig azt, hogy a kontaktórákat alapul véve, azokkal párhuzamosan haladva a hallgatók saját maguk is szervezzenek önálló, egyéni gyakorlást. Itt az „egyéni” nem feltétlenül azt jelenti, hogy egyedül, hanem azt, hogy a saját szükségletek felmérése alapján, a tanórán vett anyag gyakorlására kerül sor, különös tekintettel a tanuló által hiányosnak ítélt területekre. Ez történhet egyedül, vagy önszerveződő tanuló párokban, tanuló csoportokban is.

Az FTK-ban a tolmácsolás egyéni gyakorlására alkalmas helyiség a konferencialabor, amely heti egy nap egyéni gyakorlásra áll rendelkezésre. A konferenciateremben található az FTK szabadpolcos médiatára is, amely mintegy

200 videó- és hangkazettát tartalmaz. A szabadpolcos médiatár „szupermarket” jellegű, ami azt jelenti, hogy a hallgatók szabadon hozzáférhetnek (bővebben lásd a 2.3 pontban Miller és Rogerson-Revell leírását). Mivel a tolmácsolásához használt anyagok sajátossága, hogy tartalmukat tekintve a politikai, gazdasági, kulturális stb. élet aktuális témáival foglalkoznak, a szabadpolcos gyakorlóanyagok hamar elévülnek. Ez természetesen korlátozza a médiatárban mindenkor található anyagok mennyiségét, továbbá azt vonja maga után, hogy a médiatárt folyamatosan, gyakorlatilag hétről-hétre, hónapról-hónapra frissíteni szükséges. A gyakorlóanyagok osztályozását az 1. táblázat mutatja be. *

1. táblázat

A tolmácsolási gyakorlóanyagok osztályozása az FTK-ban

NYELV	Az áttekinthetőség kedvéért az egyes nyelvek jelölésére színkód használatos (pl. angol: piros, német: sötétkék, francia: zöld, magyar: világoskék, spanyol: lila, svéd: sárga stb.);
SZÖVEGTÍPUS	SSP (short speeches) kóddal ellátott gyakorlóanyagok: rövid beszédek vagy gondolatok kifejtése (2-3 perces jól strukturált szövegek jegyzetelés nélküli felidézésre, vagy utólagos vázlat készítésére) CON (consecutive) kóddal ellátott gyakorlóanyagok: konsekutív tolmácsolásra előkészített anyagok (4-5 perces beszédek jegyzeteléssel) LSP (long speeches) kóddal ellátott gyakorlóanyagok: hosszabb, folyamatos beszédek, előadások (10 percnél hosszabb, ált. 30-40 perces beszédek konsekutív és szinkrontolmácsolási gyakorlatra) CONF (conference) kóddal ellátott gyakorlóanyagok: autentikus konferenciaanyagok, beszédek, vagy teljes anyag lehetőleg dokumentációval, háttéranyagokkal EXAM kóddal ellátott gyakorlóanyagok: vizsgaanyagok (az első és a második évfolyamok félévi és évvégi szóbeli vizsgáiról készült hangfelvételek) BG (background) kóddal ellátott gyakorlóanyagok: háttéranyagok (nem tolmácsolásra szánt anyagok: tolmácsolással és fordítással kapcsolatos szakmai előadások, magyar, külföldi vagy nemzetközi intézményekről szóló beszámolók stb.)
NEHÉZSÉGI SZINT	2 szint: a nehezebb anyagoknál a szövegtípust aláhúzással jelöljük, pl. <u>CON</u> , <u>CONF</u> .
FELVÉTEL IDEJE	A tanév, pl. 03/04.
TÉMA	Pl. oktatás, kultúra, egészségügy, gazdaság, kisebbségügy, mezőgazdaság, külpolitika, EU stb.

* Köszönet illeti G. Láng Zsuzsát a gyakorlóanyagok osztályozásához nyújtott segítségért.

Az írott, a hang- és videóanyagok különböző forrásokból származnak: a médiából (magyar és idegen nyelvű sajtó, rádió, TV), az Internetről, a tanórákon és a szóbeli vizsgákon elhangzott beszédekről készített felvételekből, a tanároktól, volt és jelenlegi diákoktól. A hangzó és a videó gyakorlóanyagokról két felvétel készül. A megrongálódott anyagok pótlása érdekében a felvételek eredeti kazettái nem szabadpolcosok, és nem adhatók ki. A konferencialabor tehát nem csak a tanórai, hanem a tanórán kívüli gyakorlásnak is fontos helyszíne.

Mint ahogy azt az előző részben láttuk, a szabadpolcos rendszerekben napjainkban az Internet hatásának köszönhetően jelentős változások tapasztalhatók. Mindez az FTK-ban folyó munkával kapcsolatban is megállapítható, hiszen az Internet mára már a fordítók és tolmácsok munkájának elengedhetetlen eszközévé vált (Gulyás 2003). A hagyományos információhordozó eszközökkel ellentétben az Internet ugyanis hatékony keresést tesz lehetővé, tehát rövidebb idő alatt frissebb információhoz juthatunk. Az Internet tehát napjainkra a modern nyelvi közvetítő elengedhetetlen munkaeszközévé vált (Yumuk 2002). Az FTK-ban tehát mind a fordító-, mind a tolmácsképzésnek fontos „kelléke” a multimédiás számítógépterem, amelyben összesen tizenöt munkaállomás áll a hallgatók rendelkezésére tanórán kívül is. Minden számítógépen Internet-hozzáférés biztosított. Benson értelmezésének megfelelően tehát a számítógépes terem is az FTK szabadpolcos rendszerének a része.

Irodalom

- Aston, G. 1993. The learner's contribution to the self-access system. *ELT Journal* Vol. 47. No.3., 219–227.
- Barnett, L., Jordan, G. 1991. Self-access facilities: what are they for? *ELT Journal* Vol. 45. No.4., 305–312.
- Benson, P. 1998. *The Semiotics of Self-access Language Learning in the Digital Age*. <http://www.insa-lyon.fr>
- Cammaert, G. 1988. Formation permanente: nécessité et possibilités. In: *Translation, our Future. La traduction, notre avenir. XIth World Conference of FIT. XIe Congrès mondial de la FIT*. Maastricht: Euroterm, 313–314.
- Darleguy, V. *Le Centre de Ressources de l'INSA : définitions, rôles et mission, l'apport d'un Centre de Ressources dans l'apprentissage des langues dans une école d'ingénieurs*. <http://www.insa-lyon.fr>. 2003.03.23.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gulyás, R. 2003. Become a cybrarian – make the best of the Web. In: Szabó, Cs. (ed.) *Interpreting: From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers*. Budapest: British Council Hungary.
- Horváth I. 2004. Az autonóm tanulás kognitív összetevői: egy kutatás várt és nem várt eredményei. *Modern Nyelvoktatás* (előkészületben).
- Jones, J.J. 1995. Self-access and culture: retreating from autonomy. In: *ELT Journal* Vol. 49. No.3., 228–234.

- Láng Zs. 2000. A „European Masters in Conference Interpreting” (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása. *Fordítástudomány* II évf. 2. szám, 79–109.
- Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Miller, L., Rogerson-Revell, P. 1993. Self-access systems. *ELT Journal* Vol. 47. No.3., 228–233.
- O’Dell, F. 1992. Helping teachers to use a self-access centre to its full potential. *ELT Journal* Vol. 46. No.2., 153–159.
- Sheerin, S. 1989. *Self-access*. Oxford: Oxford University Press.
- Sheerin, S. 1997. An exploration of the relationship between self-access and independent learning. In: Benson, P., Voller, P. (eds.) *Autonomy and Independence in Language Learning*. Harlow: Longman, 54–65.
- Szabari K. 2000a. A nyelvi közvetítésről. In: Horváth, I., Szabari K., Volford, K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ, 11–26.
- Yoke, L., Brown, R. 1994. Guidelines for the production of in-house self-access materials. *ELT Journal* Vol. 48. No.1., 150–156.
- Yumuk, A. 2002. Letting go of control to the learners: the role of the Internet in promoting a more autonomous view of learning in an academic translation course. *Educational Research* Vol. 44. No. 2., 141–156.

Jelentkezés a 2005/2006-os tanévre

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM, BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító
és tolmács szakirányú továbbképzés
AB nyelvi kombinációban

Európai uniós konferenciatolmács szakirányú továbbképzés
AB és ABC nyelvi kombinációban

Európai uniós szakfordító szakirányú továbbképzés
AB és ABC nyelvi kombinációban

Információ:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Eiler Miklósné, irodavezető

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F 1. emelet 9-11.

Telefon: 411 65 00/5894, Fax: 4855217,

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Honlap: www.ftk.hu (jelentkezési lapok letölthetők)

Nyelvtörvény és fordítás

Lendvai Endre

1. Pillanatkép egy nyelvi divatról

Járom a pécsi utcákat, böngészem a feliratokat. *Bowling, billiard, pizza*. Aki már járt az adott vendéglátóipari egységben, tudja, hogy a *bowling* a *tekével, kuglival* azonos, azok modern változata. A *billiard* felismerhető *biliárd* szavunk révén, a *pizzát* pedig már néhány évtizede így ismerjük, ejtjük. *Vision Express*, olvasom egy portálon. *Gyors vízió, látvány vagy kép?* Csak a tapasztalt helyi lakosok tudják, hogy itt fényképész szalon van. *Admiral Club*, azaz *admirális klub*. A baranyai fővárosban klubot alapítottak a tengernagyok? Vagy fantázianév csupán? Menjünk be, nézzük meg. Az új szavak elsajátításának egyik praktikus módja, mint tudjuk, a vizuális szemléltetés. *Fitness center, happy meal, pharmacy, teahouse, restaurant, intim shop...* Hemzsegnek az angol szavak, s nemcsak az üzletek, vendéglők bejárata felett. E feliratok eredeti szándékuktól (imázs-képzés) függetlenül is nyelvtanulásra készítetik az olvasót. S az olvasó, különösen a fiatalja, pillanatok alatt tanul, mert e szavakat tudni nemcsak praktikus, hanem sikkes is.

Az angol szónak ma Magyarországon varázsereje van. *Police*, látjuk a rendőrautón, *Ambulance*, áll a mentőautókon. Nemcsak talányos, hanem komikus is, amikor az amúgy sem közérthető szavak tükörképét látjuk a gépkocsi elején. Az életvédő szolgálatok nevét a polgárok többsége ugyanis nem visszapillantó tükörből szemléli, tehát kevésbé érti. Vonatkozzék hát rájuk is a Nyelvtörvény: a tükörfelirat felett vagy alatt álljon ott az olvasható változat is.

A Jókai tér bejáratánál bemegyek a *Pencil Papír Írószerbe*, melyet korábban nemes egyszerűséggel csak *Papír Írószernek* hívtak. Kapható itt *Friends & Addresses, Telephone Business Card* feliratú regiszteres füzet, mellette *Levélszett* nevű levélpapír készlet. Alighanem itt is lesz dolga a nyelvi kommandónak, őrjáratnak. Másutt kétnyelvű feliratokat látunk: *Pharmacy GYÓGYSZERTÁR A GRÁNÁTALMÁHOZ Patika; Restaurant & Cafe THE MURPHY'S PUB Étterem Kávézó Söröző; Moda Italiana TERRANOVA Olasz divat*. Az ilyen feliratok közepén fantázianév áll, jobbról-balról pedig szótárszerűen az intézmény rendeltetésére utaló szavak állnak idegen nyelven és magyarul.

A névadás az üzlet tulajdonosának „belügye”. Ezért a *The Murphy's Pub*, a *Terranova* típusú neveknek „mentelmi jogot” ad a Nyelvtörvény. Ami pedig a *Pharmacy – Patika, Restaurant & Cafe – Étterem Kávézó Söröző, Moda Italiana – Olasz divat* szótárszerű elhelyezést illeti, azt csak helyeselni lehet. Az ilyen cégtábla magyarnak és külföldinek egyaránt informatív. Ugyanakkor imázs-keltő: a magyar szöveg a külföldinek, az idegen szöveg a magyarnak. E jó marketingfogáshoz nem kellett törvény, a fenti cégtáblák ugyanis még a Nyelvtörvény megjelenése előtt készültek.

2. Nyelvtörvény és nyelvművelés

Deklarált céljait tekintve a „2001. évi (XCVI.) törvény a gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről” (a továbbiakban – Nyelvtörvény) az „idegen behatásoknak” kitett magyar nyelv védelmében született. „A magyar nyelv nemzeti létezésünk legfontosabb megnyilatkozása, nemzeti hovatartozásunk kifejezője, a magyar kultúra és tudomány, illetve a tájékoztatás legfőbb hordozója. (...) A magyar nyelv – a magyarság befogadó gondolkodásmódjának megfelelően – mindmáig képes volt a külső nyelvi hatások nyelvi rendszerünkbe építésére. (...) A legutóbbi évtizedekben bekövetkezett technikai fejlődés a távközlés és a tömegtájékoztatás olyan új lehetőségeit bontakoztatta ki, amelyek jelentős hatással vannak minden nemzet nyelvére. „Nyelvünk mindmáig képes volt a külső nyelvi hatások nyelvi rendszerünkbe építésére. Az állandósult és megsokasodott idegen nyelvi hatásokkal a magyar nyelv nehezen képes megbirkózni. A nyelv fejlődése elengedhetetlen társadalmi szükséglet. A nemkívánatos nyelvi hatások ellensúlyozása azonban törvényhozási lépéseket is szükségessé tehet. (...) Ezért a magyar nyelv megóvása közérdek” (a Nyelvtörvény Preambulumából).

A Nyelvtörvényt politikusok alkották (<http://dragon.unideb.hu/~tkis/hvg09.htm>). Sok tollforgató embert készített állásfoglalásra, a témának máris jelentős irodalma van. Ám a szövegáradat inkább érzésvilágunkról, semmint anyanyelvünkéről szól. A nemzet e kérdésben is két táborra szakadt. Azokra, akik nyelvünket meg akarják óvni „a gyors technikai fejlődés következtében begyűrűző idegen nyelvi hatásoktól” (1. fent), valamint azokra, akik azt mondják, nyelvünk nem szorul védelemre, különösen nem törvényileg szabályozott módon. A Nyelvtörvény az első csoport szellemiségét tükrözi.

A nyelvművelők a fentieknél is drámaibb színezetben tárják eléink anyanyelvünk „Golgota-járását”. Ezen írásokat az ijesztő metaforák jellemzik: *nyelvi invázió*, *nyelvi környezetszennyezés*, *nyelvi elnyomorodás*, *nyelvi elszürkülés*... Nézetük szerint, ami szemünk láttára történik anyanyelvünkkel, nem más, mint *nyelvi gyarmatosítás*, *nyelvi imperializmus*, *nyelvi globalizáció*. A nyelvvédők előszeretettel élnek a katonai szókincs bizonyos elemeivel: „romlásnak indult a magyar nyelv, mert idegenszerűségek támadták meg grammatikai szerkezetét, szókészletét, hangzását”, ami ellen a nyelvtörvény fegyverével is harcolnunk kell. Csakis úgy tudunk fennmaradni szuverén nemzetként, ha szépen tudunk magyarul, hangzik a konklúzió.

3. Nyelvtörvény és nyelvtudomány

A nyelvészek egy része azt állítja, hogy a Nyelvtörvénynek nincs tudományos megalapozottsága (vö. <http://www.origo.hu/politika/20011127reklamozni.html>), mivel a nyelvtudomány nem ismeri a nyelvrontás fogalmát. Ismeri viszont a nyelvi változás, a nyelvfejlődés kategóriáját. A nyelv legfőbb funkciója a kommunikáció, azonban a történelmet, így saját történelmét is képes visszatükrözni. Jelenleg például – miként ezt más nyelvek is teszik – visszatükrözi, memó-

riaként tárolja a társadalom aktuális irányultságát, törekvéseit. Mindez világjelenség. A globalizáció vagy másként az amerikanizáció nyelvi tükörképe. A Nyelvtörvény által érintett esetek túlnyomó többsége – kölcsönzésről lévén szó – a szókészletet érinti, a grammatikai struktúrákat nem. Az amerikanizmusok nyelvi beépülése jelenleg elsősorban beszédszinten zajlik, nyelvi beépülésről, ezért nyelvromlásról nem beszélhetünk.

A nyelvi mozgástörvények jogi törvényekkel nem befolyásolhatók. Kellően nagy és drága apparátussal azonban törvényileg szankcionálható, mi jelenhet meg a cégtáblákon, reklámszövegekben, közérdekű közleményekben. A Nyelvtörvény szerint a fenti szövegek nem lehetnek idegen nyelvűek: csak magyar- vagy kétnyelvűek lehetnek (<http://www.tv2hu.hu/cikk.php?cikk=1000000>), s ezzel előrelátó módon egy közeli jövőbeni nyelvi evidenciát fogalmaz meg. Egy Európai Unió országban a kereskedelem a kétnyelvű feliratokban érdekelt, mert mind a helyi, mind pedig az idegen célközönség így „szólítható meg” egyaránt. A Nyelvtörvény előírásai tehát összhangban vannak a kereskedelem, s a nagyközönség érkeivel. Kérdés, nem tartaná-e be a többség törvény nélkül is azt, amiben érdekelt?

A kétnyelvűséget további érdekek is predesztinálhatják. A beszélő (kereskedő, vendéglátó, reklámozó) rendszerint nem csupán száraz információt (illokúciót) kíván közölni. Közlésében egyfajta önimázst is meg akar jeleníteni, amivel érzelmi ráhatást (perlokúció) kíván gyakorolni a célszemélyre. Ne feledjük, a nyelv nem más – s ez a kereskedelemre különösen érvényes – mint a létért folytatott küzdelem „humanizált” színtere. Ennek okán „Basa Attila üzlettulajdonos híve annak, hogy ami magyarul kifejezhető, azt mondjuk vagy írjuk is magyarul, ám úgy véli, olykor az idegen elnevezés jobban kifejezi az üzlet jellegét, tulajdonosai szándékát, vagy csak jobban hangzik” (Hajdú-Bihar megyei Napló, 2002. február 20.: 7).

A nyelvművelők által kedvelt metaforizáló-megszemélyesítő stílus (mely sajnos a Nyelvtörvényben is megjelenik) a hiteles vizsgálat szempontjából kifejezetten káros és félrevezető. Miért? Mert a stílusélénkítő, hatáskeltő céllal használt metaforák „kopásával” az átvitt jelentésből szó szerinti jelentés lesz, a makacsul használt metafora pedig nyelvi mítoszhoz vezet. Megkockáztatjuk, olykor a kiművelt beszélő, cikkíró maga sem tudja, metaforikusan avagy szó szerinti jelentésben használja-e kifejezéseket. Le kell szögeznünk: a nyelv nem „kölcsönöz”, nem „fogad be”, nem „asszimilál”, nem „vet ki magából” semmit, „nyelvi invázió”, „nyelvi környezetszennyezés”, „nyelvi elnyomorodás”, „nyelvi elszürkülés”, „nyelvi gyarmatosítás”, „nyelvi imperializmus”, „nyelvi globalizáció” pedig nem létezik, legalábbis nem szó szerinti értelemben.

De akkor mi az, ami létezik? Miről is beszélünk e nyomasztó kifejezések használatakor? A feleletet a nyelv visszatükröző funkciója adja meg. Aktuálisan mit tükröz vissza a nyelv? Nem mást, mint a beszélő, beszélők, végső soron a nyelvközösség mentális állapotát. A magyar nyelvközösség (főleg az informatika és a kereskedelem terén) a civilizáció, a kultúra újabb területeinek mentális feldolgozásával van elfoglalva. Ezt bizonyos eufóriával teszi, mely néhány év múlva majd lassan „lecseng”. Mindezt a nyelvi kölcsönzést kísérő szemantikai folyamatok kutatása jól ismeri, tipologizálja.

Ennek fényében – mellőzve a ködös szóképeket – azt kell mondanunk, hogy a vizsgált folyamatok tényleges szereplője nem a nyelv, hanem a nyelvközösség. A nyelvközösség az, amely a nyelvhasználat során idegen szavakat, szerkezeteket kölcsönöz, befogad, asszimilál, másokat kivet, azaz elhagy a nyelvéből. A „nyelvi környezetszennyezés”, „nyelvi elnyomorodás”, „nyelvi elszürkülés” a beszélő emberek kognitív állapotának szépitő megnevezése. Ehelyett indokoltabb volna (főleg a hivatásos) beszélők mentális elszegényedéséről, elszürküléséről, eldurvulásáról beszélnünk. „Nyelvi invázió”, „nyelvi gyarmatosítás”, „nyelvi imperializmus”, „nyelvi globalizáció” sincs, hacsak abban az eufemisztikus értelemben nem, miszerint a magyar nyelvközösség egy része megrészegülten habzsolja mindazt, ami amerikai orientációnk következtében manapság „trendy”. Összegezve: ha a hangzós vagy leírt beszédben a „romlás jeleit” észleljük, a hibát ne a nyelvben, hanem a beszélőkben keressük. A nyelv nem önálló lény, hanem szerszám és tükör, melyben intellektuális portrékat még retusálatlan állapotban megpillanthatjuk.

Nyelvünk története tulajdonképpen kölcsönzési korszakokkal tarkított evolúció, melynek szláv, török, latin, német stb. fejezetei vannak. Mindennek nyelvi lenyomatait szókészletünk rétegei világosan őrzik. Nyelvünk fejlődéstörténetét mindig a spontaneitás jellemezte. Ez alól kivétel volt a nyelvújítási mozgalom, midőn a nyelvközösség meghatározó tagjai a nemzetet magukkal ragadva több ezres magyar gyökű szókészletet plántáltak nyelvünkbe. A siker kulcsa az akkori társadalom magas szintű nyelvi öntudata volt. Jelenlegi amerikanizálódásunkra nem jellemző e kegyelmi állapot. Inkább hasonlít a spontán kölcsönzési mintákhoz. Mindenesetre nyelvünk szókincse jelenleg egy látványos fejlődés első, felhalmozó, esetenként kaotikusnak tűnő szakaszán megy keresztül. Ennek eredményeként újabb idegen nyelvi elemek integrációja van folyamatban, melynek eszközei:

1. Kölcsönzés, pl. *CD, CD-rom, bit, byte, kurzor, Internet, modem*.
2. Kölcsönzés utáni „visszamagyarítás”, pl. *file* → *fájl* → *akta*; *scanner* → *szkenner* → *lapolvasó*; *E-mail* → *imél*, *Emül* → *E-posta, E-level, drótposta*; *attachment* → *csatolt fájl* → *melléklet*.
3. Jelentésbővítés, pl. *menü, almenü* 'felhasználói tevékenység választék', *asztal* 'a program képernyőn látható felülete', *egér* 'kurzormozgató külső egység', *kukac, csiga* 'E-posta címekben használt elválasztó karakter'.
4. Szóképzés (neologizmus), pl. *scroll box* → *gördítő csúszka, homepage* → *honlap, mouce pad* → *egérpád*.

4. Fordítástudományi konzekvenciák

A fentiek fordítástudományi konzekvenciái egyértelműek, hiszen a regulázó szándékkal célba vett reklámok, feliratok, közlemények esetében rendszerint idegen szövegek, szövegelemek magyar átváltásáról van szó. Ennek tárgyalását bevezetendő szólnunk kell egy mind aktuálisabbá, markánsabbá váló dilemmáról, alternatíváról. Globalizálódó világunk egyszerre menetel a monoligviz-

mus (amerikanizálódás, azaz angolnyelvűség) és a multilingvizmus (nemzeti nyelv + regionális nyelv + világnyelv) felé. Úgy tűnik, a nagyvilágban egy globális lingua franca megjelenése, regionálisan (az egyes földrészekben, például Európában) és lokálisan (az egyes országokban, például Magyarországon) a globális lingua franca mellett a multilingvizmus előretörése figyelhető meg.

Az egyén számára mindinkább alapkérdéssé válik, hogyan lépje át a nyelvek határvonalát: fordítással/tolmácsolással (mediátorral) vagy nyelvtanulással (önállóan). Alapvetően – hiszen az emberek többsége nem poliglott – csakis a kettő kombinációjáról lehet szó. Látszólagos paradoxon eközben, hogy a fordítás iránti igény a globalizáció körülményei között is látványosan növekszik (Austermühl 2001, ismerteti Kálmánné 2003: 119, O’Hagan 1996: 35–36). Az Európai Unió víziója szerint az átlagpolgár három nyelven beszél: anyanyelvén és két idegen nyelven (nyelvoktatásunk mintegy ötven éve ugyanezt vizionálja). Napjainkban mindez még csak néhány országra jellemző (pl. Belgium, Finnország, Hollandia, Svájc). Amennyiben az elsajátított három nyelv az angol, német, francia (ami elég ritka), úgy az egyén életéből nagymértékben kiküszöbölődik a fordítás/tolmácsolás igénye, további világnyelvek, például orosz, spanyol, kínai, valamint kisebb nyelvek esetére tartva fenn azt. Még ha nem is a kívánt mértékben, de Magyarországon is megfigyelhető a nyelvi globalizáció. A fiatal korosztályok tagjai közül egyre többen értik az angolt. S amennyiben e ténynek csupán utilitárius szempontjait vesszük figyelembe, a Nyelvtörvényben leírt szövegtípusok lefordítása, magyarítása nem is olyan fontos. A megfigyelések szerint ugyanis fiatalabb korosztályainkat nem zavarja az angol szavak nyomasztó jelenléte a hirdetésekben. Megszokták, értik. Mi több, egyfajta beavatottság-érzéssel tölti el őket.

A fordítási elvek azonban a nemzet egészét kell, hogy figyelembe vegyék. A Nyelvtörvény által minimálisan előírt kétnyelvű szövegmodellből pedig egyértelmű fordítástechnikai prioritások fakadnak. Tekintve, hogy a közérthetőség – dinamikus ekvivalencia, azonos olvasói reakció (Nida 1964), elfogadhatóság, olvasói adekvátság (Toury 1980) – követelménye egyúttal a magyarosság előtérbe helyezését is jelenti, a fordítástechnika modus vivendije nem más, mint a 3. pont végén ismertetett nyelvi integráció törvényeinek kreatív alkalmazása: a kölcsönzés, „visszagyarártás”, jelentésbővítés, szóképzés alkalmazása.

E tevékenység kontrollja, ha nehézkesen is, de elképzelhető a Nyelvtörvény értelmező rendelkezésének 6. §-a szerint is, mely kimondja: „Ha valamely idegen nyelvű kifejezés meghonosodottsága tekintetében vagy a magyar nyelvű szövegfordítás nyelvhelyességét illetően kétség merül fel, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke által kijelölt tanácsadó testület állásfoglalása irányadó”. Az idegen eredetű szavak meghonosodottságának, vagyis alkalmazásuk helyességének ellenőrzéséhez azonban a fenténél jóval egyszerűbb javaslatom van. A számítógépek magyar helyesírás-ellenőrző programjának naprakészen tartásával (vö. *updating!*), ami a MTA Nyelvtudományi Intézetének kompetenciája lehetne, mindennemű hatósági eljárás kiiktatható volna. Ezt igazolandó, álljon itt néhány példa tanulmányunk azon szavaiból, amelyeket a helyesírás-ellenőrző program pirossal aláhúzott: *admiral, ambulance, billiard, bowling, fitness, happy, meal, pharmacy, police, shop, file, scanner, homepage, imél, attachment, me-*

lyek tehát fennakadnak a Nyelvtörvény szűrőjén is. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a helyesírás-ellenőrző szerint a *center, pizza, restaurant, CD, CD-rom, bit, byte, kurzor, Internet, modem, imázs, image* szavak már „nyelvtörvény-barát-nak” bizonyulnak. Közülük különösen a franciás ejtés szerint átírt *imázs* tekintendő fiatalnak, míg az angolos ejtés szerinti, de szóhasználatunkban ugyancsak gyakori *imidzs* átírás tilos jelzést kap.

A fordítástechnika gyakorlatában megfigyelhető a magyarosítási törekvés. Példák a Hungarian Style Guide (1997) utasításaiból: „Ne vegyük át az angol fordulatokat, szerkezeteket a magyar szövegbe! Az értelmet tökéletesen visszaadva, de ne szó szerint fordítsunk. Merjünk elszakadni az eredetitől”. ... „A számítástechnikára fokozottan érvényes kérdés, hogy melyek azok a szakkifejezések, betűszók, amelyeket le szabad, illetve le kell fordítanunk. A mai magyar szakmai nyelv szinte mindent angolul venne át az egyszerűség kedvéért, bár az utóbbi években ez változóban van, talán pont a Microsoft szoftverhonosító tevékenységének köszönhetően” (uo.).

Ezek után tekintsük át a Nyelvtörvény szelleme által leginkább frekventált fordítási területeket. Közülük elsősorban a **tulajdonnév** és a **szójáték** (nyelvi játék, verbális humor) kerül a látómezőnkbe. A fordítástudományban mindkét fenomén a „lefordíthatatlan elem” fogalomkörébe tartozik. A tulajdonnév a nyelvi reáliák legpregnansabb esete, adekvát megfeleltetése a fordítástudomány jelenlegi normái szerint a kölcsönzés, transzkripció, illetve transliteráció (Vlahov, Florin 1980: 207–226, Lendvai 1987); az ún. beszélő név ez alól kivétel lehet. A szójáték pedig a nyelv felszíni és mélyszerkezetének sajátosan releváns egybefonódása miatt „lefordíthatatlan”, magyarán, megfeleltetése általában csak különleges technikákkal lehetséges (Vlahov, Florin 1980: 286–313, Lendvai 1999). A cég- és márkanéveket a Nyelvtörvény védelemben részesíti: őket nem kell lefordítani. Nézzük azonban meg, mi is az, ami a kereskedelmi szövegekben tulajdonnévnek számít. Alábbi példáinkat a HERVIS SPORTS cég prospektusából vettük:

Gyermek mountainbike,
OFFROAD CROSS RIDER
mountainbike,
ONE KILO BAG MUMMY hálósák,
SALOMON EXPERT LOW férfi
túracycipő,
KILIMANJARO HIGH LEVEL
hátizsák,
KILIMANJARO 3 3 személyes sátor,
KILIMANJARO CHALLENGE M
DECKE hálósák,
AEEMS CITYWALKER szabadidőcipő,
BK CRAMP R szabadidőcipő,
REEBOK PLATERO MAGIC III.
futócipő,

REEBOK COURT RUSH teniszcipő,
SEEMS HIP-HOP gyermek
szabadidőcipő,
NIKE JET STREAM futócipő,
BENGER ing,
BENGER NŐI T-SHIRT,
PUMA T-SHIRT,
BENGER melegítő,
ADIDAS SWEATSHIRT,
PUMA SHORT,
ADIDAS ADILETTE papucs,
NIKE STRAPRUNNER szandál,
CHEDAN női bikini

A fentiekhez hasonló **terminológiai fantázianevek** jelentésszerkezete egymással összefonódott denotatív és konnotatív összetevőkből áll. A logikai és pragmatikai, imázshordozó elemeket nehéz szétválasztani. Ezzel együtt, a konnotatív komponens rendszerint a megnevezés második, értelmező funkciójú elemében koncentrálódik:

1. táblázat

Árucikk megnevezése	Értelmező komponens	Magyar értelmezés
AEEMS CITYWALKER	CITYWALKER	szabadidőcipő
NIKE STRAPRUNNER	STRAPRUNNER	szandál
ADIDAS SWEATSHIRT	SWEATSHIRT	Ø
PUMA SHORT	SHORT	Ø
ADIDAS ADILETTE	ADILETTE	papucs
BENGER		melegítő
REEBOK COURT RUSH	COURT RUSH	teniszcipő
REEBOK PLATERO MAGIC III.		futócipő
KILIMANJARO HIGH LEVEL	HIGH LEVEL	hátizsák
KILIMANJARO CHALLENGE M DECKE		hálósák
BK CRAMP R		szabadidőcipő
CHEDAN		női bikini
SEEMS HIP-HOP		gyermek szabadidő- cipő

Az értelmező komponensek a nyelvtudományban par excellence nem tartoznak az árucikk nevéhez, a kereskedelem (forgalmazók, vásárlók) világában azonban igen. Emiatt a Nyelvtörvény szellemét némi pragmatizmussal követve a gyakorló fordítók számára egy liberális és egy radikális változatot különíthetünk el. A liberális változat alig különbözik HERVIS SPORTS cég prospektusából vett fenti példáktól, legfeljebb a magyar értelmezést igyekeznek még magyarosabbá tenni (*short* helyett *rövidnadrág* stb.):

AEEMS CITYWALKER szabadidőcipő,
 NIKE STRAPRUNNER szandál,
 ADIDAS SWEATSHIRT ing,
 PUMA SHORT rövidnadrág,
 ADIDAS ADILETTE papucs,
 BENGER melegítő,
 REEBOK COURT RUSH teniszcipő,
 KILIMANJARO HIGH LEVEL hátizsák

A radikális változat igyekszik lefordítani az értelmező komponenseket, jelentős kárt okozva ezzel mind a konnotatív, mind a terminológiai (l. pontos megnevezés, identifikáció) tartalomnak is:

AEEMS szabadidőcipő,
NIKE strapabíró szandál,
ADIDAS sporting,
PUMA rövidnadrág,
ADIDAS papucs,
BENGER melegítő,
REEBOK teniszcipő,
KILIMANJARO hátizsák...

A liberális modell védelmében, precedensként említhetjük az ismert autómárkák neveit: *Opel Corsa Euro, Opel Astra Viva, Mitsubishi Lancer Evo, BMW M5, Volkswagen Polo, Volkswagen Passat, Volkswagen Golf, Suzuki Swift, Suzuki Wagon R, Suzuki Ignis, Toyota Corolla Kombi T Sport, Citroën C3 Spot, Renault Clio Azure, Renault Grand Scenic* stb., melyek már nem igénylik a *személyautó* értelmező jelzőt.

A liberális fordítási modell általánossá válását támogatja, hogy az **összetett márkanevek** mindenütt dominálnak, lásd INTERSPAR edény-reklámok:

TEFAL termékek:

Serpényő Thermospot,
TEFAL professional Chef

ELEKTROPONT reklámok:

SteadyShot kézremegés
kompenzáció,
Sony digitális kamera, LCD,
NightShot Plus,
Virtual Dolby Surround,
Plano,
NICAM sztereó,
Progressive scan képfrissítés,

Kéttuneres kép-a-képben (PIP),
Dupla képernyő (PAP),
Celeron notebook,
EdNET Business notebook táska,
Intel DVMT DualView támogatás,
parallel port,
infra port,
VGA port,
faxmodem,
TouchPad,
MS Windows XP HomeEdition
magyar nyelvű operációs rendszer

A háztartási cikk, bútor, építőanyag, gyógyszer, élelmiszer reklámokban jóval kevesebb az angol elem:

Háztartási cikk:

Samsung felül fagyasztós, kombinált hűtőszekrény, NO FROST-os, i-cool légáramoltató rendszer, frissen tartó fiók, csavarható jégkocka tartó, automata leolvasztás, gyorsfagyasztás; Tarrington House frottír törölköző, hátizsák vagy testtáska, Lambertazzi görkoffer szett, Eminent görkoffer.

Bútor:

Papasan rattan fotel, Swivel bárshézék, Flair Romance napozóágy, Gallery Dahlia tükör.

Építőanyag:

Colonist ajtók, beltéri kazettás ajtó, urolux tetőtéri ablakok, Lafarge gipszkarton, APP bitumenes zsindegy, Solaris üvegtégla, Wolfa műanyag folyóka, Róma zuhanypanel, Grado zuhanypanel, Suomi szauna, garázkapuzott.

Élelmiszer:

Kaiser májas, Zimbo debreceni, Herz Báthory szalámi, Vasi Írottó sonka, Pick Rákóczi szalámi, Csabai túrós derelye. Magyar termék Top Áron! Linco Summer Light vaj ízű margarinkrém. Whiskas macskaeledelek.

Illatszer, tisztítószer, gyógyszer:

Elseve samponok, balzsamok, Tide Lemon mosópor, Ariel System Bag (mosópor), Carefree tisztasági betétek, Cillit Bang Universal Tough Cleaner; DUCRAY (Laboratoires Dermatologiques Ducray, Párizs). Anaphase (dermatológiai krémsampon hajhullás elleni kiegészítő kezelésre), Anastim (dermatológiai hajmosó folyadék hajnövekedés serkentő hatással, hajhullás-terápia), Sabal (zsíros korpásodás elleni dermatológiai sampon).

Ma már a reklámszövegek, de különösen az óriásreklámok, humoros, **szójátékos reklámszlogenekkel** dolgoznak, melyek megfeleltetési problémáit a fordításelmélet a lefordíthatatlan elemek közt tárgyalja. E tekintetben a Nyelvtörvény hatáskörébe tartozó hirdetési szövegek három csoportba oszthatók: 1. csak idegen (főleg angol) nyelvű szlogeneket alkalmaznak, 2. idegen és magyar szlogeneket alkalmaznak, 3. magyar szlogeneket alkalmaznak. Csak idegen nyelvű szlogennel dolgozó reklám ma már viszonylag kevés van. Köztük is elenyésző azok száma, melyek könnyen lefordíthatók, mégsem fordítják le: *Ask for more!* (Pepsi Cola szlogen). Az adott óriásreklámon az angol mellett később megjelenik a *Nem lehet elfelejteni!* magyar szlogen, amely nem fordítás, hanem az eredeti szlogen magyar pandanja. Ezt a gyakorlatot látjuk viszont sok termék reklámszlogenjében, immár úgy, hogy a magyar vevő (olvasó) nem tud arról, milyen volt az eredeti angol szlogen: *Bonts formát! A versengés a vérünkben van.* (Seat), *Jobb veled a világ* (T Mobile).

Ritka kivételt képeznek azok a remekbe szabott reklámszlogenek, amelyek oly egyszerűek, megtanulhatóak, hogy a „kár-volna-lefordítani” szójátékok közé tartoznak: *GUT. BESSER. GÖSSER*; *TODAY. TOMORROW. TOYOTA*; *It's a MAN's world* (l. a német *MAN* cégnév és az angol *man* köznévi homonimája). Viszonylag ritka az olyan reklámszöveg is, amely két nyelven is megfogalmazza szlogenjét: *GET MOVIN' – START LIVIN' – MOZDULJ MEG ÉS KEZDJ ÉLNI* (Hervis Sports), *DARE FOR MORE – MERJ TÖBBET* (Pepsi Cola).

A reklámszlogenek túlnyomó része azonban – nem a Nyelvtörvény hatására, hanem sikerorientáltsága miatt – magyar szlogenekkel dolgozik. Hatékonyaságukat pragmalingvisztikai mechanizmusaiknak köszönhetik:

2. táblázat

Szlogen	Termék	Releváns lexémák	Pragmalingvisztikai mechanizmus
A teremtés <i>Corollája</i> .	Toyota Corolla	koronája – Corollája	paronímia: kettős üzenet
<i>Jól jár</i> vele.	Suzuki Swift	jár ‘halad’, ‘előnyt élvez’	poliszémia: kettős üzenet
A test <i>szépsége</i> . A test <i>épsége</i> .	Renault Megane	szépség – épség	paronímia: implikáció
Új Mégane. Biztosan <i>vezet</i> .	Renault Megane	vezet ‘irányít’, ‘élen halad’	poliszémia: kettős üzenet
Plusz két <i>Focus</i>	Ford Focus	Fok – Focus	paronímia: kettős üzenet
KaiSER, a SER	Kaiser sör	Kaiser – ser	remotiváció: kettős üzenet

A fentiekből kitűnik, hogy a Nyelvtörvény 1) egy irányba mutat a nyelv fejlődési tendenciáival, nyitott kapukat döngtet, 2) érdemben nem szűri ki a szövegtípusok idegenszerűségeit, 3) a szankcionált terület – lévén, hogy korpusza elenyésző nagyságú (vö. Hét nap. HVG) – nincs hatással a társadalmi diskurzusnak a Törvény hatályán kívül eső, meghatározó részére. Utóbbiból néhány példa: „*Elnyerte a Superbrand (kiemelkedő márka) címet a Magyar Suzuki Rt.*” (Új Dunántúli Napló, 2004. július 14, 9.) „*Kipróbáltuk a Renault Midlum 270 18/D változatát*”. *A típus D-je a distributiont, azaz az áruterítést jelöli, a 270 a lóerőket, a 18 a tonnákat.*” (uo.) „*A motorsport történelmét ünneplő Goodwood festival of Speed (amelyről hamarosan az Autó-Motorban is olvashatnak beszámolót) rendezvény hivatalos autója a Toyota Prius felpiszkált, GT változata volt*” (uo.). Erőt vesz rajtunk az érzés, mintha napjaink hivatásos kommunikátorai inkább angoltanári, semmint nyelvművelői küldetésstudattal rendelkeznének. Ezek után csoda-e, ha a pécsi Fit Boys kerékpárszaküzlet eladója azt mondja: „*Jelenleg ezeket a montenbájkokat és trekbájkokat tudom javasolni.*” Ez most a trend!

Irodalom

- Életbe lépett a „nyelvtörvény”. <http://www.tv2hu.hu/cikk.php?cikk=1000000>. *Hajdú-Bihar megyei Napló*, 2002. február 20., 7.
- Hét nap. Reklámyelvtörvény. HVG, 2001. december 8.
<http://dragon.unideb.hu/~tkis/hvg09.htm>. TV-hu.
- Hungarian Style Guide 1997. (szoftver szövegek fordítói kézikönyve).
- Kálmán Horváth B. 2003. (recenzió) Austermühl F. Electronic Tools for

- Translators. Manchester, UK & Northampton, MA: St. Jerome Publishing. In: *Fordítástudomány* 2003. V. évf. 1. sz., 117–119.
- Lendvai E. 1987. A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei. Kandidátusi értekezés tézisei. Pécs: JPTE TK.
- Lendvai E. 1999. Verbális humor és fordítás. *Fordítástudomány* I. évf. 2. sz., 33–43.
- Nida E. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.
- Nyelvtörvény. Megszavazták a reklámok magyarítását. <http://dragon.unideb.hu/~tkis/inten01.htm>
- O’Hagan M. 1999. *The Coming Industry of teetranslation*. Cleveland, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters LTD.
- Reklámozni csak magyarul – elfogadták a nyelvtörvényt. 2001. november 27. www.origo.hu/politika/20011127reklamozni.html.
- Toury G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Jerusalem: The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980.
- Vlahov, Florin. 1980. = Влахов С., Флорин Ц. Непереводимое в переводе. Москва: Международные отношения.
2001. évi (XCVI.) törvény a gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről. http://www.complex.hu/kzldat/t0100096.htm/mun_2.htm.

Források

- BAUMAX reklámfüzet. 2004. május, június.
- CBA reklámfüzet. 2004. június.
- DUCRAY kozmetikum reklámfüzet. 2004. június.
- Dunántúli Napló Magazin. 2004. június.
- ELEKTROPONT reklámfüzet. 2004. június
- Grátis hirdetési lap. 2004. június 3., július 15.
- HERVIS SPORTS reklámfüzet 11/2004.
- Húség pontokkal. Interspar reklámfüzet. 2004. június.
- METRO reklámfüzet. 2004. június, 14. szám.
- Metro. Független hírórság. 2004. június 4.
- Minden 100 Ft Bolthálózat reklámfüzet. 2004. május.
- Pécsi Extra Hírek. 2004. június 3.
- PÉNTEK Baranya megyei hirdető. 2004. június 4.
- Pont most. Pécsi hirdetési lap. 2004. június 7.
- Új Dunántúli Napló. 2004. július 14., 15.
- Új termékek, még alacsonyabb árak! METRO reklámfüzet. 2004. június–július.

Andrew Chesterman – Emma Wagner

Can Theory Help Translators?

A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface

(Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. 170 pp.)

Zöldi Kovács Katalin

A St. Jerome kiadó gondozásában megjelent *Translation Theories Explained* (szerkesztő: Anthony Pym) sorozat kötetei a kortárs fordítástudomány sokszínűségét hivatottak bemutatni, lehetőséget biztosítanak e terület különböző megközelítéseinek összehasonlítására, valamint átfogó képet nyújtanak e tudomány elméleti munkájának jellegéről.

A *Can Theory Help Translators?* párbeszéd egy kutató és egy hivatásos fordító között a fordításelmélet hasznosságáról, hasznosíthatóságáról. A könyv, amint címe is sugallja, arra keresi a választ, hogy létezik-e valóságos kapcsolat a fordításelmélet és a mindennapi fordítási gyakorlat között, mennyire tudják a fordítók hasznosítani az „elefántcsonttorony” elméleti munkáját. Andrew Chesterman és Emma Wagner a fordító identitásáról, a fordító szerepének történetéről, a fordítási stratégiákról, a fordítás minőségéről, etikai kérdésekről, valamint a fordítási segédeszközökről fejt ki véleményét.

A kiadó könyvismertetőjében hangsúlyozza, hogy a kötet nagy jelentőségű mind a gyakorlati, mind az elméleti szakemberek számára. A könyv célja, hogy elgondolkoztassa az elmélettel szemben szkeptikus gyakorló fordítókat, illetve hogy a diákok, tanárok és kutatók számára még egyértelműbbé tegye az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát. A gyakorlati oldalt Emma Wagner, az Európai Bizottság fordítója képviseli a kötetben, míg az elméleti szakembert Andrew Chesterman, a Helsinki Egyetem fordításelmélet professzora jeleníti meg. A könyv kettejük e-mail levelezésén alapul, melyet Emma Wagner kezdeményezett, válaszul Chesterman *Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory* című könyvére. Külön érdekesség, hogy a kötet a párbeszédes formát mindvégig megőrzi és (mint ahogy az elektronikus levelezéstől várható) viszonylag kötetlen stílusban íródott.

Az első fejezet (*Is translation theory relevant to translators' problems?*) fő kérdése: a fordításelmélet meg tudja-e oldani a fordítás gyakorlatában felmerülő problémákat? Releváns-e a fordításelmélet a fordítás gyakorlata szempontjából? Milyen útmutatót tud adni az elmélet a gyakorló fordító számára? A fordításelméletnek természetesen arra kell törekednie, hogy tanulmányozza és kimutassa a kapcsolatot a különféle fordítási választások és stratégiák, valamint ezen választásoknak és stratégiáknak az olvasókra gyakorolt hatása között. A gyakorló fordítók (tudatosan vagy ösztönösen) számos konceptuális eszközt alkalmaznak. Ilyenek: a szófaj megváltoztatása (*transposition*), a felszíni struktúra formális hatásának kiküszöbölése (*deverbalization*), a forma és a jelentés egyeztetése (*iconicity*), relevancia (*relevance*). Ez utóbbi magában foglalja mind az implícitációt, mind az explicitációt.

A következő rész (*Who am I? What am I doing?*) a fordító identitásával foglalkozik, valamint áttekinti a fordító szerepének változását a történelem folyamán. Kiválóan érzékeltetik a fordító szerepét a különféle metaforák. Az ókorban a fordító építő volt, aki lebontotta az épületet (a forrásnyelvi szöveget), majd átszállította a téglákat máshova

(a célkultúrába), és ott egy új épületet épített. A vallásos szövegek (különösen a Biblia) fordítóit másolóknak tekintették. Szt. Jeromos hatására a másolást felváltotta az utánzás. A középkorban elterjedtek a viszonylag szabad fordítások, melyek Franciaországban a neo-klasszicizmus időszakában kulmináltak (*belle infidèles*).

A fordítás jellege természetesen nagyban függ a céltől. Kinek íródott és miért? Ezt állítja középpontba a szkoposz elmélet, mely szerint a fordítás elsősorban valamilyen célra irányuló cselekvés. Minden cselekedetnek (a fordításnak is) szkoposza (célja) van. Ez határozza meg, milyen kapcsolatnak kell lennie a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között. Amennyiben egy szövegnek különböző céljai vannak, akkor ugyanaz a forrásnyelvi szöveg különböző fordításokat eredményez.

A harmadik fejezetben (*I translate, therefore I am not*) arról értekeznek a szerzők, mennyire érezhető a fordításban a fordító jelenléte. Ebben a részben esik szó az explicitációs hipotézisről, amely szintén a fordító jelenlétét emeli ki. A fordítások ugyanis gyakran explicitebbek, mint az eredeti szöveg, ez pedig főleg annak tudható be, hogy a fordító igyekszik a szöveget minél egyértelműbbé tenni az olvasó számára.

A fordítói szakma presztízse jelentős változáson ment keresztül az elmúlt néhány évtizedben, különösen azzal, hogy egyetemi szintű képzés előzi meg. A fordítók szerepének jelentőségét ismeri fel az a megállapítás, hogy a fordítók összekötő kapcsot jelentenek a globális világban, melyek nélkül a soknyelvű közösség nem funkcionál.

A következő rész (*What's it all for?*) a fordítás céljainak, típusainak, valamint olvasóinak osztályozása. Célját tekintve az adott szöveg készülhet információnyújtásra, publikációra, hirdetésnek, jogi dokumentumnak vagy átfutásra, kivonatolásra. A célok egyben a típust is meghatározzák. A szemantikai fordítás például olyan szövegeknél alkalmazandó, melyeknek nagy presztízszük van a forráskultúrában (filozófiai, irodalmi, vallási írások). Ezek esetében a fordítás tiszteletben tartja az eredeti formát és igyekszik a lehető legjobban megőrizni az eredeti jelentést. A kommunikatív fordítás ezzel szemben viszonylag szabad, olvasóbarát, s a célnyelvben természetesen hat. Léteznek természetesen egyéb osztályozások is (*overt – covert, documentary – instrumental*). Ami az olvasók osztályozását illeti, érdekes az egyének különböző szempontú csoportosítása. Külön figyelmet érdemel az Anthony Pym által javasolt megközelítés, mely az olvasókat részvételük szerint osztja csoportokba (*participative, observational, excluded*).

A fordítási stratégiák állnak az ötödik fejezet (*How do I get there?*) középpontjában. A stratégiák alkalmazása természetesen a probléma jellegétől függ. Más és más stratégiát alkalmazunk, ha a megfelelő szót keressük, vagy ha agyunk leblokkol vagy esetleg a szöveg egy részének feldolgozásával akad gondunk. Ez a rész mintegy az elmélet és gyakorlat szintézisét adja: a fejezetben számos, tudományosan is megnevezett példa szerepel a szintaktikai (pl. *loan, transposition*), szemantikai (pl. *abstraction change, trope change*) és a pragmatikai stratégiákra (pl. *cultural filtering, transediting*). Jelentős szerepet kap még a szövegtől való ideiglenes mentális eltávolodás (*distancing*) alkalmazása annak érdekében, hogy más nézőpontból is lássuk fordításunkat, mintegy rálássunk arra, amit alkotunk. E stratégia alkalmazására több okból is szükség lehet: a) meg akarjuk érteni, mit mond a forrásnyelvi szöveg, b) ihletet szeretnénk kapni a célnyelvi szöveg létrehozásához, c) kutatást végzünk, d) az első verziókon szeretnénk javítani, e) munkánk végső ellenőrzését szeretnénk elvégezni. Igen lényeges, hogy a szerzők a könyvben itt említik meg először a szótárat, hangsúlyozva, hogy a fordításban kisebb szerepe van, mint például az internetes terminológia-gyűjteményeknek.

Fontos kérdés a fordítás minőségének meghatározása, s ez a fő témája a hatodik fejezetnek (*Is it any good?*). Amennyiben a fordítást terméknek tekintjük, a végtermék mérése lesz irányadó. Ha a fordítást mint folyamatot szemléljük, a folyamat megfelelő

irányítását nézzük. A fordítást szolgáltatásként tekintők számára a megrendelő elégedettsége a fokmérő. Ha úgy tekintjük a fordítást, mint az eredeti szöveg kiegészítését, akkor a szabatoságot, az eredeti szöveghez való hűséget, illetve a jelentés és hatás ekvivalenciáját nézzük. A létező szabványok (pl. ISO-9002, DIN 2345) többnyire folyamat-orientáltak, kis szerepet kap bennük a megrendelőtől érkező visszacsatolás, s természetesen nem a végtermék minőségét szabályozzák. A normának ezzel szemben meghatározó ereje van, egyfajta kontrollt jelent, de természetesen nem törvényerejű. A fordítás minőségének megállapításánál négy fajta normának jut jelentős szerep (*acceptability, relation, communication, accountability*).

A hetedik fejezetben (*Help!*) fordítási segédeszközökről esik szó, különös tekintettel a gépi fordításra és a fordítói memória adtabázisra. Előbbi leginkább a fordítandó szöveg lényegének megértésére, illetve gyors fordításra alkalmas, és kifejezetten szűk területen alkalmazható, míg utóbbi, mely kétnyelvű, összeillesztett szövegszegmenseket tartalmaz, sokkal szélesebb területen használható.

A könyv befejezésekképpen a két szerző összegzi, milyen eredményre jutott a közös témakifejtés, együtt gondolkodás folyamán. Számos hasznos gondolatot vettek át egymástól, igyekeztek meggyőzni egymást a két oldal elvárásairól, valamint azok teljesíthetőségéről. Lényeges, hogy a gyakorló fordítók ne várjanak el előírásokat az elméleti kutatóktól, ugyanakkor a kutatók igyekezzenek a leginkább bevált gyakorlatok tanulmányozását is napirendre tűzni. A párbeszéd eredményeként néhány lehetséges kutatási téma is megfogalmazódik. A könyv egyaránt hasznos lehet a gyakorló fordítók, a fordítástudománnyal foglalkozó diákok és tanáraik, valamint a fordítástudomány kutatására specializálódott szakemberek számára.

**ELTE BTK
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA
FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM**

Jelentkezés a 2005/2006-os tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2003/2004-es tanév őszi félévében indította az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk, és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései valamint és a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt.

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A 1. emelet 114-121.
Tel.: 4116500/ 5176, 5164, 5161

Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F 1. emelet 9-11.

Tel: 411 6500/5894. Fax: 4855217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu vagy kklaudy@ludens.elte.hu
Irodavezető: Eiler Miklósné, Honlap: www.ftk.hu

Otto Back

Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie

(Harmadik javított és bővített kiadás, Wien: Edition Praesens,
2002. 153 pp.)

Gebhardt Bernadette

A tulajdonnevek fordítása és fordíthatósága a fordítástudomány egy olyan területe, amelynek mindeddig kevesebb figyelmet szenteltek a kutatók. Kalverkämper (1996: 1018) szerint a kérdéskör többnyire a névtanosokat foglalkoztatta névelméleti vagy fordításgyakorlati szempontból, maga a fordítástudomány azonban marginális problémának tekintette. Még egy olyan új kiadású kézikönyv is, mint a *Handbuch Translation* (1999/2003), csupán egyetlen oldalban próbálja áttekinteni a témát (84. cikk, p. 297–98), a cikkhez tartozó irodalomjegyzék pedig ugyancsak szűkös.

Mindez talán azzal is magyarázható, hogy számos tulajdonnevet elméletben eleve egyáltalán nem lehet lefordítani. A hétköznapiakban azonban mégis sok esetben áthidalták a fordíthatatlanság problémáját, gondoljunk csak a kisebbségi nyelvű dűlőnevek vagy a helységnevek „lefordítására” a századforduló idején. A szerző tehát egy olyan gyakorlati problémakörbe szeretné bevezetni az olvasót, amely nem csak a hivatásos, hanem az olyan nem képzett, alkalmi fordítókat is érintheti, mint a publicisták, közigazgatási alkalmazottak, kartográfusok és földmérők, a közlekedésben és az oktatásban dolgozók, akik munkájuk során praktizálják a névfordítást. Kiemelt kutatási részterületnek az onomasztika a közigazgatási és kartográfiai praxist tekintette, a különböző nyelvű földrajzi nevek és megfeleltetések, illetve bizonyos kiválasztott nyelvi formák hivatalossá nyilvánítása került a középpontba.

Otto Back osztrák névkutató már a 70-es években publikált a tulajdonnevekkel kapcsolatos alkalmazott nyelvészeti kérdésekről, főként helyesírási, fordítási, transzkripciósi és transliterációs problémákról. Azaz ő is névkutatóként, nem fordításkutatóként foglalkozik a névfordítással, könyvében egyben a két tudományterület eredményeit próbálja összekapcsolni. A többnevűség kutatásának az osztrák névtudományban már hagyománya van, olyan neves kutatók, mint Josef Breu írásai a névtanosok körében közismertek.

A mű címében szereplő „interlingvális allonímia” kifejezés az onomasztikában nem jártas fordítóknak talán kissé sejtelmesnek tűnhet. Az allonímia névtani terminust Back olyan, különböző nyelvekben vagy nyelvváltozatokban előforduló ekvivalens nevekre vonatkoztatja, amelyek közt formai, hangzásbeli, alaki és/vagy írásmódbeli különbségek vannak. Ide tartozik a magyar *Duna* – német *Donau* – szerb és horváth *Donav* – latin *Danubius* – angol *Danube* etc., hogy csak egy példát említsünk a földrajzi nevek köréből. E jelenség – az endonímia és az exonímia jelensége – speciális terület a földrajzi nevek esetében: az endonímia a név nyelvi környezetének megfelelő névalak (pl. osztrák *Wien*), míg az exonímia a más nyelvű névalakokat (pl. magyar *Bécs*) jelöli. A szerző célja, hogy felvázolja az interlingvális allonímia – szinkron, nem történeti-etimológiai vonatkozású – fogalmi keretét, és hogy e keretben elhelyezze az endonímiát és az exonímiát (p. VII).

Az első rész az elemzésben alkalmazott fogalmakat értelmezi (p. 1–21). A tulajdonneveket a szerző fordíthatóságuk alapján egy folyamatábrában közelíti meg, amelynek egyik végén a transzparens, azaz a csak apellatív elemeket tartalmazó nevek (pl. *Rotes Meer*), másik végén a homályos, nem áttetsző elemekből álló, szinkron értelemben szemantikailag nem értelmezhető tulajdonnevek állnak (pl. *Berlin*). A különböző nyelvekben megtalálható, azonos tárgyat jelölő névvariánsok összessége *névcsoportokat* (*Namenbündel*) alkot. A *névpár* a jelölt tárgy nyelvi környezetének megfelelő névalak és egy másik tetszőleges nyelvű névalak kapcsolatát fejezi ki. A névpárok elemei között négy fő kapcsolattípus lehetséges: felszíni variáció (német *Wolga* – orosz *Волга*), tővariáció (német *Rhein* – olasz *Reno*), szóértelmi megegyezés (olasz *Fiume* – horvát *Rijeka*), szókülönbözőség (német *Wien* – szlovák *Dunaj*) (p. 22–33).

A második egység a személyneveket tárgyalja (p. 34–41). A fordíthatóság szempontjából a „névadási anyag” („Namengebungsmaterial”) szintjét el kell különíteni a személyeket jelölő nevek alkalmazott szintjétől. A névadási anyag szintjén, elméletben ugyanis az interlingvális allonímia ekvivalensnek tekinti az egyes nyelvek személyneveinek megfeleltetéseit, amennyiben viszont a név élő személyre utal, akkor nem fordítható, mivel a névadási anyagnak megváltozott a szemiotikai státusza. A kötet középpontjában (p. 42–99) a földrajzi nevek, az endonimák és exonimák fordításának kérdései állnak, így többek között az exonimák típusainak ismertetése, eltűnésük lehetséges okainak összefoglalása. Back mindkét nagy névcsoport kapcsán részletesen kitér a névfordítás lehetséges politikai motivációjára, tárgyalja a névalak kiválasztásának elképzelhető érveit és ellenérveit. A fordítás során egy bizonyos nyelvű névalak használata, kiválasztása sokszor egyúttal politikai aktus, mert az adott névalaknak nemzeti és nemzetközi politikai kontextusban szimbolikus jelentősége van.

Az utolsó téma (p. 100–112) a tulajdonnevek fordítása és fordíthatósága. Back egy tágon értelmezett fordításfogalomra építi munkáját. Nézete szerint a restriktív megközelítés csak szemantikailag transzparens nevek, mint pl. a műcímek vagy az intézménynevek fordításánál vagy a névtörténeti kutatásnál alkalmazható. A fordítás alapegységének a szöveget tekinti, amelyben bizonyos szövegrészeket, struktúrákat a tartalom és a hatás megtartása mellett behelyettesítünk, kicserélünk. Mivel egy névpár allonimái között is létezik formai/alaki és tartalmi kapcsolat, amelyet az azonos referencia hoz létre, véleménye szerint a kapcsolódó műveletek szintén a fordítás fogalmába tartoznak. A tulajdonnevek szinkron fordításánál meg kell különböztetni a már létező („vorgefundene”) és a létrehozható fordíthatóságot („herstellbare Übersetzbarkeit”). Végezetül néhány, nevekhez kapcsolódó speciális problémát mutat be, pl. a keresztnévalakok konnotációjából adódó fordítói döntéshozatalokat. Back a tulajdonneveket a reáliák csoportjába sorolja, mert legtöbbször nincs a forrásnyelvi névalaknak megfelelő célnyelvi névalak.

A könyvet terjedelmes feladatkatalógus zárja, a fordítást kutatók számos lehetséges kutatási területtel megismerkedhetnek (p. 113–118). A szerző hangsúlyozza, hogy művét inkább csupán a kérdéskörbe való bevezetésnek tartja. Amint azt az előszóban is megfogalmazza, az első kiadás (1983) a neves osztrák névtani szakfolyóirat, az *Österreichische Namenforschung* különkiadásában látott napvilágot, a változatlan második utánnomás (1991) után a harmadik javított és bővített kiadás aktualizált bibliográfiával, valamint a szövegben előforduló földrajzi nevek regiszterével egészült ki.

A kötet problémafelvetésének a Kárpát-medence területén két okból is nagy aktualitása van. Egyrészt a történelmi események és a többnyelvi viszonyok miatt számos földrajzi névnek alakult ki más nyelvű megfelelője, másrészt a politikai-állami struktú-

rák, a hivatalos nyelv, illetve ezek változásai mindig is befolyásolták a „hivatalos névvariáns” kiválasztását, sok esetben fordítás formájában hoztak létre egy hivatalos név alakot. Ezt a szerző figyelembe is veszi, hisz számos példát hoz a Monarchia területéről, nemcsak a szövegben, hanem a példatárban is. Egy adott név fordításánál vagy pusztán kiválasztásánál, a kontextusba való beillesztésénél a fordítónak több szempontot kell végiggondolnia.

Ilyen problémát okozhat például, ha egy történelmi szöveg fordításánál el kell dönteni, hogy egy adott korra vonatkozóan valamely név használható-e vagy sem. Például egy kora újkorra vonatkozó szöveg fordításakor az allonim nevek közül a német *Tyrnau*, magyar *Nagyszombat* vagy a szlovák *Trnava* választható vagy választandó. Hasonló nehézségeket okozhat a fordítóknak a – legtöbbször politikai motiváltágú – történelmi névváltoztatás, endonima váltás, valamint az ehhez kapcsolódóan kialakult és alkotott ekvivalens exonima létrehozása, kiválasztása. Híres, a könyvben is nemegyszer említett példa az orosz cári város nevének a politikai rendszerváltás miatti többszöri cseréje, a *Sankt-Peterburg* (1703) – *Petrograd* (1914) – *Leningrad* (1924) névváltások. A példával kapcsolatban nézetem szerint a könyv átdolgozása során az ilyen típusú névcseréket érdemes lett volna kiegészíteni az 1989-es politikai rendszerváltás utáni poszt-szocialista névváltásokkal, hiszen a város 1991 óta ismét *Sankt-Peterburg* (a névváltásokat részletesen bemutatja Murray 2000: 115–149). A fordítónak az ekvivalens allonima kiválasztásához pontos háttérismeretekkel kell rendelkeznie. Bár többnyelvű nomenklatúrák sokszor hozzáférhetők, ezek többnyire nem tartalmaznak adatokat arra vonatkozóan, hogy egy névvariáns használata mely kort illetően adekvát. A történelmi valóság a denotációt meghatározza, ezáltal számos esetben az ekvivalens név kiválasztását is megnehezítheti.

E példa kapcsán felvetődik az ekvivalencia fogalmának megközelítése tulajdonnevek esetében, az ekvivalens név problémája. Back értelmezése szerint a különböző nyelvű nevek közötti ekvivalencia nem egy szó jelentésén alapul, hanem az allonim nevek egy közös jelölt tárgyra való vonatkozásában, a denotációban rejlik. Ez az értelmezés az ekvivalencia létrehozásának, kialakulásának körülményeit, valamint a fordító szerepét, nyelvismeretét, képzettségét figyelmen kívül hagyja. Ismeretes például, hogy amikor a földmérők vagy térképészek a dualizmus korában egy-egy község dülőneveit felvették, a neveket „lefordították magyarra”, azaz exonimákat alkottak. A német nyelvjárások dülőnevei esetében a fordítás folyamata már a dekódolás szintjén kudarcba fulladt. Erre példa a bátaszéki *Suttal* név, amely első tagja a német *Sutte* (*láp, mocsár*) megfelelője, a német név a magyar térképen pedig *Déli völgy* lett, vagy a *Hirschäcker*, amelyben nem a német *Hirsch* (*szarvas*), hanem a *Hirse* (*köles*) szó rejtőzik, amelyet a térképek mégis *Szarvasszántók* névvel jelöltek (a példákat ismerteti Weidlein 1980: 199).

A téves dekódolás itt hibás transzkódoláshoz és kódoláshoz vezetett. De a fordítási probléma nem csak a dekódolás, hanem a transzkódolás és a kódolás szintjén is kialakulhat, mint pl. német *Rabenschwanz* – magyar *Hollófark* típusú megfeleltetések esetén, amikor is az összetett név apellatív elemei szemantikailag transzparensnek, külön-külön dekódolhatók, de az egyes elemek fordításával alkotott összetett név a célnyelvi magyar névrendszerbe egyáltalán nem illeszkedik. Ezekben az esetekben pusztán politikai-ideológiai okok miatt létezik egy magyar nyelvű „ekvivalens” vagy exonima, amelyet a hivatalos térképeken az anyanyelvi kisebbségi endonima helyett regisztráltak dülőnévként. Bár a denotáció azonos, azaz a magyar exonima ugyanazt a dülőt jelöli, mint az endonima, ahogy ezt Back az ekvivalencia kritériumaként megfogalmazza, nézetem

szerint a pusztán politikai-fordítói hivatali aktus eredményeként létrehozott exonima mégsem tekinthető ekvivalens névnek, mert a célnyelvi névrendszerbe nem illeszkedik.

A névfordítás fogalmát a szerző átfogóan értelmezi, elveti azokat az érveket, amelyek alapján a kutatók különböző kifejezésekkel igyekeztek a kapcsolódó átváltási műveleteket a fordítás fogalmából eliminálni, azt bizonyos kiválasztott esetekre beszűkíteni. Az egyik ilyen fogalom a „helyettesítés” fogalma. Soltész (1967: 281) a kifejezést a *János – Johann* típusú keresztény keresztnév-párokra használja. Ugyanezt a jelenséget viszont Kalverkämper (1996: 1019) teljesen kizárja a fordítás fogalmából, nézete szerint a „névvariáció”, „névvariánsok” fogalmába kell sorolni, valamint a *Deutschland – Germany* típusú endoníma-exoníma átváltások esetében is névvariációról kell beszélni. Véleménye szerint a forrásnyelvi és célnyelvi szemantikai transzparencia, az apellatív jelentés (szinkron) közérthetősége a „névfordítás” fogalmának kritériuma (1996: 1019). E felfogás alapján csakis a lat. *mare rubrum* > német *Rotes Meer* típusú megfeleltetések tartoznának a fordítás fogalmába. Mindketten figyelmen kívül hagyják, hogy ezeket a neveket is rendszerint egy szövegtípusba ágyazva kell fordítani, amikor is az átváltási műveletek végzése során a fordítónak sok esetben el kell döntenie, hogy a *János* célnyelvi megfelelője egy német szövegben vajon a *Hans*, a *Johannes*, vagy a *Johann* etc. lesz a konnotációtól függően. Az átváltási műveletek pedig, mint fordítási műveletek, magukba foglalják a célnyelvi lehetőségek közüli választást (Klaudy 1999: 147). Ezek a terminológiai problémák részben abból adódnak, hogy a nyelvészek több esetben nem fogalmazzák meg, hogy egy adott szöveg szinkron fordítására vonatkoztatják a kialakított fogalmaikat, vagy a nevek fordítás útján történő kialakulásának körülményeit vizsgálják.

A könyv mindenekelőtt azoknak a kutatóknak az érdeklődését fogja felkelteni, akik tulajdonnevekkel foglalkoznak, de hasznára válhat olyan névtanosoknak is, akik kétnyelvű névkorpuszokat analizálnak. Fordítóknak reflektált tulajdonnévfordítási gyakorlati technikák elsajátítását segítheti, fejlesztheti a döntéshozatali készséget, valamint a példatár és a névlisták is jól hasznosíthatók.

Irodalom

- Kalverkämper, H. 1996. Namen im Sprach Austausch: Namenübersetzung. In: Eishler, E. et al. (eds.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.1) Berlin/New York: de Gruyter, 1018–1025.
- Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Murray, J. 2000. *Politics and Place-names. Changing Names in the Late Soviet Period*. (Birmingham Slavonic Monographs 32). Birmingham: University of Birmingham.
- Snell-Hornby, M. et al 1999/2003. *Handbuch Translation*. (Stauffenburg Handbücher) 2. Auflage. Tübingen: Stauffenburg.
- J. Soltész, K. 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Nyr* 91: 180–292.
- Weidlein, J. 1963. Schicksale deutscher Flurnamen in Ungarn. In: 1980. *Die Schwäbische Türkei*. II. Beiträge zu ihrer Geschichte, Sprach- und Volkskunde. München, 196–201.

Donald C. Kiraly

A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice

(Manchester: St. Jerome Publishing, 2000. 207 pp.)

Solymosi Mária

Donald C. Kiraly, a Mainzi Egyetem oktatója elkötelezett híve a fordítóképzés módszertani megújításának. A *Pathways to Translation* című művéről, amely 1995-ben jelent meg, e folyóirat 1999. I. 2. számában olvashatunk recenziót. Már az előző könyv befejezéskor körvonalazódott a szerzőben az ún. „social constructivist approach” gondolata, amit egyelőre jobb magyar megfelelő híján „szociál-konstruktivista megközelítésnek” fogunk nevezni, és reméljük, hogy a recenzióból kiderül, mit ért rajta a szerző.

Munkáját mindazoknak a fordítóképzésben tevékenykedő oktatóknak, program-szervezőknek ajánlja, akik alternatív utakat keresnek a fordítóképzés hatékonyabbá tételére, valamint azoknak fordító hallgatóknak, akik a hivatásos fordító perspektíváját és az élethosszig tartó tanulás lehetőségét látják a fordításban.

A szerző e munkájában a fordítóképzés és a fordítói kompetencia megszerzésének szemszögéből vizsgálja a fordítás folyamatát. A fordítás eredményeként létrejövő célnyelvi szöveg minősége csak a fordítási folyamat folyamatos ellenőrzése mellett biztosítható. Korábban a fordítástudomány a forrás és célnyelvi szöveg ekvivalenciáját vizsgálta, figyelmen kívül hagyva a nem verbális és a szövegen kívüli tényezőket. Ma már az elfogadható minőségű fordításnak számtalan tartalmi és formai feltételnek kell megfelelnie. A számítógép használatával a fordítói tevékenység jellege is megváltozott, amely új fordítói kompetenciát igényel. A szakmai munka mellett a fordító egy komplex folyamat szereplőjévé, a fordítási folyamat csapatmunkájának szervezőjévé válik. Vajon megfelel-e a jelenlegi fordítóképzés az új fordítói követelményeknek? Erre a kérdésre keresi a választ Kiraly, aki aktív fordítói tapasztalata alapján a fordítói tudás megszerzésének társadalmi beágyazottságát hangsúlyozza. A szerző szerint a szociál-konstruktivista szemlélet alkalmazása a fordítóképzésben elengedhetetlen a sikeres fordítóvá váláshoz.

A könyv 9 fejezetből áll, egy elméleti és egy alkalmazotti egységből, amelyet gazdag irodalomjegyzék tesz teljessé. Az első fejezetet (*Translation and Translator Education Fields in Flux*) a szerző előszava nyitja meg, melyben Kiraly alapos áttekintést ad a változásban lévő fordítás és fordítóképzés elméleti hátteréről. A szerző a fordítás szempontjából elemzi az ismeretelsajátítás folyamatát. A kognitív pszichológiai megközelítés a fordító kognitív stratégiáinak azonosítását helyezi középpontba. A 90-es években a szakmai érdeklődés középpontjába került think-aloud kísérleti módszert felhasználva, a fordítói viselkedés empirikus feltárásával Kiraly az ismeretalkotás folyamatát belső (kognitív) és külső (társadalmi) tényezők együttes hatásaként értelmezi. Ez az álláspont tükrözi azt a szemléletváltást, amely a kognitivisták szemléletéről a szociál-konstruktivisták szemléletre való áttérést jelenti.

Kiemeli a tanuló felelősségét az ismeretalkotás folyamatában, aki az oktatás során megszerzi a kellő szakértelmet és ezzel együtt a jogosítványt, hogy szakmai döntéseket hozzon. Saját tetteiért felelősséget vállal, ezzel olyan önállóságra, autonómiára tesz szert, ami az élethosszig tartó tanulást teszi lehetővé. Ezt nevezi Kiraly a tanuló felvértezt-

ségének, a tudásszerzés képességének (empowerment). Az információ feldolgozás kognitív modellje szerint a jelentés, ismeret megszerzése az emberi agy statikus, megismételhető művelete, amely az agy **kognitív** és **intuitív** központjában zajlik. A fordító **énképe** (self concept) ködként lebeg a két központ között. Ez az énkép az a pszichológiai azonosság, ami a fordítói gyakorlat és tanulás során alakul ki.

A szerző korábban az intuíciónak nem tartotta stratégiai fontosságúnak. A szociál-konstruktivista szempontból tekintve az intuíciók olyan dinamikusan szervezett benyomások, amiket életünk során különböző közösségekben folytatott dialógusok és a világgal való számos akció és interakció kölcsönhatásából kristályosítunk ki. A tapasztaltabb, nagyobb tudású szakmabeliekkel folytatott kommunikáció és vita során a helyesség, megfelelőség, pontosság érzékelését sajátítjuk el, azt a benyomást, ami a közösségi tapasztalatokban gyökerezik és a másokkal folytatott kommunikációban ragad meg bennünk. Ez az a pont, ahol a szerző szakít korábbi nézetével és megállapítja, hogy ha a fordítói tudás megszerzése interakcióra épül, akkor az oktatásnak is társadalmilag beágyazottnak kell lennie.

A szerző a fordítóképzéssel kapcsolatban megállapítja, hogy nagy szükség van a tanári és tanulói szerepek újraértékelésére. A fordítói képességet csak valós, életszerű helyzetben lehet megszerezni. Célul tűzi ki a hagyományos, tanárközpontú fordítói óra interaktív tanulással történő felváltását. A szerző a saját tapasztalatára építve hangsúlyozza a fordítást oktatók továbbképzésének szükségességét. Az oktatókat képessé kell tenni az osztálytermi kísérletezésre, a fordítóképzésben pedig a fordítói készségek kialakítására kell összpontosítani.

A fordítói magatartást a számítógép alapvetően megváltoztatta: a számítógép új **fordítói kompetenciát** igényel. A **fordítás minőségével** szemben is új elvárások vannak. A korábbi elvárás a szöveg pontos lefordítása volt, ma pedig az, hogy a fordító olyan szöveget alkosson, amely az olvasóra a megfelelő hatást gyakorolja. Így a fordítói munka kognitív és társadalmi folyamat, kultúraközi kommunikáció. Ezért a fordítóképzés során a leendő fordítónak olyan fordítói képességet kell szereznie, amely segít alkalmazkodni az örökké változó követelményekhez. A fordítónak tudatos szakmai énképpel kell rendelkeznie, aki felelős, aktív résztvevője az élet különböző területein folyó komplex kommunikációs folyamatoknak.

A második fejezetben a szerző egybeveti a hagyományos és a szociál-konstruktivista tanulási-tanítási folyamatokat (*Rethinking Approaches to Translator Education*). A hagyományos modellben a tudást, ismeretet a tanár adja át a tanulónak. E szerint a nézet szerint a fordító feladata a szöveg egyszerű átvitele egyik nyelvről a másikra. Kiraly a tanulást aktív, konstruktív folyamatnak tartja, amelyben a jelentés tapasztalat útján jön létre. Ennek a fordítóképzésben is tükröződnie kell. Legyen a fordítóképzés dinamikus, interaktív folyamat, épüljön együttműködésre. A szöveg befogadásának jelentésalkotó felfogása szerint a szöveg jelentését a fordító és olvasó együttesen alkotják meg. Továbbá a szerző a fordítói munka több aspektusát érinti, a szakmai kompetenciát, a fordítói munka makro- és mikroszituációit és azokat a fordítói stratégiákat, amelyek a problémamegoldás folyamatában segítik a fordítót. Nézete szerint a fordításoktatásban nem kész stratégiákat kell átadni, elfogadtatni, hanem a tanulókat autentikus fordítási szituációkban abban segíteni, hogy saját dinamikus stratégiájukat kialakíthassák.

A személyes és közösségi tudás építése kapcsán kifejti, hogy a fordítói magatartást, viselkedést a **fordítók közösségi normái** szabják meg. A kezdőknek a szakmai fejlődés útján haladva a közösségen belül kell az együttműködést biztosítani, meghagyva a szabad választás és döntés jogát. A szakmai tudás a csoporton belül épül fel, amelyet minden csoporttag magáévá tesz.

A harmadik fejezet (*Key Principles of Social-constructivist Education*) az oktatás szociál-konstruktivista elveit fejt ki. A szerző nagy szerepet tulajdonít Vigotszkij „zone of proximal development” elméletének, amelynek alapgondolata az egyén és az őt körülvevő szakmai, kulturális közeg egymást építő kölcsönhatása. Ez a közeg a fejlődésnek olyan lehetséges tere, amely csak egy adott tanulási helyzetben jön létre. A konstruktivista nézeteket valló tanár feladata a tanulót a lehetséges fejlődési zónában tartani, a fejlődéséhez segítséget nyújtani.

Az oktatási folyamatban fontos a **közösségi tanulási szituáció** (collaborative learning), ami nem azonos a munka részfeladatokra osztásával, hanem ezzel ellentétben egy komplex, életszerű feladat közös megoldása. A tanár-tanuló viszonyt legszemléletesebben a mester-inas párhuzammal jellemzi. A tanulási folyamat a megfigyeléssel kezdődik, majd hamarosan az inas elkezd a mester mellett, vele együtt dolgozni, amíg elsajátítja a szakma fortélyait. Az ehhez hasonló interperszonális kommunikációra épülő megközelítés teszi leginkább lehetővé a fordítói kompetencia megszerzését.

A negyedik fejezetben (*On Instruction and Construction in the Classroom*) Kiraly bepillantást enged a német egyetemi fordítóképzésbe. A bemutatott helyzet nálunk sem ismeretlen. A tanulók között nincs interakció, a tudásmérés egyedüli módja a teszt. A normákat a tanár szabja meg. A konstruktivista szemléletű fordításoktatásban Nord (1996) nézetét tartja a leginkább követendőnek. Nord két órátípust javasol: 1. Bevezetés a fordításba és 2. Fordítási gyakorlatok. 17 feladattípust ad közre, amit Kiraly csak részben talál alkalmasnak a globális feladatmegoldására való felkészüléshez. Kiraly, összegezve a fordítói kompetencia megszerzésének feltételeit, konstruktivista nézőpontból az oktatási szituáció életszerűségére, a résztvevők autonómiájára és a szakmai készségek megszerzésére összpontosít. A szerző részletesen bemutatja a konstruktivista műhelymunka célkitűzéseit, elemezve a résztvevők nem konvencionális szereposztását. Továbbá felteszi a kérdést, hogy miként tehetők a Bevezetés és Fordítási gyakorlat tárgyak konstruktívvá?

Kiraly szerint a tanuló ne csak a szövegfordításban szerezzon kompetenciát (translation competence), hanem mint fordító legyen képes a fordítói munka osztálytermen kívüli feladatait is megoldani (translator competence). A konstruktivista megközelítés lényege az, hogy az oktatásban a tanuló fokozatosan autonómiára tesz szert, miközben a hivatásos fordítók közösségének teljes jogú tagjává válik.

Fordítást oktató kollégák bizonyára érdeklődéssel olvassák a következő fejezeteket 5. (*Initiation through Dialogue*) 6. (*Authentic Experience and Learning in a Translation Exercise Class*), ahol a szerző a saját csoportjaival végzett kísérleti oktatáson keresztül mutatja be a konstruktivista elvek megvalósítását. A kurzus egy organikus egész, teljes kör. Felteszik a kutatási kérdéseket, aminek a megválaszolása a félév során elérendő cél. Az eredményesség mérője, hogy milyen mértékben tudják ezt elérni. Kiraly is két órátípust tervez. A Bevezetés tárgy célja a fordítás elméletébe történő betekintés. Az óra keretében projekt munkát végeznek, a hagyományos előadás helyett interaktív pármunkát, az egyéni prezentáció helyett együttműködésen alapuló műhelymunkát folytatnak. Ezt kiegészíti az intenzív szakirodalom olvasása és a meghívott szakmabeliekkel folytatott párbeszéd.

A Fordítási gyakorlatok keretében egy valós fordítási feladatot oldottak meg. A szerző egy hét fejezetből álló könyv fordítására kapott megbízást, amelyből egy fejezetet a hallgatók fordítottak. A korábban vázolt mester-inas együttműködést megvalósítva, éles helyzetben, a szokásos külső szereplők (megbízó, szakértő, nyelvi lektor, szerkesztő stb.) bevonásával készült el a feladat. A kitűzött cél sikeres megvalósítása méltán aratott sikert a résztvevők körében.

A hetedik fejezet (*Knowledge Construction and the Translator's Workstation*) a fordítói

munkát segítő **számítógép** alkalmazási területeit elemzi. A szerző rámutat, hogy a fordításoktatásban a tudás közvetítői az elektronikus eszközök és hiányukban megbukhat az oktatás sikeressége. A hivatásos fordítók ma már csak számítógépen dolgoznak, háttérinformációt keresnek, párhuzamos szövegeket, többnyelvű glosszáriumokat kezelnek. Földrajzi távolságtól független munkakapcsolatban vannak a megbízókkal, ügynökségekkel, míg a tanulók papír-ceruzával készülnek a hivatásukra. Az oktatásnak is a reális valóságot kell tükröznie, ahol szövegszerkesztőkre, Internet hozzáférésre van szükség.

A konstruktivista szemléletű fordítóképzésben a tanulónak meg kell ismernie a legmodernebb technikai eljárásokat, amelyek lehetővé teszik az új ismeretek befogadását. Együttműködő környezetben, autentikus gyakorlás vezet a fordítói autonómia megszerzéséhez. A fordításoktatásban nagy szükség lenne számítógépes kabinetre. Eszközhiány esetén pedig egy tanári vezérszámítógép kivetítővel is megoldás lehet.

A nyolcadik fejezet (*Assessment and the Emergence of Translator Competence*) az oktatás egyik legérzékenyebb pontjával, az értékeléssel és osztályzással foglalkozik. A szerző párhuzamot von a hagyományos és konstruktivista értékelés elvei között. A hagyományos tesztelés valójában a teljesítményről készült pillanatfelvétel, nem méri a fordítói készséget. Kiraly szerint az értékelés ne csak az objektív eredmények rangsorolása legyen, hanem az oktatási folyamat része. A konstruktivista értékelés épüljön a tanulói munka folyamatos megfigyelésére, tegyen eleget az autentikus szakmai elvárásoknak és a tanuló aktív közreműködésével történjen. Ennek a megközelítésnek a sajátossága, hogy az értékelő maga is tanul, és ezt a tapasztalatot ismét beépítheti az oktatásba, a tanuló pedig képessé válik önmagát is reálisan értékelni.

A szerző javaslatot tesz a szakmai standardok bevezetésére a fordításoktatásban. Részletesen bemutatja a **DIN 2345 szabványt**, amely a fordítási folyamatot és a fordítási megbízásokkal kapcsolatos követelményeket hivatott egységesíteni. Továbbá kifejti, hogy a standardokat célszerű az oktatásban az értékeléskor is alkalmazni. Mivel a kvantitatív teszteredmények nem nyújtanak elég információt a megszerzett fordítói kompetenciáról, ezért az osztályzatok kiegészítésére javasolja a **Portfolio** készítését, válogatást a tanulmányok alatt készült legjobb fordításokból. Kiraly megemlíti a fordítás minőségének értékelésével (translation quality assessment) kapcsolatban a szakmában kialakult véleményt, miszerint a fordítás minőségének értékelése során az egyik kritérium a fordítás nyomdakész állapotba hozásához szükséges időmennyiség.

A kilencedik fejezet (*From Dead Bodies and Talking Heads to Holistic Second Language Acquisition in the Classroom*) érdekes címet kapta. Az „élettelen beszélő fejek” a tanulók, akik a tanár- és tanmenetközpontú oktatásban steril, osztálytermi közegben egy programozott robot szájába illő nyelvet tanulnak. Kiraly hangsúlyozza az interakcióra, tanulói aktív részvétellel építő, a tanulás folyamatáról visszajelzést adó kommunikatív idegennyelv-oktatás teljes körű elfogadását, amelyre a konstruktivista szemléletű fordításoktatás épülhet.

A kissé talán túlságosan is részletező elméleti fejtegetésen túljutva, a könyv második részében esettanulmányokat olvashatunk a fordítóképzésben szerzett személyes tapasztalatáról. A szerző egész munkáján végighúzódik a fordításoktatás hagyományos, tanárközpontú módszerének és a szociál-konstruktivista szemléletű megközelítésnek a szembeállítás. Ami a „social constructivist approach” magyar megfelelőjét illeti, arra változatlanul nem tudunk jobb szakkifejezést ajánlani. Ami a tartalmát illeti, arról összefoglalva megállapíthatjuk, hogy alapjában véve két dolgot jelent: a kötőjeles szakkifejezés első része a fordítóképzés társadalmi beágyazottságának fontosságára utal, a második része pedig arra, hogy a fordítóképzésnek konstruktív, dinamikus és interaktív, azaz a tanár és a hallgató együttműködésére épülő folyamatnak kell lennie.

*Daniel Gile, Helle Dam, Friedel Dubslaff, Bodil Ringe Martinsen,
Anne Schjoldager (eds.):*

Getting Started in Interpreting Research
Methodological reflections, personal accounts and
advice for beginners

*(Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing
Company, 2001. 255 pp.)*

Horváth Brigitta

A tanulmánygyűjtemény a *Benjamins Translation Library* (Benjamins fordítástudományi könyvtár) sorozat 33. köteteként 14 tanulmányt foglal magába egy 1997-ben (Aarhus, Dánia) megtartott egyhetes tolmácsolás-kutatási szeminárium témáiból. Az esemény szervezői az *Aarhus School of Business* intézmény elismert oktatói (*Helle Dam, Friedel Dubslaff, Bodil Martinsen, Anne Schjoldager, Henning Nolke, Daniel Gile*), résztvevői PhD-hallgatók voltak. A szeminárium fő célja volt a fiatal kutatók megismertetése a tudományos gondolkodás alapvető módszereivel, illetve a tolmácsolás kutatásához szükséges didaktikai megközelítésekkel.

A tanulmánygyűjteményt elsősorban olyan kezdő kutatóknak és oktatóiknak szánják, akik a tolmácsolás területén szeretnének dolgozni, de a fordítástudomány művelői is haszonnal forgathatják. A közvetlen stílusnak, informális hangvételnek köszönhetően a kötetben olvasható gyakorlati és módszertani tanácsok, elméletek és példák könnyen emészthetők mindenki számára. A könyv szerkezeti felépítése a szerkesztők munkáját dicséri: az első két cikk általános témákat vet fel, majd két tolmácsoló, illetve tolmácsoláskutatással foglalkozó intézmény bemutatása után tapasztalatokról, konkrét kutatásokról szóló, egyre személyesebb jellegű írások következnek.

Daniel Gile (Université Lumière Lyon 2) első írásában (*Selecting a topic for PhD research in interpreting*) általánosságban közelíti meg a tolmácsoláskutatás valamely területével foglalkozó PhD-hallgatók témaválasztási problémáit. Többek között szól arról, hogy milyen fontosak az új tapasztalati kutatások, a korábbi eredmények korrigálása, illetve a korábbi eredmények alátámasztása újabb empirikus kutatásokkal. A szerző felveti az elméleti és a kutatás-módszertani dolgozatok fontosságát, felhívja a kezdő kutatók figyelmét arra a gyakran felbukkanó tévhitre, amely szerint minden PhD dolgozatnak valamilyen új megoldást, valamilyen régóta feszegedett kérdésre adandó tökéletes választ kell produkálnia, de szól még a rendelkezésre álló idő, szaktudás, szakirodalom, vizsgálati alanyok és anyagok problematikájáról is. Sokoldalú összefoglalást ad a PhD-dolgozat írására készülőknek, amelyet számos tolmácsolási témájú példával tesz még színeesebbé, kézzelfoghatóbbá. Részletekbe menően mutatja be a PhD-értekezések főbb részeit, jó tanácsokkal és ötletekkel felruházva az olvasót (többek között a vizsgált minták nagyságával, az általánosítások módjával, a kiértékeléssel kapcsolatban).

Gile második tanulmányában (*Critical reading in (interpreting) research*) a kutatáshoz elengedhetetlen szakirodalom kritikai értelmezésének kereteiről, fontosságáról és funkcióiról ír. Kiemeli, hogy a kutatás egészére is kihathat az olvasó felületessége vagy nem kellően kritikus olvasása. Az olvasottak félreértelmezése adódhat a téma összetettségéből vagy a kétértelmű megfogalmazásból, de általában az olvasásba fektetett

nem kellő mennyiségű energia a jelenség fő okozója. A szerző ötleteket is ad a hatékony és megfelelően kritikus olvasás megvalósításához (például a jegyzetelés olvasás közben, a hivatkozások pontos feljegyzése, recenzió írásakor a szerzővel felvenni a kapcsolatot, a vizsgálat során alkalmazott módszer és eredmények pontos megértésének módjai, stb.). A szerző minden állítását, javaslatát a tolmácsolás témakörébe helyezhető konkrét példákkal teszi kézzelfoghatóvá.

Hasonlóan kiemelkedő fontosságot tulajdonít a tudományos szövegek értelmezésének Yves Gambier (University of Turku, Finnország) *Reporting on scientific texts* című tanulmányában, amelynek középpontjában a recenzióírás elemzése áll. A tudományos szövegtípusok általános jellemzőinek részletes bemutatását követően a recenzióírás hasznosságát és főbb típusait emeli ki a szerző. Szerinte a recenziót olvasók általában olyan kutatók, akik naprakész információkat szeretnének az adott tudományterületről, esetleg más szakterületeken tevékenykedők, akiknek nincs idejük a könyveket végigolvasni, de szintén naprakészek akarnak maradni, vagy diákok, akik témájuknak megfelelő szakirodalmat szeretnének olvasni, illetve doktoranduszok, akiknek szakirodalmi áttekintést kell adniuk a dolgozatukban. Gambier a recenzióíró két fő teljesítendő feladatának tekinti a recenzált anyagnak a már meglévő szakirodalomhoz való kapcsolódásának kifejtését, és az elméleti eredmények, hipotézisek, adatok és módszerek szakmai értékelésére való törekvést. Ír még a recenziók egyes típusairól, illetve a recenzióírásról korábban megjelent művekre is utal. Részletes, jól hasznosítható összefoglalást ad a jó recenzióírás lépéseiről az átgondolandó kérdések felsorolásával. Ezt követően bemutat egy vizsgálatot, amely húszt, fordítás és tolmácsolás témakörében írott recenzió összehasonlításáról számol be. E vizsgálatban három fő csoportba sorolta a recenziókat: az első csoportba a rövid, tömör, leginkább szubjektív értékelést tartalmazó, a másodikba a szisztematikusan felépített, minden fejezet tartalmára kiterjedő, de a könyv általános tartalmát is kifejtő, objektív értékelést tartalmazó írásokat, a harmadik csoportba pedig azokat a recenziókat sorolta, amelyek csupán néhány fejezetet emelnek ki a recenzált könyvből, gyakran támadó hangvételűek, s nem mellőzik a recenzióíró sajátos álláspontját sem. Összegzésében figyelmeztet arra, hogy recenziók olvasásakor ne hagyjuk magunkat véglegesen meggyőzni, mivel a recenzióíró gyakran szubjektív véleményt formál.

Heidrun Gerzymisch-Arbogast (University of the Saarland, Németország) a *Writing a dissertation in translation and interpreting – Problems, concerns and suggestions* című írásában szintén sok hasznos tanáccsal szolgál. Vizsgálatában 11 doktorandusz munkáját és megbeszéléseit követte végig 1994 és 2000 között, és az időközben felmerülő kérdéseket, problémákat a PhD-hallgatók kérdéssorra adott válaszai alapján összegyűjtötte. A szerző vizsgálata szerint a problémák nagy része a háttértudás megszerzésével, a kutatásmódszertannal és az emberi tényezőkkel kapcsolatos. A hallgatók nem rendelkeztek a kielégítő ismeretekkel a fordítási elméletekről, még a haladóbb szemináriumokat is túl gyorsan tartották. Keveset foglalkoztak kritikai képességeik fejlesztésével és hiányolták a kutatási módszerekkel, ütemezéssel, illetve magának a dolgozat szövegének, felépítésének kialakításával kapcsolatos információkat. Az eredmények tükrében készítettek egy javaslatot a képzés kiegészítésére: még a témaválasztás előtt egy ún. előkészítő kurzust vezetnének be, amely a különféle fordítástudományi elméletek és kutatómódszertani ismeretek megszerzésére szolgálna, további szemináriumokat indítanának a hallgatók látókörének kiszélesítése érdekében, támogatnák a nemzetközi együttműködéseket a színvonalas szakoktatók biztosítása érdekében, valamint megfogalmazták a jelölt és a témavezető(k) közötti munkakapcsolat alapszabályait.

Ivana Čenková (Charles University, Cseh Köztársaság) írásában (*MA theses in Prague*

– *A supervisor's account*) a prágai Károly Egyetemen folyó fordító- és tolmácsolásoktatás történetével és képzésszerkezeti felépítésével ismerteti meg az olvasót. Elsősorban a tolmácsolás témaköréből építkező diplomamunkák mennyiségi és minőségi összefoglalását, illetve a dolgozatok felvázolása során az egyetem fordítás és tolmácsolás szakát mutatja be, de olvashatunk a PhD-képzésükről és a habilitáció követelményeiről is. Egy-egy konkrét példával illusztrálja az elméleti, illetve az empirikus irányultságú diplomamunka elkészítéséhez szükséges követelményeket, feladatokat.

Alessandra Riccardi, Anna Giambagli és Mariachiara Russo (University of Trieste, Olaszország) hasonlóan egy felsőfokú fordító- és tolmácsképzési rendszert mutatnak be *Interpretation research at the SSLMIT of Trieste* című írásukban. A szerzők felvázolják a mai rendszer kialakulásának főbb fázisait, a lényeges változtatásokat, az időközben felmerülő problémákat, a trieszti iskola empirikus és interdiszciplináris kutatásaira helyezve a hangsúlyt. Az olasz szerzőhármás egy érdekes elemzés során azt is bemutatja, hogy az olasz felsőoktatási intézményrendszer milyen módon motiválja a tanárokat a kutatómunkára.

A soron következő írások szerzői mindannyian saját tapasztalataikból merítve látják el az olvasót megfontolandó tanácsokkal. *Ingrid Kurz* (University of Vienna, Ausztria) (*Small projects in interpretation research*) a kisebb tolmácsoláskutatási projektek fontossága és létjogosultsága mellett érvel saját kutatásaiból merítve példákat. A rendkívül személyes hangvételi írás több oldalról közelíti meg az empirikus kutatások körülményeit, legyen szó más kutatók elméleteinek igazolásáról, következtetéseinek ellenőrzéséről, korábbi kutatások újbóli végrehajtásáról, módosításáról vagy egy nagyobb kutatás egy részletének kiragadásáról.

Peter Mead (SSLMIT, University of Bologna, Olaszország) *Doctoral work on interpretation* című írásában egy doktori értekezését a konferenciatolmácsolás folyékonyaságáról író jelölt személyes tapasztalatairól olvashatunk. Beszámol a kezdeti nehézségekről, a motivációról, a témavezetővel való konzultációkról, a kollégák vizsgálati alanyként való bevonásáról, az idegen nyelven való publikálásról, illetve a statisztikai kiértékelés és az ütemterv-készítés fontosságáról. *Friedel Dubsloff* (The Aarhus School of Business, Dánia) ugyancsak a doktori értekezés írásának nehézségeiről ad számot (*Beginners' problems in interpreting research – A personal account of the development of a PhD project*). Részletekbe menően ír például a szakértő témavezető kiválasztásának kérdéséről, a körültekintő témaválasztás fontosságáról, a szakirodalomban való pontos tájékozódásról, az elméleti keret és a vizsgálati, adatgyűjtési, anyagfeldolgozási módszerek megválasztásának következményeiről, illetve magáról az értekezés írásának folyamatáról.

Helle V. Dam (The Aarhus School of Business, Dánia) (*Manipulation of data – Reflections on data descriptions based on a product-oriented PhD on interpreting*) folytatja a disszertáció-írás folyamatának szubjektív szempontú elemzését, de elsősorban az adatgyűjtés és az adatelemzés szakasza közötti feladatra, azaz a gyűjtött adatok elemzéséhez való előkészítésére hívja fel a figyelmet. Ennek – a szerző által adatmanipulációnak nevezett – szakasznak a legfőbb alfeladatai a kiválasztás, az absztrakció és az értelmezés. *Cecilia Vadensjö* (Linköping University, Svédország) *Approaching interpreting through discourse analysis* című írásában a tolmácsolással mint kommunikatív jelenséggel foglalkozik. A diskurzus-elemzés lényegének rövid áttekintését követően saját kutatásáról olvashatunk, amelynek módszertani megfontolásai mindenki számára tanulságosak lehetnek. Vizsgálatában nem mesterséges tolmácsolási szituációkból, hanem természetes, spontán helyzetek elemzéséből próbálta meg a tolmácsolás folyamatának leírását.

Franz Pöchhacker (University of Vienna, Ausztria) *Working with a theoretical frame-*

work címmel elsősorban a tolmácsolás-kutatás általános elméleti keretének fontosságáról ír, szintén saját PhD-tanulmányaiból merítve a példákat. Olvashatunk az elméletek értelmezésének és értékelésének legfontosabb irányelveiről, illetve a teóriák és az empirikus adatok kapcsolatáról. *Anne Schjoldager* (University of Aarhus, Dánia) saját doktori értekezésének – amelyben Toury fordítási normái segítségével próbálta a forrászöveg és a célszöveg összefüggéseit feltárni – kritikai áttekintése során ad jó tanácsokat a tolmácsolás valamely területén kutatni vágyók számára *Reflective summary of a dissertation on simultaneous interpreting* című összefoglalójában.

A tanulmányokat követő zárszó tematikusan összegzi az egyes tanulmányok megállapításait, rendszerezi a PhD dolgozatok írásának legfőbb kihívásait, nehézségeit. A kötet szerzői sem maradnak teljesen ismeretlenek számunkra, hiszen minden szerző szakmai munkásságáról olvashatunk egy rövid összefoglalót a zárszót követően. Bár a gyűjteményt elsősorban olyan PhD-hallgatóknak, illetve témavezetőiknek, oktatóiknak szánták, akik a tolmácsolás valamely részterületének kutatását tűzték ki célul, haszonnal szemezgethet a tanulmányokban olvasható számtalan tapasztalat és útravaló jó tanács közül minden doktorandusz.

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Könyv, monográfia:

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome Publishing.

Folyóiratban megjelent tanulmány:

Hell Gy. 2003. Cicero fordítási elvei. *Fordítástudomány* V. évfolyam, 2. szám, 37–58.

Szerkesztett kötetben megjelent tanulmány:

Venuti, L. 1998. Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, 240–44.

Konferencia előadás (ha megjelent):

Láng Zs. 2003. Beszéd kiválasztása a tolmácsolásban. In: Tóth Sz. (szerk.) *A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Szeged: JGYTFK, 320–324.

Konferencia előadás (ha nem jelent meg):

Klaudy K. 2001. Asymmetry Hypothesis. Elhangzott: 3rd International EST (European Society for Translation Studies) Conference. Kopenhága, Dánia.

Louise Brunette, Georges Bastin, Isabelle Hemlin, Heather Clarke (eds.)

The Critical Link 3 Interpreters in the Community

*(Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing
Company, 2003. 255 pp.)*

Jantsits Ágnes

A Benjamins Translation Library 46. köteteként megjelenő válogatás a közösségi tolmácsok harmadik nemzetközi konferenciájának anyagát tartalmazza, amelyet 2001 májusában tartottak Montréalban (Selected Papers from the Third International Conference on Interpreting in Legal, Health and Social Service Setting Montréal. Québec, Canada 22–26 May 2001). A konferenciasorozat címe angolul „critical link” (kritikus kapcsolat, láncszem), míg franciául: „un maillon essentiel” (lényeges láncszem). A recenzió írója a francia változat mellett dönt, mert megítélése szerint a tolmács valóban *lényeges láncszem*.

A konferenciasorozat célja a szociális területen dolgozó, úgynevezett közösségi tolmácsok közötti tapasztalatcsere és együttműködés erősítése, hálózatuk kiépítése, szakmai elismertetésük. A hálózattal kapcsolatos információk megtalálhatók a www.criticallink.org weboldalon.

Az első kongresszust 1995-ben, Genfben tartották, a közösségi tolmácsok akkor léptek ki a nemzetközi szintérre, céljuk a helyzet felmérése volt. A másodikon (Vancouver, 1998) a résztvevők tudatosították a szakma valós helyzetét, és körvonalazták a szakmai szervezkedés és képzés lehetőségeit. A harmadikon (Montreal, 2001), amely *A szakma komplexitása* alcímet viselte, nyugtázhatták megerősödésüket, szakosodásukat, és hogy más szakmákhoz hasonlóan egyre erőteljesebben hallatják hangjukat.

Jelen könyv a harmadik konferencia tematikai és földrajzi változatosságot tükröző előadásainak egynegyedét gyűjtötte össze, 21 előadást. A szerkesztők a konferencia társelnökei és szervezői, akik angol és francia nyelvű előszóval és bevezetővel látták el a kiadványt. A konferencián több mint húsz ország négyszáz résztvevője előtt tolmácsok, jeltolmácsok, képzési szakemberek, kutatók és munkáltatók vitatkoztak erről a korántsem egyszerű szakmáról. A jobb megértést angol–francia szinkrontolmácsok segítették.

Az előadásokat angol és francia nyelvű összefoglaló előzi meg, a könyvet részletes bibliográfia (az idézett művek jegyzéke) és index zárja. A kötetben szereplő 21 előadás közül 19 angolul, 2 franciául hangzott el. A könyv öt fő része az alábbi öt témakört öleli fel.

1. Az elmélettől a gyakorlatig

Claudia Angelelli (USA) különböző háttérrel rendelkező kanadai, amerikai és mexikói bírósági és egészségügyi tolmácsokat kért meg arra, hogy értékeljék szerepüket, ill. a tolmács láthatóságát (visibility). Azt vizsgálta, hogy a tolmács hogyan helyezkedik el a kommunikációban résztvevő többi félhez képest, hatással van-e a bizalom légkörének kialakítására, az érzelmek és a kultúrák közötti közvetítésre, és a beszélgetés irányítására. Megállapítása szerint a tolmács nem láthatatlan, személytelen hangdoboz, hanem határozott személyiséggel rendelkező, az eszmecserében ténylegesen résztvevő fél. *Hanneke Bot* (Hollandia) mentálhigiéniai környezetben vizsgálta a tolmácsok aktív részvé-

telét, és hasonló eredményre jut. Megállapítja, hogy a pszichiáter és a páciens mellé a tolmács harmadik (közvetítő) félként lép be, de nem szükségszerű, hogy a szakmai etika szerinti semlegességét ilyen körülmények között is megőrizze. *Lynne Eighinger* és *Ben Karlin* (USA) jeltolmácsokon keresztül újszerűen tárgyalja a kommunikációban kialakuló, feminista-relációs (F-R) kapcsolatrendszernek nevezett közelítést.

2. A tolmács és a többiek: kompromisszum és együttműködés

Danielle-Claude Bélanger (Kanada) empirikus kutatásában jeltolmács közreműködésével zajló kommunikációt elemez. Nem fogadja el, hogy a kommunikáció lineáris folyamat, a tolmácsolás még kevésbé az, minthogy interakció formájában valósul meg. *Bernd Meyer* (Németország) et al. az orvos, páciense és spontán tolmácsa közötti viszonyt elemzi tolmácsolási, nyelvészeti és szociológiai szempontból. Az interdiszciplináris közelítés segíti a nyelv többdimenziós voltának és funkcióinak megértését az orvos-páciens közötti közvetített kommunikációban. Az előadás egy nagyobb kutatási projekt része, amely a kórházi tolmácsolással foglalkozik. *Helen Tebble* (Ausztrália) előadása is az orvosok és orvosi tolmácsok együttműködését tárgyalja, mégpedig egy széles körű képzési program kapcsán, amelynek segítségével az orvosokat arra készítik fel, hogyan dolgozzanak hatékonyan tolmácsok közbeiktatásával. Az elkészült oktatási anyag videokazettát és kézikönyvet tartalmaz.

3. Tolmácsképzés: új realitások, új szükségletek, új kihívások

Maria-Paz Beltran Avery (USA) részletesen beszámol arról, hogyan dolgozták ki Massachusetts államban az orvosi tolmácsok alkalmasságát és egészségügyi alapismereteit mérő eszközt. Az alkalmassági vizsga anyagát a Massachusetts állam Orvosi Tolmácsegyesületének vizgabizottsága állította össze. A rendszer a következő modulokból áll: nyelvtudás, egészségügyi alapfogalmak és terminológia ismerete, tolmácsolási gyakorlat, etikai és kulturális témák.

Friedel Dubslaff és *Bodil Martinsen* (Dánia) a menekültek és a bevándorlók körében, kisebbségi nyelveken végzett közösségi tolmácsolás dániai gyakorlatát mutatja be az Aarhus School of Business felmérése alapján. A felmérés során nyilvánvalóvá vált, hogy a tolmácsok képzésére önmagában nem elegendő, a piaci feltételek és a szervezeti keretek javítása is szükséges. *Marco A. Fiola* (Québec, Kanada) az őslakosság soraiból kikerülő tolmácsok képzése, és az ebből levonható, mások számára is érdekes tanulságokat tárgyalja. A helyzet azok számára általánosítható, akik kevesek által beszélt, nem írott nyelveket használnak és oktatnak. A nehézségeket tetőzi, ha a két nyelv között jelentős a kulturális különbség. *Melanie Oda* és *Donna Joyette* (Kanada) tanfolyamot állított össze olyan közösségi tolmácsok részére, akiknek nem mindennapi közegben kell dolgozniuk, pl. a házastársi erőszak elkövetői számára szervezett 16 hetes pszichoedukációs felkészítésen.

Jane Straker és *Helen Watts* (Egyesült Királyság) a menekültek köréből érkezők tolmácsá történő képzésének lépéseit mutatja be. A vizsgálat és a képzési projekt egy egyetem és egy menekültekkel foglalkozó civil szervezet közös munkája. *Carmen Valero Garcés* (Alcalá Egyetem, Spanyolország) a spanyolországi közösségi tolmácsok és fordítók aktuális kérdéseit és kihívásait tárja elénk. Megállapítja, hogy a 90-es évek elejétől tapasztalható tömeges bevándorlás politikai, kulturális és szociális változásokat idézett elő az egész társadalomban. Egyre nagyobb szükség van nyelvi közvetítőkre, akik vagy hivatásos szakemberek, vagy civil szervezetek önkéntesei. A munka nagyját az

önkéntesek látják el, akik azonban többnyire semmilyen képzésben sem részesültek. A tolmácsképző intézmények, egy kivétellel (Universidad de Alcalá) alig foglalkoznak a közösségi tolmácsok és fordítók képzésével, de a legkeresettebb kisebbségi nyelvek oktatásával sem.

4. A jogrend és a bírósági tolmácsok szerepe: kettős dilemma

Yvonne Fowler (Egyesült Királyság) a tolmács közvetítéssel felvett rendőrségi (és bírósági) tanúvallomások kapcsán a brit tanúkikérdezés módszereit és annak eredményeit is elemzi. Bizonyítani kívánja, hogy a kikérdezési módszertől is függ a tanúvallomás, és a tolmács munkájának etikai, nyelvi és gyakorlati következményei vannak. A szerző hosszú időn át figyelte a tolmácsolás rendőrségi gyakorlatát, a tanúvallomást felvevő rendőrök magatartását, és azt, hogyan oszlanak meg a szerepek és a felelőségek.

Zubaidah Ibrahim és *Roger T. Bell* (Malajzia) az évszázados hagyományokkal bíró malajziai bírósági tolmácsolás gyakorlatát és a tolmácsok helyzetét vizsgálta 1998-tól pár éven át. A bírósági tolmácsok teljes munkaidőben foglalkoztatott állami alkalmazottak, a tolmácsolás mellett az angol nyelvű bírósági hivatali munkát is el kell látniuk. Megállapították, hogy a tolmácshiány (főleg kínai) miatt (is) jelentősen nő az elhúzóóó, nem tárgyalt ügyek száma. A tolmácsokra sok kötelesség és nagy felelősség hárul, fizetésük alacsony, munkájuk nem vonzó, egyes politikusok szerint nincs is rájuk szükség. Nincs megfelelő képzésük, alig van előrelépési lehetőség, a munkafeltételek nem irigylésre méltóak, sokan elhagyják a pályát. A helyzet részben az ország nyelvpolitikája miatt alakult így, 1990-től ugyanis a nemzeti nyelvet (maláj) kell használni a bíróság előtt, az angolt csak külön engedéllyel lehet. Három nagy (22 milliós) nyelvi csoport viszont nem beszéli jól a malajt: az indiai és kínai anyanyelvűek, a vendégmunkások csoportjai (kínaiak, bengáliaiak, indonézok, thaiak, stb.) és a megbecsülhetetlen számú egyéb külföldiek, a jorubától az üzbégig. Peres ügyeikhez pedig tolmácsra van szükség. A megoldást a munkafeltételek javítása, a nagyobb szakmai megbecsülés, a képzés és a jobb tervezés jelentené.

Bente Jakobsen (Dánia) a bírósági tolmácsolás pragmatizmusát hangsúlyozza egy tanulmány kapcsán; azt vizsgálták, hogy a tolmácsok miért és mivel egészítik ki a bíróság előtt tett vallomásokat. Két hipotézist állított fel: 1. a dán tolmácsok szeretnék, ha az üzenet címzettje tökéletesen megértené a feladó szavait, 2. ezért a célnyelvi szöveghez több különböző kiegészítő magyarázatot fűznek. Ennek ellenőrzésére a kiegészítéseket elemezték és osztályozták, aszerint, hogy milyen hatása volt a forrásnyelvi szemantikai és pragmatikai tartalomra. *Edith Vilela Biasi* (Venezuela) a bírósági tolmácsokat szociális szereplőnek tekinti. Minthogy Venezuelában nincs külön képzés és szabályzat a bírósági tolmácsok számára, a hites tolmácsoknak kell ellátniuk ezt a feladatot, amely egyszerre kommunikációs és szociális. A képzésre és szakmai útmutatóra nagy szükség van, általa növekedhet a társadalmi megbecsülés is.

5. Komplex szakma, szakmai komplexitás

Ineke Crezee (Új-Zéland) az egészségügyben, a bevándorlókkal dolgozó tolmácsoknak a kulturális különbségekből adódó problémáit tárja fel. Az egészségügyben folyó tolmácsolás vezetett el az első új-zélandi kórházakban működő egészségügyi tolmácsszolgálatok és az egészségügyi tolmácsképzés felállításához. *Sarah Bowen* és *Joseph M. Kaufert* (Kanada) felemeli hangját az ellen, hogy az egészségügyi ellátásban jelentkező többletköltségeket – költséghatékonyság címén – az egészségügyi tolmácsok kiiktatásával farag-

ják le. *Terry Cheshier et al.* (FIT Ausztrália) a közösségi tolmácsok munkáját a tolmácsok szemszögéből tekinti át egy nemzetközi felmérés alapján, amelynek az eredményei finoman árnyalják a képet, a munkafeltételeket, a státuszt, a képzést, és a megbízókat illetően.

Ann Corsellis (Egyesült Királyság) *et al.* az Európai Unió Grotius programját mutatják be, amelynek célja a jogi tolmácsolás és fordítás normáinak harmonizálása. Az európai határok lebontása, a szabad munkavállalás és lakhelyválasztás folytán nő az idegenek száma. A tagállamok között erősödik a bel- és igazságügyi együttműködés, polgárjogi és bűnügyi területen szükségessé vált a jogi fordítás és tolmácsolás ekvivalenciáinak kialakítása. Az ekvivalencia nem jelenti azt, hogy mindenütt minden egyforma legyen, de fontos, hogy az elvek és a célok közösek legyenek. Az EU kétéves projektje célul tűzte ki az igazságügyben dolgozó tolmácsok és fordítók kiválasztásának, képzésének és vizsgáztatásának normáit, etikai és erkölcsi kódexét, a jogszolgáltatókkal való együttműködés szabályait. Hat intézmény működött közre a projektben (Belgiumból három, Dániából, Spanyolországból és az Egyesült Királyságból egy-egy). A résztvevő intézmények már gyakorlatot szereztek ezen a téren. Megállapításaik: (1) a jogi tolmácsolást és fordítást külön szakmaként kell elismer(tet)ni; (2) bár a tagállamok jogrendje és gyakorlata eltér, szükséges minimális közös célokat megszabni; (3) hiányoznak a források, és a döntéshozók nem szívesen fordítanak jelentős összegeket a – szintük perifériális – jogi tolmácsolásra és fordításra; (4) a hozzáállás megváltoztatására világos beszédre, összehangolt működésre és rugalmasságra van szükség.

Ajánlások: kétszintű képzésre van szükség, az első szint az azonnali szükségletek kielégítését szolgálja, a második a mesterszint (MA) lenne, ahogy ez Spanyolországban és Dániában már megvalósult. Képzett oktatókra van szükség, akik tapasztalt jogi tolmácsok és fordítók. Ki kell dolgozni a legfontosabb tananyagokat. A képzés finanszírozása csak állami támogatással oldható meg. Az ismeretek és képességek értékeléséhez egységes és összevethető normák felállítására van szükség.

Ehhez nagy segítség az 1996-ban, Nagy-Britanniában a tolmácsok és fordítók számára kidolgozott *National Language Standards*, amely a jogi nyelvre vonatkozó részt is tartalmaz. Ez az alapja a közös értékelési rendszernek, de ennél magasabbra helyezik a mércét. A jogi tolmácsokat és fordítókat szakmai jegyzékben kell feltüntetni, melynek részét képezi a szakmai, etikai és erkölcsi kódex. Az ajánlások a tagállamok részére jó alapot nyújtanak a belső szabályozáshoz, és minimális átalakítással egészségügyi és szociális területekre is alkalmazhatók.

Végül *Roy Thomas* azokról a tolmácsokról szól, akik konfliktusövezetekben dolgoznak, súlyos veszélynek vannak kitéve, és nem illeti meg őket különösebb védelem. A tanúvédelem mintájára, tolmácsvédelemre is szükség van. A kongresszuson egyperces néma felállással adóztak azok emlékének, akik konfliktusövezetben, hivatásuk gyakorlása közben megsebesültek vagy életüket veszítették.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a közösségi tolmácsok aktív szociális szerepet vállalnak, munkájuk összetett. Mindennap szembekerülnek a nyelvek természetes összetettségével, a kultúrák és az értékek közötti jelentős különbségekkel. Magas velük szemben az elvárás, a díjazás azonban nem mindig az. A teljes képzési programok ritkák, ezért nagyon fontos az önképzés. Fontos, hogy Magyarországon is hírt kaphatunk erről a szakmai hálózatról, a közösségi tolmácsok gondjairól, amelyek nem sokban különböznek a magyar kollégáikétól. A magyarországi tolmácsok jelentős része ugyanis ilyen feladatokat lát el, csak az elnevezés még nem nyert polgárjogot.

Végezetül még egy terminológiai érdekességet kell jeleznünk, angolul a *community interpreter* (közösségi tolmács) az elfogadott elnevezés, míg franciául az *interprète en milieu social* (kb. szociális területen dolgozó tolmács) a használatos.

Giuliana Garzone – Maurizio Viezzi

Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza

(Trieste: E.U.T. Edizioni Università di Trieste, 2001. 231 pp.)

Radnóczy Éva

A *Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza* (Szaknyelvi kommunikáció és konferencia-tolmácsolás) című olasz nyelvű könyv a két szerző egy-egy dolgozatát tartalmazza a tolmácsoláskutatás köréből. Giuliana Garzone és Maurizio Viezzi előszavukban leszögezik, hogy a szakmai kommunikáció vizsgálata fontos terület a tolmácsolás kutatásában és oktatásában egyaránt, ennek ellenére művük megjelenéséig kevés ilyen tárgyú munka látott napvilágot. Garzone témája a tudományos-műszaki szaknyelv, Viezzi pedig a politikai nyelv kutatója, mindketten az angol-olasz szinkrontolmácsolás kihívásaira keresnek tudományos igényű választ. Könyvük elsősorban a tolmácsolók és a tolmácsolást oktató tanárok érdeklődésére tarthat számot, és a szakszöveg jellegéből fakadó speciális nehézségekre és azok megoldási lehetőségeire irányítja rá a szakember figyelmét.

Giuliana Garzone *Comunicazione tecnico-scientifica e interpretazione* (Műszaki-tudományos kommunikáció és tolmácsolás) című dolgozata három részből áll. Az első rész a konferenciaelőadás mint szöveg jellemzőivel foglalkozik. A második a tudományos és műszaki kommunikáció olyan sajátosságait taglalja, mint lexika és terminológia, műfaj, szintaxis, szövegszervezés, retorika, pragmatika. A harmadik rész esettanulmányt tartalmaz.

A konferenciaszöveg Garzone szerint elhangzása pillanatában annak a **makroszövegnek** a részévé válik, amelyet a konferencia összes előadása együttesen alkot. A konferenciaszövegek alapvető jellemzője a tartalmi sokféleség, de olyan formai jegyekkel is rendelkeznek, amelyek minden egyes konferenciaszöveget egyformán jellemeznek. Ilyen közös jellemzők a szóbeliség, a monológjelleg és az előre megtervezettség. A szóbeliség redukált spontaneitása csoportosítást tesz lehetővé aszerint, hogy milyen mértékben nyomta rá bélyegét a szöveg szóbeliségére az írásbeliség. E szempont alapján négy különböző spontaneitású csoportra oszthatók a konferenciaszövegek: spontán szövegek, vázlat alapján elmondott szövegek, szóbeli előadásra írt szövegek és nyilvánosan felolvasott publikációk. A sajátos kezdő- és záróformulák segítik a makroszövegbe való beilleszkedést.

A műszaki és tudományos szakmai kommunikáció legfontosabb sajátossága a lexika és a terminológia, az adott terület lexikájának és terminológiájának ismeretét a tolmács nem nélkülözheti. A tudományos lexikát monoszémia uralja: a szakkifejezések a szakmai közösség tagjai számára egy adott pillanatban ugyanazt jelentik, a terminusokat a tudományos közösség tudatosan alkotja meg és fogadja el. A szakmai lexika tehát mesterséges. Egyes jelenségek megnevezésére azonban létezhet két különböző nyelvi regiszterbe tartozó, párhuzamos szókészlet, ez a helyzet az orvostudományban is. A szakmai nyelvhasználati küszöb nyelvenként eltér: például az angol *headache* szó olasz fordítása orvosi szövegben mindig *cefalea* (nem pedig *mal di testa*). A tudományos közvélemény

ugyancsak meghatározta és elfogadta a latin vagy görög eredetű képzők szemantikai értékét: az *emo-*, *termo-*, *eu-*, *auto-*, *tele-*, *pszicho-* előképzők használata éppen ennek köszönhetően kézenfekvő a tolmács számára. A szakmai nyelvhasználatnak ezt az **átláthatóságát**, mesterséges jellegét a maga hasznára fordítja a tolmács, amikor olyan szavakat is megért, amelyeket nem ismer.

Szintaktikai szempontból Garzone elsősorban a nominalizációval foglalkozik, mint a tudományos-műszaki szövegek leggyakoribb vonásával. A nominalizáció kettős funkciója, egyrészt, hogy a jelenségeket entitásként mutassa be, ezzel növelve jelentőségüket, másrészt, hogy az így keletkező tematikus szerkezetek kohézívebbé tegyék a szöveget. Angol-olasz nyelvpárban lényeges változtatás nélkül lehetséges a nominális szerkezetek átváltása, ami megkönnyíti a tolmács dolgát. Jellemzők a tudományos szövegre továbbá a melléknévi igenevek csakúgy, mint a személytelen és szenvedő szerkezetek. Használatuk révén a konferenciaszöveg szerzője mint cselekvő alany mérsékeltbb jelentőségre tesz szert, ám az alapvető állítás megfogalmazásakor aztán újból visszatér az egyes szám első személyben való fogalmazáshoz. Az olasz nyelvben az angolhoz képest több a kötőszó és hosszabbak a mondatok. A fordító ezt a különbséget könnyebben kompenzálja, mint a tolmács, akit e téren hathatósan segít a szakmai téma előzetes ismerete.

A hetvenes években a tudományos szövegeket alapvetően referenciális, objektív és semleges jellegűnek tekintették, míg a nyolcvanas évek kutatásaiból kiderült, hogy a referenciális magot változatos szándékokat kifejező szövegháló veszi körül a tudományos szövegekben is. A tudományos szövegek intencionális stratégiái közé tartozik a **hedging**. A *hedge* olyan nyelvi elem, amely árnyalja a beszélő elkötelezettségét egy állítás illokúciós ereje tekintetében. Az írott tudományos nyelvben modális funkciót tölt be, megvalósulása a legkülönfélébb módokon és szófajokban lehetséges, például: *it's only realistic to believe that... we can find, it must be concluded*. A személytelen tudományos stílusnak köszönhetően ezek a megoldások a gyakorlatban ahelyett, hogy gyengíténék, fölerősítik a gondolat érvényességét.

A tiszta objektivitás és semlegesség hagyományos felfogásával szemben Garzone kutatásai a tudományos és műszaki szövegek összetettségét mutatják és rávilágítanak, hogy a tolmács munkáját a különböző modális szerkezetek működése nehezíti.

Az esettanulmány különböző jellegű és nehézségű rövid szövegek tolmácsolásának tanulságait és a felhasználók elvárásait elemzi. Garzone megállapítja, hogy a tudományos szövegek számos eleme anticipálható, ha a műfajról és a témáról előzetes ismereteink vannak. Nehézségeket nemcsak a *hedging* okoz, hanem a mondatok tördelése is, illetve nehezebb szövegben maguknak a szakkifejezéseknek az átváltása is. Ennek alapján szorgalmazza a szerző a jövőbeni tolmácsok alapos szakmai felkészítését mind a szövegtípusok, mind a nyelvészeti átváltások, mind pedig a megbízásokra való tárgyi felkészülés terén, hogy a készségeket stratégiává fejlesztve gyorsan tudjanak reagálni a felmerülő problémákra.

Maurizio Viezzi *Interpretazione e comunicazione politica* (Politikai kommunikáció és tolmácsolás) című tanulmánya szintén három részből áll. Az első rész a politikai kommunikáció sajátosságait és a politikai nyelvhasználatot mutatja be. A második rész a tolmácsolás minőségét járja körül, hogy eljusson a politikai szöveg tolmácsolásának minőségéig, végül a harmadik rész egy neves politikai személyiség beszédének tolmácsolási nehézségeit elemzi.

Viezzi véleménye szerint a párizsi iskola hatása gátolja a politikai kommunikáció kutatását. A „*theorie du sens*” értelemközpontú felfogása a tolmácsolás folyamatának spontaneitását hangsúlyozva idegenkedik a nyelvpárok közötti és a szaknyelvi problé-

máktól. Viezzi ezzel szemben indokoltnak tartja a politikai kommunikáció és a nyelv kapcsolatának kutatását, mivel a politikai kommunikációban sajátos szerepet foglal el a nyelv, és sajátos tolmácsolási stratégiát is kíván. A tolmács épp ezért nem elégedhet meg a politikai szöveg alapvető értelmének megragadásával, lényegének spontán újrafogalmazásával, nem tekinthet el az értelmet kifejező nyelvi formától.

A politikai kommunikáció Viezzi szerint **sajátosan kitágított kommunikációs helyzetben** zajlik, szereplői és címzettjei általában nem teljesen azonosak azokkal a személyekkel, akik a helyszínen fizikai valójukban jelen vannak. Célja az informálástól és a meggyőzéstől a leplezésen keresztül a jelenség felépítéséig terjed. Általánosan érvényes célja Viezzi szerint kettős: egyetértés megszerzése a címzettek körében fontos közéleti kérdésekben, továbbá a címzettek ráhangolása a cselekvésre. Különösen fontos szerep jut minden lexikai választásnak, mert a szavak jelentése túlmegy a referenciális jelentésen. Viezzi egyetért azokkal a kutatókkal (Edelman 1985, Gerstlé 1993, Fedel 1999), akik nem hibáztatják a politikai kommunikációt irracionalitása miatt. McLuhan mondását idézi: „The medium is the message”.

A politikai kommunikációban annál, amit a politikus mond, sokkal fontosabb az, ahogyan mondja. A **kétértelműség és homályosság** a politikai kommunikáció természetéből fakad. Akadnak a politikai kommunikációban látszólag véletlen elemek, amelyek nem tartoznak szorosan a tárgyhoz, de emotívak, jól megjegyezhetőek, propaganda célra alkalmasak. Tolmácsoláskor tehát nem hagyhatók el. A politikus mondanója szándékát és célközönségét illetően többszörösen is kódolt lehet, célját a nyelvezet, a hangnem, a szavak gondos megválogatásával éri el.

Viezzi vitatkozik azzal a felfogással is (Gile 1991), miszerint a tolmács a szónok alteregója, aki „magáévá teszi a szónok szándékait”. A tolmács nem a szónok, hanem a kommunikáció rendelkezésére áll. Kommunikatív érdeke nem esik mindig egybe a szónokéval. Ha a szónok érdeke szubjektív, a tolmács szükségképpen kívülállóvá válik. (Olyan tolmácsról van szó, aki hivatalosan nem kötődik egyik félhez sem.) A tolmácsolást Viezzi kultúrák és nyelvek közötti szövegalkotó tevékenységként értelmezi. A kulturális reáliák megfelelő fordítása gondot jelenthet, de: „Mielőtt a fordíthatóság kérdése felmerül, szembe kell nézni azzal a problémával, hogy egyáltalán felismeri-e a tolmács a reáliát?”

A tolmácsolás mint nyelvi közvetítő tevékenység tekintetében Viezzi folytatja polémiáját a párizsi iskolával. Saját kutatására hivatkozva (Viezzi 1999) leszögezi, hogy a szinkrontolmács stratégiája nyelvpárfüggő. Csak így tudja a lehető legkisebb mentális energiával véghezvinni munkáját. Az idő rövidege miatt van szüksége a nyelvspecifikus stratégiára, ennek segítségével dönti el a forrásnyelvi struktúra megőrzésének vagy átváltásának dilemmáját. A szinkrontolmácsolás nem nyelvfüggetlen, mert egyrészt érvényesül a forrásnyelvi szintaktikai szerkezet *priming* hatása (Bazzanella 1994), másrészt mert a tolmács számára létfontosságú a nyelvspecifikus kohéziós eszközök átváltása. A szinkrontolmácsolásban van valami az inger-válasz automatizmusból, olyan értelemben, hogy a tolmács a szemantikai és szintaktikai szabályosságok ingerére felel, amikor előre kialakított megoldásokat működtet. Viezzi hangsúlyozza, hogy a tolmácsolás oktatása nem lehet független a nyelvtanítástól, hiszen nyelvhasználati gyakorlatról van szó, vagyis egy gondolat kifejezésének lehető legjobb módjait keressük mind a tolmácsolás, mind pedig a felkészítés során.

A szinkrontolmácsolás mint szövegalkotó tevékenység sokkal inkább függ a kiindulási szövegtől, mint a konszekutív tolmácsolás. Az idő rövidege miatt nemcsak a szemantikai tartalom, hanem a strukturális és szövegszervezési függőség is erősebb, ugyanakkor a felhasználók érdekében tiszteletben kell tartani a célnyelvi sebesség, a prozó-

dia, a megfelelő szünetek, a világos fogalmazás követelményeit. Az angol szövegekben a kohéziót kevesebb explicit kötőszó biztosítja, mint az olasz szövegekben, és ezeket a tolmácsok rendre be is toldják az olasz szövegekbe (Fumagalli 2000). Ugyancsak érvényesítik a tolmácsok a retorikai hagyományokat, ezáltal stilisztikailag eltérő szövegek születnek ebben a nyelvpárban: más neolatin nyelvekhez hasonlóan az olasz nyelv is jelzőhalmozó az angol nyelvhez képest, az angol szövegekben viszont több ismétlés fordul elő.

A politikai kommunikáció tolmácsolásának minőségét Viezzi négy cél függvényében vizsgálja: **ekvivalencia, pontosság, adekvátság, használhatóság**. Felfogásában az egyenértékű szöveg megőrzi a kommunikatív funkciót és a jelentések rétegződését megtartva fogalmazza újra az üzenet értelmét. Vitatkozik a szkoposz-elmélettel is, ahol az ekvivalencia fogalma háttérbe szorul a szociokulturális kontextusban betöltött funkció javára. Az értelmi ekvivalencia a politikai kommunikációban szerinte akkor teljesül, ha a tolmács nem fejt ki semmi olyasmit, amit a szónok szándékosan homályban hagy. A politikus mondanivalójának értelme lehet épp az explicitás kerülése. A négy cél közötti hierarchiát a kommunikációs helyzetből következtetheti ki a tolmács, amikor az érintett felhasználói kört felismerve kiválasztja az ő informáltságuknak megfelelő kommunikációs stratégiát.

Az esettanulmányban egy konkrét beszéd nehézségeivel nézhet szembe az olvasó: *Tony Blair beszéde a Szocialista Internacionálé Kongresszusán Párizsban, 1999-ben*. A problematikus helyek főleg lexikai elemeket jelentenek, szintaxisról itt kevesebb szó esik. Például: *gathering – Congresso, vision – strategia, fairness és enterprise – equità és mercato*. Az újrafogalmazás technikája Viezzi szerint mindig ugyanaz, gyakorlásának legjobb módszere a blattolás. Ekkor jön rá a tolmács, mi a nehéz részek lehető legjobb megfogalmazása, és milyen alternatív megoldások állnak még rendelkezésre. Szövegenként más és más viszont a tartalom kezelése, és a mód, ahogyan újra kifejezzük a célnyelven. A politika nyelve állandó kölcsönhatásban van a kiindulási kultúra nyelvi valóságával, ennek tanulmányozása a politikai tolmácsolási problémák megoldásának kulcsa.

A két szerző problémacentrikusan, a szakirodalomból kiindulva tárgyalja a tudományos-műszaki illetve a politikai szaknyelv szinkrontolmácsolásának nehézségeit. Konkrét szövegalapú példákban kiinduló elemzéseik ráirányítják a gyakorló tolmácsok és tanárok figyelmét a tolmácsolásban szerepet játszó számos tényezőre és gondolatébresztő módon kínálnak olvasnivalót és megoldási lehetőségeket.

Irodalom

- Bazzanella, C. 1994. *Le facce del parlare*. Firenze: La Nuova Italia.
- Edelman, M. 1985. *The Symbolic Uses of Politics*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Fedel, G. 1999. *Saggi sul linguaggio e l'oratoria politica*. Milano: Giuffrè.
- Fumagalli, D. 2000. *Alla ricerca dell'interprete: uno studio sull'interpretazione consecutiva attraverso la 'corpus linguistics'*. Tesi di laurea non pubblicata. Trieste: SSLMIT, Università degli Studi di Trieste.
- Gerstlé J. 1993. *La communication politique*. Paris: Presses Universitaires de France, 2e édition corrigée.
- Gile, D. 1991. A Communication-Oriented Analysis of Quality in Nonliterary Translation and Interpretation. In: Larson M. L. (szerk.) *Translation: Theory and Practice. Tension and Interdependence*. ATA Scholarly Monograph Series, Vol. V., Binghampton: SUNY.
- Viezzi, M. 1999. Interpretazione simultanea: attività specifica per coppie di lingue? *Settentrione* Vol 11. No.1., 133–159.

Szemle

Bart István – Klaudy Kinga

EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra

(Budapest: Corvina, 2003. 210 pp.)

Jungné Font Judit

Bart István és Klaudy Kinga új tankönyvükben az *EU-fordítóiskolában* az európai uniós szövegek fordításába vezetik be az olvasót. A kötet mind módszerében, mind felépítésében követi a szerzőpáros korábbi, több kiadást megért *Angol fordítóiskola* című tankönyvét. A két könyv azonban nem helyettesíti egymást. Míg az *Angol fordítóiskolában* különböző témájú ún. általános szövegekkel találkozhattunk, jelen kötet egyetlen szakterületről válogat: a szövegek mind az Európai Unió működésével kapcsolatosak. A könyv célja az, mint ahogy azt Klaudy Kinga a *Módszertani útmutatóban* leírja – hogy az olvasót kézen fogva vezesse végig az európai uniós szövegek angolról magyarra való fordításának folyamatán.

Az Unió működése során ugyanis nemcsak jogszabályok keletkeznek, hanem több ezer oldalnyi egyéb szöveg is: tájékoztatók, jegyzőkönyvek, tervezetek, beszédek, feljegyzések, levelek. Jelen kötet ezek fordításához kíván útmutatást adni, mivel a mindennapi gyakorlatban elsősorban ilyen szövegek fordításával fognak találkozni a hivatásos és nem hivatásos magyar fordítók.

A tankönyv – mint ahogy azt Bart István az *Előszóban* megfogalmazza – tanulói feladatok és mintafordítások révén a hiteles szövegek olyan fordítói szempontú elemzését adja, melynek segítségével bemutatja, és egyben oktatja az EU jellegze-

tes nyelvhasználatát. A tíz különféle típusú szöveg értelmezése során a szerzők ki térnek az Unió intézményrendszerének és hivatali működési rendjének ismertetésére, mert azt vallják, hogy a fordító a lefordítandó szöveg funkciójának és címzettjének pontos ismerete nélkül nem tudja elvégezni a munkáját.

A tankönyv tíz fejezete az *Előszó*, a *Módszertani bevezető* és az *Általános fordítástechnikai tanácsok* után tíz különböző műfajú uniós szöveg köré szerveződik. A tíz műfaj a következő: rendelet, beszéd, levél, jegyzőkönyv, közlemény, feljegyzés, szerződés, határozat, ítélet, önéletrajzi szabvány.

Az *Előszóban* Bart István kifejti, hogy azért választottak ilyen változatos – funkciójukat, hivatali szintjüket és nyelvi igényességüket tekintve – egymástól igen eltérő szövegeket, mert a gyakorlatban fordítói feladatként a hivatásos és nem hivatásos alkalmi magyar fordítóknak elsősorban efféle, többnyire nem angol anyanyelvűek által készített szövegekkel kell majd megbirkózniuk. A hivatalos joganyag szövegei, melyek zárt rendszerben az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt készülnek, a könyvben fordítási feladatként nem jelennek meg, csak referenciaként bukkannak fel.

Az *Előszóban* Bart István ismerteti az Európai Unió kialakulásának folyamatát, bemutatja az EU mint nemzetközi együttműködési szervezet egyedi felépítését és működését. Kitér arra is, hogy milyen nehézségekkel járt, mekkora erőfeszítést kívánt az EU intézményeitől egyrészt a multilingvizmus alapelveinek való megfelelés, másrészt a nélkülözhetetlen „közös nyelv”, a nyelvek felett létező jogi jelentésrendszer megalkotása, kidolgozása és folyamatos fejlesztése, hiszen az egész addig elfoga-

dott közös joganyagot le kellett fordítani az újonnan belépő tagországok nyelvére. Csatlakozásunk az Európai Unióhoz azt is jelenti, hogy a magyar jogalkotási szövegekben is hasonló adaptációs folyamatnak kell végbe mennie.

A tankönyv egyes fejezetei azonos módon épülnek fel: a bevezető után következik a fordítandó szöveg, majd a fordítás-előkészítő feladatok, a szöveg hivatalos vagy javasolt fordítása, a kommentárok, s végül a további feladatok (irányított fordítás, önálló fordítás, szerkesztés). Az egyes fejezetek bevezetője megismertet bennünket az adott szöveg műfaji sajátosságaival, valamint európai uniós előfordulásával és használatával. Fontos tudni, hogy a fordítandó szövegek nem mindig angol anyanyelvű szerzőtől származnak, és nem is mindig eredeti angol szövegek.

Klaudy Kinga az *Általános fordítástechnikai tanácsok* között kiemeli, hogy európai uniós szövegek esetében a nyelven kívüli valóságháttér feltárása elsősorban az európai uniós intézményrendszer működésének alapos ismeretét jelenti.

Kiemelt szerepük van a fordítás-előkészítő feladatoknak. Közülük az első a szövegelemzés, annak a közlési helyzetnek a rekonstruálása, amelyben a szöveg született. Először meg kell ugyanis ismerni a szöveg forrását, a megrendelt fordítás célját, funkcióját, várható felhasználását. Ezután következik a szöveg fordításához elengedhetetlenül hozzátartozó háttérismertetek, az ún. EU-reáliák kérdés-formájú számbavétele. Ebben a részben mindig megtaláljuk a felvetett EU-ismeretek, kérdések megválaszolásához szükséges szakkönyvek ajánló irodalomjegyzékét is. A soron következő lexikai előkészítésben különíthető el az adott témára jellemző speciális szókészlet. Ennek az előkészítő munkának főként szókincsbővítő pedagógiai célja van, valamint az, hogy szemléltesse a megoldási lehetőségek különbségeit, megismertessen a nyomtatott szótár típusokkal, valamint tanácsokat adjon a szövegben

felmerülő magyar nyelvhelyességi kérdésekhez (kis és nagy kezdőbetűk használata, egybeírás és különírás).

A fordítás-előkészítő feladatok után a szöveg javasolt fordítása következik. Klaudy Kinga a *Módszertani útmutató*ban kiemeli, hogy átnézésük akkor igazán hasznos, ha a tanulók először elkészítik saját fordításukat, majd utána vetik össze munkájukat a tankönyv által javasolt változattal; ezáltal ugyanis tudatosítani és azonosítani tudják a problémákat.

Az ezt követő *Kommentárok* című alfejezetben a szerzők a javasolt fordítás átváltási műveleteit mutatják be, mert meggyőződésük, hogy a fordítók által végzett műveletek leírható és tanítható rendszert alkotnak. A fordítói megoldások magyarázata mellett azok értékelésére is sor kerül.

A kommentárok után a *További feladatok* alfejezetben irányított fordítási gyakorlat következik, amely kifejezetten azzal a céllal ad támpontokat az angol mondatok fordításához, hogy a fordító építse bele azokat a fordításába. A másik feladat egy önálló fordítás, ami annyit jelent, hogy a szöveg további részeit az addig tanultak alapján önállóan kell lefordítani, majd értékelni a könyv végén megadott javasolt vagy hivatalos fordítási megoldással összevetve.

Újdonság az *Angol fordítóiskolához* képest, hogy ennek a könyvnek a végén a szerzők megadják a megoldásokat, illetve a javasolt vagy hivatalos fordítást. A *Módszertani útmutató* befejező részében hasznos tanácsokat kapnak mind a fordítást oktató tanárok, mind a magántanulók.

A *Függelék*ben találjuk a *Hivatkozásokat*, valamint Sellei Iván tollából a *Szótárak és más segédesszközök* című ismertetőt, a négy nyelvű szöszedetet a Jogi aktusok típusairól, a Preambulumbekézdésekben és bevezető hivatkozásokban szereplő mondatkezdő és Rendelkező kifejezésekről, valamint Szamadó Tamás és Szentmáry Kinga *Internetes segédesszközök* című ismertetőjét az európai uniós ismeretek elsajá-

tításában segítséget nyújtó internetes forrásokról.

Klaudy Kinga a *Módszertani útmutatóban* hangsúlyozza, hogy a könyvet elsősorban nem hivatásos fordítóknak, hanem a nyelvtanulók széles körének szánják. Meggyőződésünk, hogy; a tankönyvet haszonnal forgathatják mind a hivatalos mind az alkalmi fordítók, a nyelvtanárok és a nyelvtanulók, valamint mindazok a magyar állampolgárok, akik Magyarország EU-csatlakozásával kapcsolatban napi munkájuk során európai uniós szövegekkel dolgoznak.

Pollmann Teréz

Olasz–magyar fordítóiskola

(Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2004, 173 pp.)

Tamás Dóra

Pollmann Teréz 2004-ben megjelent *Olasz–magyar fordítóiskola* c. könyvében kibővíti és továbbfejleszti korábban, 2001-ben publikált *Olasz–magyar fordítástechnikai példatár* című könyvét. A korábbi mű az olaszról magyarra való fordítás átváltási műveleteit írja le Klaudy Kingának *A fordítás elmélete és gyakorlata* c. könyvében kidolgozott átváltási tipológiáját alkalmazva. Pollmann Teréz új könyve három fejezetre tagolódik, az olasz–magyar fordítás átváltási műveleteinek leírása a második fejezetben található.

A szerző, aki maga is fordító és fordításoktatással is foglalkozik, abból indul ki, hogy mit kell tudnia a fordítónak, miből áll a fordítói kompetencia. A szerző szerint a fordítói kompetenciának három fő összetevője van: anyanyelvi kompetencia, idegen nyelvi kompetencia és fordítástechnikai kompetencia. Ennek megfelelően az első fejezet is három részből áll: az első részben a magyar nyelvi kompeten-

ciával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja a szerző: helyesírás, nyelvhelyesség, stílus és jó hangzás. Ezt követi az olasz szövegek megértésének kérdésköre: az olasz nyelv ismerete, az értelmezés, azaz a helyes de-kódolás szintje, illetve a háttérismeretek jelentősége. Végül a fordítástechnikai kompetenciával kapcsolatos kérdések következnek: a szolgai fordítás csapdái, a fordíthatóság kérdésköre, a szinonimaválasztás.

Mint említettük, a könyv második fejezete az olasz–magyar fordítás átváltási műveleteit tartalmazza. Az első két fejezet nemcsak elméleti szinten érinti a fenti témaköröket, hanem konkrét szempontok alapján példákat is bemutat, feladatokat kínál önálló munkára, de az olvasó itt sem marad magára, mivel a könyv a megoldásokat is tartalmazza.

Az igazi újdonságot véleményünk szerint a könyv harmadik fejezete jelenti, melynek címe *Fordítási gyakorlatok*, és a szerző oktatási tapasztalatain alapul. Ez a fejezet a korábban leírt ismeretek gyakorlásához nyújt segítséget két irodalmi szöveg alapján. Az első szöveg leíró jellegű, míg a másik dialógusokból áll. Mindkét szöveg nyitott, és tág értelmezési lehetőségeket rejt magában. Az értelmezési lehetőségek közötti választásban fontos szerepet játszik az úgynevezett átlagolvasó. Az átlagolvasó fogalmával Umberto Eco és a szerző által említett Bruno Osimo műveiben is találkozhattunk.

Eco *Hat séta a fikció erdejében* című könyvben, amely az amerikai Harvard egyetemen tartott előadásorozatát tartalmazza, hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy létezik az ún. átlagolvasó fogalma (olaszul: lettore modello), vagyis már előre látható, hogy ki lesz az adott mű olvasója. Ez a típusú olvasó nem egyezik meg az ún. empirikus olvasó fogalmával, amely az összes olvasót jelenti, aki az adott könyvet elolvassa. Az író az átlagolvasóban nemcsak az együttműködőt keresi, hanem megpróbálja befolyásolni olvasási folyamatát is, hiszen tudja, hogy ő az, aki ké-

pes elfogadni a műben szereplő játékszabályokat. Bruno Osimo *Propeadeutica della traduzione* című írásában úgy foglalkozik ezzel a kérdéskörrel, hogy a fordítót magát is úgy látja, mint az adott mű bármely empirikus olvasóját, aki azonban nemcsak önmagának felel a helyes interpretációért, hanem felelős azért, hogy kit tart átlagolvasónak és ennek megfelelően milyen fordítói stratégiát követ.

A harmadik fejezetben a szövegeket a különböző fordítási változatok követik. Az olvasót illetve a tanfolyam résztvevőit arra sarkallja a szerző, hogy ne csak a felkínált lehetőségeket értékeljék, hanem ezen túlmenően vessék össze ezeket saját fordítási verziójukkal. Ezt azért tartom jó megoldásnak, mivel nemcsak bemutatja a választási lehetőségek széles skáláját, hanem önállóságra, kreativitásra is ösztönöz. A fordítási változatok bemutatását a fordítások szöveges elemzése követi, amellyel ez a fejezet nemcsak gyakoroltat, hanem magyaráz, rámutat különböző szempontokra és mindenképpen segít a fordítói tudatosság kialakításában. A különböző választási lehetőségek elemzésével hozzásegít annak a célnak a megvalósításához is, hogy olyan fordítást kapjunk, amely a célnyelvi igényeket is figyelembe veszi és az eredeti szöveg értelmét is visszaadja.

A fordítási változatokat olvasgatva Heltai Pál cikke jutott az eszembe, amely a *Minimális fordításról* szól. Eszerint egy fordításnak több minőségi szintje lehetséges, és a minimális fordítás olyan elfogadhatósági szintet jelöl, amely még éppen használható fordítást biztosít. Szintén ő írja ezen cikkében, hogy meg kellene próbálni a fordításoktatás során a különböző minőségi szinteken történő fordítás tudatosítását is, oly módon, hogy a minimális szintből kiindulva és azt fokozatosan tökéletesítve jutnánk el egyfajta ideális szinthez. Úgy érzem, hogy a harmadik fejezet gyakorlataival és magyarázataival hozzájárul ennek megvalósításához, és ez a tény mindenképpen külön említést érdemel.

Ajánlom ezt a könyvet mindazoknak, akik olasz nyelvi fordítói képzésben vesznek részt, tudatosítani szeretnék eddigi ismereteiket, tapasztalataikat, illetve azt forgatják fejükben, hogy ezt a szép, de nehéz pályát válasszák.

Irodalom

- Eco, U. 1995. *Hat séta a fikció erejében*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* I. évf.2.szám, 22–33.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Osimo, B. 2000. *Propadeutica della traduzione. Corso introduttivo con tavole sinottiche*. Milano: Hoepli.
- Pollmann T. 2001. *Olasz–magyar fordítás-technikai példatár és feladatgyűjtemény*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Pollmann T. 2004. *Olasz–magyar fordítóiskola*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.

High Level Scientific Conference Series III.

Saarbrücken, 2004. május 6–8.

Kovácsné Dudás Andrea

2004. május 6–8-án Saarbrücken adott otthont a fordítás és tolmácsolás kutatására rendezett konferenciasorozat harmadik részének. Az Európai Bizottság támogatásával létrejött *High Level Scientific Conference Series* című rendezvénysorozatot három részesre tervezték: az első konferenciát a prágai Károly Egyetem Fordítástudományi Intézete szervezte 2002-ben, a másodikat a dániai Aarhusban tartották 2003-ban, s a konferenciasorozatot az ez évi saarbrückeni rendezvény zárta, a Fordításkutatói Központ (ATRC) szervezésében.

A 2004-es saarbrückeni konferencia a fordítás- és tolmácsoláselméleti modellekről és módszertanról szólt. A rendezvény első előadásait a fordításelmélet már-már klasszikusnak számító kutatói tartották: Juliane House (Hamburg) arról beszélt, hogyan alkalmazhatók a kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek a traduktológiai vizsgálatokban. Werner Koller (Bergen) szemiotikai ekvivalenciák témájú előadásában párhuzamot vont művészeti alkotások interpretációja és a fordítás folyamata között. Jean-René Ladmiral (Párizs) előadása a pszichoszociális dinamika fogalmára épült, amely különböző nyelvű és világnézetű kultúrák találkozásakor keletkezik. Daniel Gile (Párizs) a fordításelméleti modellek fogalmi és formai jellemzőit, típusait és funkcióit foglalta össze.

A program további részében az elméleti bevezetés után olyan előadásokat hallhattunk, melyek inkább gyakorlati vonatkozásúak. A modern, számítástechnikai eszközökkel végzett kutatások reprezentatív példáit mutatta be néhány fiatal kutató: Claudia Giehl (Saarbrücken) fordított orvosi szakszövegek optimális érthetőségét elemezte. Carmen Heide (Flensburg) azokra a problematikus kapcsolódási pontokra hívta fel a figyelmet, melyek számítástechnikai szövegek mint hiperszövegek fordítása során merülnek fel. Barbara Ahrens a szimultán tolmácsolás

során fellépő intonációs jellemzőket vizsgálta a forrás- és célszövegben.

Az utolsó délelőttön rendkívül érdekes témáról, az interszemiotikai fordításról hallhattunk. Bernd Benecke (München) kutatási területe a siketek számára készített filmfeliratozás. Henrik Gottlieb (Koppenhága) és Mary Caroll (Berlin) előadása a szinkronizálás és a feliratozás matematikájáról szólt.

A konferenciát megható születésnap köszöntő zárta. A rendezvénysorozat egyik fő szervezőjét, Heidrun Gerzymisch-Arbogast professzort 60. születésnapja alkalmából Juliane House és Kurt Kohn köszöntötte, méltatva több évtizedes tudományos munkásságát.

E néhány példa is szemlélteti, hogy a konferencia minden résztvevő számára valóban sokszínű és érdekes volt. A fiatal kutatók, PhD-hallgatók találkozhattak vezető fordításelméleti szakemberekkel, illetve a konferenciát megelőző napon az immár hagyományos doktori előkészítő programon kaphattak útmutatást és gyakorlati segítséget további kutatásaikhoz, disszertációjuk elkészítéséhez.

E nagy sikerű, a fordításelmélet legújabb eredményeit bemutató nemzetközi konferenciasorozat nem ért véget ezzel a saarbrückeni rendezvénnyel, hanem a szervezők tervei szerint a jövőben is folytatódik majd.

Krónika

„A szavak konstruktív ereje”

Búcsú Hans G. Hönigtől

1941–2004

A visszaemlékezés címe abból az ajánlásból származik, amelyet a *Konstruktív fordítás* c. könyv szerzője, Hans G. Hönig írt nekem 1995-ben Budapesten, amikor könyve megjelent. A könyv egyes részeiből éppen akkor állított össze tananyagot a magyar felsőoktatásban szakfordítói képzéssel foglalkozó kollégák továbbképzéséhez.

Münchenben, a Goethe Intézet egyik rendezvényén ismerkedtünk meg tizenöt évvel ezelőtt. Előadásában a fordítás során végbemenő megértési folyamatokat elemezte, este pedig egy kellemes sörözőben beszélgettünk, ahol a még friss német egyesítés fájdalmi közepette két kolléga heves vitába keveredett, és az ő bölcs közbelépése, józansága és humora mentette meg az estét.

Német volt ő is, de európeér, aki semmilyen béklyót nem tudott viselni – az egész világ volt a hazája. Angol felesége, Cambridge-ben végzett fia, Olaszországban tanult lánya – ez volt a családi háttér, amely eleve kizárta a szűk látókörű vagy politikai elfogultságú nemzetieskedést, fensőbbes magatartást.

A fordítói és tolmácsi pályára készülöket igényesen oktatta, tanár kollégáit Európa-szerte pedig gyakran viccekkel, történetekkel gondolkodtatta el. Kedves példája volt a „22-es csapdája” helyzet, amelyben a megbízó (laikus) vitatkozik a munkáját hivatásszerűen űző, szakképzett fordítóval. A reménytelen helyzet szinonimája. Ilyenbe került ő is abban az utolsó játékban, amelyet megnyernie nem lehetett, mert esélyt sem kapott a küzdelemre. Ellobbant a játékból, egy tenispályán, amely esemény életének és emberi elevenségének tragikusan szimbolikus befejezését is jelenti számomra.

A természetesség, a szimmetria, a szabadság illúziója – fejezetcímek könyvéből, melynek gondolatait három éven át, három műhelymunka-sorozatban vitatta meg velünk. Mi pedig élvezettel és kíváncsian követtük az izgalmas szel-

lemi kalandozást, a kibontakozó tetszetős és szakmailag, fordításdidaktikailag igen tiszta elméleti háttérrel, amelyet ő elsősorban német–angol viszonylatban dolgozott ki, de amely nyelvpártól függetlenül is működik.

Hans G. Hönig volt talán az egyetlen fordítás- és tolmácsolás-tudománnyal foglalkozó kutató német nyelvterületen, aki kiválóan értett ahhoz, hogy szellemesen, könnyedén, szemléletesen, humorral írjon bármely, fenti tárgyat érintő komplex problémáról. Nem véletlen, hogy Paul Kussmaullal dublini éveikben közösen írt könyvük (*A fordítás stratégiája*, 1982) már az ötödik kiadásban jelent meg, és máig érvényes, irányadó műnek számít. Kétéves angliai lektori működés (University of Sussex) után 1971-től, több, mint harminc éven át dolgozott a mainzi Johannes Gutenberg Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti és Kultúratudományi Intézetében, (FASK Germersheim), a Tolmácsolási Szakcsoport vezetőjeként.

Hans G. Hönig nemcsak Németországban volt ismert és elismert szakember, hanem külföldön is. Isztambulban, Skopjében és Ljubljánában segédkezett új tolmácsolási és fordítói szakok beindításában, Magyarországon kívül Spanyolországban is segítette a fordítóképző tanárok műhelymunkáját különböző továbbképzések keretében. Előadóként szinte minden fontos szakmai rendezvényen, konferencián, kongresszuson fellépett Kínától Indiáig. Kollégái és barátai körében kedvelt volt éles szelleme, mindig találó, humoros formában tapintott a jelenségek lényegére. Hallgatóit partnernek tekintette, munkáiban is nemegyszer idézi szóról-szóra a velük folytatott beszélgetéseit, vitáit. Hálás volt azért az együttműködésért, amelyet részükről tapasztalt.

Világpolgár volt, nyílt, szabad és előítéletektől mentes ember, aki nemcsak az illúzióját nyújtotta a humánumnak, amelynek oly gyakran érezzük a hiányát manapság. Egyik utolsó, kedves témája volt a tolmácsolandó szövegek nehézségi fokának elemzése, amelyet tervei szerint majdani nyugdíjas éveiben új kötetű formál – és milyen messzinek tűnt ez a terv akkor nekem! Ez a beszélgetés is Budapesten zajlott, 2004 áprilisában...„A szavaknak ereje van, konstruktív ereje”...írtad, kedves Hans. Akkor most –„nálam a szerva?”

Somos Edit

Hans G. Hömig

Konstruktives Übersetzen*
(Tübingen: Stauffenburg, 1995. 195pp)

Óvári Valéria

Hans G. Hömig *Konstruktives Übersetzen* (Konstruktív fordítás) című munkája szól mindazokhoz, akik fordításokat készítenek, fordításokat rendelnek meg vagy egyszerűen csak fordított szövegeket használnak, de azokhoz is, akik fordítástudománnyal foglalkoznak. A szerző szeretné eloszlatni a fordítást övező félreértéseket, illúziókat, és nagyobb tudatosságra ösztönözni a fordítókat a fordítás folyamatában. Ily módon véli megteremteni a feltételeit annak, hogy jól képzett fordítók jó minőségű fordításokat hozzanak létre. A fordítás kutatóit az elefántcsonttorony elhagyására, a fordítókkal és szövegeik felhasználóival való találkozásra biztatja, első lépésként saját könyvét kínálva fel elmélet és gyakorlat randevújának színhelyeként.

A bevezető két fejezet társadalmi összefüggésbe helyezi a fordítást, a fordítással kapcsolatba kerülők vélt és valós elképzeléseiről nyújt átfogó, bár korántsem szívderítő képet. A laikusok mindenfajta meggondolás nélkül tesznek kijelentéseket a fordításról. A közvélekedés szerint a fordítónak nincs más dolga, mint A nyelvről B nyelvre szavakat átültetni, hiszen mindkét nyelvnek birtokában van. A megbízó költségkímélés céljából fordítói szoftverre, „jó nyelvismerettel rendelkező” szakemberekre bízva a fordítást, a „rutinfordításokra” akár saját maga is vállalkozik, vagy olcsón dolgozó amatőrökre hagyja. Holott a fordítás nagyon *komplex* feladat. A fordító sziszifuszi munkát végez, közben tantaluszi kínokat áll ki, Theseusként bolyong a maga körül felépített nyelvi labirintusban, sőt Oidipuszhoz hasonlóan, saját fordítói identitásával sincsen tisztában. A hivatásos fordítók egyetlen reális esélye arra, hogy más diplomás foglalkozásúakkal azonos státuszúnak ismerjék el őket, munkájuk *minőségbiztosítása* és ennek dokumentálható *ellenőrzése* lehet. Ezért elemi érdeke a szakmának, hogy a nyelvész és a gyakorló fordító párbeszédet folytasson.

Ehhez először is régi, jól megszokott *illúziókat* kell lerombolni. A III. fejezet a természetesség illúziójáról szólva cáfolja, hogy létezne az őstehetséggel megáldott, minden elméleti maszlagtól mentesen dolgozó fordító, aki szakmájának tökéletes mestere. Vitatja Harris és más kétnyelvűség-kutatók álláspontját is a kétnyelvűek kiváló fordítói kompetenciájáról, sőt egyenesen fordítói inkompetenciáról beszél. Illuzórikus a cél- és forrásnyelvi szöveg szimmetriájáról, valamint a fordítói szabadságról vallott elképzelés is; a fordító csak ló, a szerző

---

* A recenzió már elkészült, amikor Hans Hömig halálhírére megkaptuk. Ezzel a könyvismertetéssel is szeretnénk tisztelegni emléke előtt.

(a „szent és sérthetetlen” eredeti szerzője: újságíró, politikus, tudós – a hatalom) a lovasa. Végül téves az a fordítói elképzelés is, hogy a nyelvet mint egy eszközt birtokoljuk. A nyelvi jelek nem csupán az „objektív” világ ábrázolásának eszközei, hanem a megértési folyamatok eredményei is, amelyekkel a világ egy-egy részletét beépítettük a tudatunkba. Hönig gondolatmenetével a nyelvi relativitáselmülethez kapcsolódik, amikor azt mondja, hogy a nyelvi jelek használatával azoknak a jelentéseknek vetjük alá magunkat, amelyeket azok saját magunk és nyelvi-kulturális közösségünk számára hordoznak. Azaz: bizonyos értelemben mi vagyunk nyelvünk eszközei.

A fordítás folyamatának konstruktív irányításához nem visznek közelebb a fordítás eredményének elemzésén alapuló elméletek. A IV. fejezetben Hönig – túllépve Krings ideáltipikus modelljét, amelyben egy mentális lépés tisztán elválnak a következőtől – kidolgozza saját *modelljét a fordítás folyamatáról*. Kétségbe vonja, hogy a fordítás során zajló mentális folyamatok tisztán kognitív műveletek lennének, elméletében kitüntetett szerep jut az intuitív műveleteknek. A kognitív keresési stratégia mintegy esélyt ad az intuíciónak, míg az intuíciónak kognitív előkészületek szükségesek: a fordító *kognitív-intuitív láncolatok* együttesét mozgósítja. Modelljében a kiinduló szöveg (Ausgangstext, AT) a reális kommunikációs helyzetből a fordító mentális valóságára vetülve (projecierter AT) lesz a mentális feldolgozó folyamatok tárgya, s kerül az ellenőrzött (kontrollierter Arbeitsraum), illetve a nem ellenőrzött munkaterületre (unkontrollierter Arbeitsraum). Előbbi területen a *sémák* (Schemata) és a *keretek* (frames), valamint az *asszociációs kompetencia* (Assotiationskompetenz) szerepe jelentős, míg az ellenőrzött területeken *mikrostratégiák* és a *monitor* (Monitoring) működik. A kontrollált területen jön létre a legtöbb fordítási hiba: a fordító szabályok, bevált stratégiák, törvényszerűségek alapján próbál dönteni, miközben a fordításnak nincsenek általánosan érvényes, egzakt módon megadható, legfeljebb viszonylag hasznos szabályai. A fordítónak rendelkeznie kell egy *makrostratégiával*, amely – mintegy madártávlatból – mindig biztosítja számára a visszatérést a kontrollált „tévedések kertjéből”. A *fordítási kompetencia* (Übersetzungskompetenz) tehát abban áll, hogy a fordító megtanult-e bánni az ellenőrzött és a nem ellenőrzött területtel, képes-e koordinálni e két területről induló folyamatokat.

Az V. fejezet „Anyagtan” címmel visszatér *a nyelv mint eszköz problematikájához*, ismét aláhúzva, hogy a megértés nem egy nyelvi jel dekódolása, a szavak nem építőkockák, amelyeket egymás mellé rakva létrejön a jelentés. A megértés nem a logika törvényszerűségeit követi, hanem az egyén saját alkotása, amelynek létrejöttébe ellenőrizhetetlenül belejátszanak a tudatunkban elraktározott (történetileg és kulturálisan meghatározott) tartalmak. A megértés tehát *szubjektív*; még minimális komplexitású szövegek esetében is kell számolnunk azzal, hogy nincs két egyforma, egyformán olvasó. Nézete alátámasztására példákat hoz a tudományos osztályozás kontra prototípus-elmélet irodalmából.

Az eddigi fejezetek fordítástudományi „takarító munkálatait” bevégezve, a VI. fejezetben, a „Statiká”-ban Hönig hozzálát az építkezéshez. Hiszen a fordítónak nem csupán annyi a feladata, hogy A oldalról B oldalra sétáljon a megértés hídján (mint ahogy a laikusok vélik), hanem gondoskodnia kell a híd teherbíró képességéről is. Fordítása akkor lesz *konstruktív*, ha működik; akkor

fog működni, ha a szöveg leendő felhasználóinak érdekeit figyelembe veszi. Látnia kell a szerző, a médium és a téma meghatározta kontúrokat, így alakíthatja ki makrostratégiáját. Szakmai szöveg fordításakor pedig önkritikusan kell viszonyulnia kompetenciájához, és ha az adott területen nem rendelkezik terminológiai és szaktudással, akkor jár el felelősségteljesen, ha visszautasítja a felkérést.

A VII. fejezet, „A híd alatt”, a nyelvi jeleket feldolgozó rendszer, az *agy működésével* kapcsolatos vizsgálati eredményeket állítja a fordítástudomány szolgálatába. Asszociációs kísérletek, de akár mindennapi félreolvasásaink sora is azt bizonyítja, hogy korábbi tapasztalatainkat, azaz meglévő fogalmi struktúráinkat (*sémák, forgatókönyvek, keretek, háttér: schemata, scripts, frames, scene*) a megértési folyamat kiindulópontjává tesszük, és mint elvárásokat hívjuk elő. Így nem kényszerülünk arra, hogy minden egyes megértési folyamatot a nulláról kezdjük: a holisztikus, alakra koncentrázó (gestaltorientiert) megismerés lényegesen gyorsabb, mint az adatbank analitikus, módszeres átfutása. A meglévő fogalmi struktúrák feldolgozzák az új adatot, ugyanakkor a feldolgozási folyamat módosulást idéz elő a struktúrában. Újabb bizonyítékot nyertünk tehát az „önmagában álló szó” (Wort-an-sich) elképzelésének tarthatatlanságáról: hogy a befogadó milyen jelentés hordozójaként értelmezi, azt saját fogalmi struktúráinak (önreferenciális: selbstreferentiell) rendszere határozza meg. Mindez a fordítás számára azt jelenti, hogy a fordítás szubjektivitása nem az írói kreativitás kiélésének vágya és nem önkényes viselkedés eredménye, hanem a megértési folyamatok egyénhez való kötöttségének, *önreferenciális működésének* a következménye.

A neurolingvisztikai vizsgálatok mellett a *mesterséges intelligencia* kutatói járultak hozzá nagyban a szakma megújításához (VIII. fejezet). A gépi fordítói rendszerekről kiderült, hogy nem képesek egy nyelvet *interlinguaként*, a konkrét nyelvtől elvonatkoztatott adatrendszerként tárolni és ebből az interlinguából egy másik nyelvre átvinni az információkat (újabb érv a nyelv eszközzellegének illúziója és a két nyelv közötti szimmetria illúziója mellett, és egy újabb illúzió lerombolása: a nyelvek között nincs köztes logika sem). A nyelv által közvetített (kulturális) *jelentés rendszerhez kötött* jelentés, és a rendszeren belül is *relatív*; a rendszerből nem lehet elvonni abszolút jelentéseket. A mesterséges intelligencia kutatási iránya a konnektionizmus (Konnektionismus) felé mozdult el, az intelligens viselkedés ismérve már nem a természettudományos logikát követő, előre jelzett pályán haladó elemzés, hanem az asszociatív, több összekapcsolódott terület szimultán működtetésén alapuló, *alkalmazkodó viselkedés* (Opportunismus). Ez az alkalmazkodó viselkedés kell hogy vezérelje a fordítót is munkája során.

A IX. fejezetben teszi fel a szerző a kérdést: *Mi a fordítási hiba?* Hogyan lehet a hibát minősíteni? A használhatatlan fordítások nem minden esetben a nem kielégítő nyelvismeretre vezethetők vissza. A hiba értékelésekor sem a nyelvi kompetencia vagy inkompetencia a döntő, sokkal inkább az, hogy a hiba hogyan befolyásolja a fordítás „működőképességét”. Ha a hibának a fordítást felhasználók körében negatív következményei lehetnek, akkor a diagnózis: hibás fordítás. Hogy a hiba könnyen vagy nehezen orvosolható, az már a terápia része – ettől a hiba még hiba marad. A hibát mind a felkészült fordítónak, mind a fordítóképzésben tevékenykedő szakembernek *funkcionális összefüggéseiben* kell tekintenie, a szavak ellenőrzése helyett a megcélzott befogadó érdekeit kell szem előtt tartania.

A X. fejezet „Gyorskapcsolásai” a fordító és a *tolmács* tevékenységét vetik össze. A fordító ideje nagy részében felügyeli és ellenőrzi, monitorozza magát; erre a tolmácsnak nincs ideje, kapacitása. A tolmácsoknak a megértés folyamataira kell koncentrálniuk, ebben kell professzionális szintet elérniük. Sokkal inkább rá vannak utalva az egészes megértésre, a fogalmi struktúrák (keretek, sémák) mozgósítására. A megértés korlátozott és viszonylagos megértés, ugyanakkor a feladatnak megfelelő, releváns megértés.

A XI. fejezet – miután az eddigiekben tudatosította a fordítás során lezajló folyamatok mibenlétét és a fordítás státusát – a *németországi szakmai képzés újragondolására* biztatja az illetékes szakembereket. A fordító- és tolmácsképző intézmények tanmenetei még a 70-es évekből valók, amikor egészen más piaci helyzet várta a végzett fordítókat. A képzés az alkalmazott nyelvészet térnyerése ellenére még mindig a strukturalista nyelvészet eredményein nyugszik, és a hagyományos filológiai megközelítés dominál akkor, amikor az irodalmi kánon helyett hasznosabb lenne más, mindenekelőtt hétköznapi szövegműfajokon végigzongorázni. A képző intézménynek nyomatékosítania kell, hogy nem idegennyelv-tudást közvetít a hallgatóinak. Hönig leszögezi, hogy szakmailag felkészült fordítókat ideális esetben az egyetem képez; csak az egyetemi stúdiók jelenthetnek garanciát a minőségre és nyújthatnak a fordítóknak olyan státust, amelyben a megbízók kompetens partnernek tekintik őket. Kidolgozza a „Többnyelvű kommunikáció” elnevezésű stúdium moduláris rendszerét. Rendszerének központi modulja a *kommunikatív kompetencia*, amely egyaránt kiterjed az anyanyelvi és az idegen nyelvi, az írásbeli és a szóbeli kompetenciára. Az írásbeli kompetencia fejlesztésében kiemelt szerepet szán az (anya-, majd idegen nyelvi) szövegírásnak: a hallgatóknak el kell sajátítaniuk a különböző *szövegműfajok* konvencióit és a szövegelemzés módszereit.

A záró fejezet oly módon foglalja össze az előzőekben ismertetett érveket, hogy bemutatja: mindezen tudással és elméleti háttérrel felvértezve hogyan képzelhető el együttműködés a fordítás szereplői: a fordító, a megbízó és a felhasználó között. Mindenki megelégedésére szolgálna, ha nem az abszolút optimális, hanem az elfogadható megoldást keresnék. A nyelvvel nem lehet azonos módon leképezni a valóságot, viszont kiváló eszköz az egyezkedésre – ha a résztvevők hajlandónak mutatkoznak a *kooperációra*. Építő (konstruktív) párbeszédet pedig csak akkor lehet folytatni egy fordítás minőségéről, ha a beszélgetőpartnerek mindegyike tudja, miről beszél.

A szerző könyvében – céljának megfelelően – közérthetőségre és gyakorlat-orientált témaválasztásra törekszik. Számatalan metaforával, hasonlattal és analógiával él, példák sokaságával illusztrál, folyamatosan hivatkozik a fordítói gyakorlatra. Tárgyának komplexitásából azonban nem enged, könyvét nem degradálja olyan egyszerű szabályok és receptek gyűjteményévé, amelyekkel a fordítói teljesítmény megítélésekor nap mint nap találkozni a gyakorlatban. Könyve végén kommentált válogatott bibliográfiát közöl a tudományág német és angol nyelvű, könnyen hozzáférhető alapl műveiből, amit részletes (szintén angol és német nyelvű) irodalomjegyzék, majd rövid, könnyen használható név- és tárgymutató követ (közérthetően „Nevék” és „Dolgok” szerint csoportosítva). A könyv olvashatósága, élvezetes, gördülékeny stílusa lehet a garancia arra, hogy kitűzött célját elérje.

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY első hat évfolyamában megjelent recenziók mutatója

- Albert Sándor (2003) *Fordítás és filozófia* (5/2) Horváth Brigitta
- Ammann, Margaret (1995) *Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute* (2/2)
Szóka Bernadette
- Austermühl, Frank (2001) *Electronic Tools for Translators* (5/1) Kálmánné Horváth Bea
- Back, Otto (2002) *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie.* (6/2) Gebhardt Bernadette
- Bart István (1998) *Angol–magyar kulturális szótár* (2/2) Mikó Pálné
- Bart István, Klaudy Kinga (2003) *EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra* (6/2) Jungné Font Judit
- Bell, Roger T. (1991) *Translation and Translating* (1/2) Kiszely Zoltán
- Brunette, Louise et al (eds.) (2003) *The Critical Link 3. Interpreters in the Community* (6/2)
Jantsits Ágnes
- Campbell, Stuart (1998) *Translation into the Second Language* (4/1) Cseresznyés Mária
- Chesterman, Andrew, Wagner, Emma (2002): *Can Theory Help Translators? A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface* (6/2) Zöldi Kovács Katalin
- Connor, Ulla (1996) *Contrastive Rhetoric. Cross-Cultural Aspects of Second-Language Writing* (5/1)
Márta Anette
- Coulthard, Malcolm (1992) *An Introduction to Discourse Analysis* (2/1) Dróth Júlia
- Current Issues in Language and Society* (1997) 4. évfolyam, 1. szám (1/2) Dróth Júlia
- Delabastita, Dirk (1996) *Wordplay and Translation* (4/2) Lendvai Endre
- Edwards, Alicia Betsy (1995) *The Practice of Court Interpreting* (5/1) Zank Ildikó
- Esselink, Bert (2000) *A Practical Guide to Localization* (4/1) Kis Balázs
- Flotow, Luise (1997) *Translation and Gender* (2/2) Kovács Judit
- Frecskay János (2001) *Mesterségek szótára* (4/2) Fóris Ágota
- Fremdsprache Deutsch.* (2000) Heft: 23. *Übersetzen im Deutschunterricht* (6/1) Cserhátiné Ács Adrienne
- G. Láng Zsuzsa (2002) *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről* (4/2) Szabó Csilla
- Gambier, Yves, Gottlieb, Henrik (eds.) (2001) *(Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research* (4/2) Veresné Valentinyi Klára
- Garzone, Giuliana, Viezzi, Maurizio (2001) *Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza* (6/2) Radnóczy Éva
- Gerzymisch–Arbogast, Heidrun, Mundersbach, Klaus (1998) *Methoden des wissenschaftliches Übersetzens* (3/1) Kegeyné Szekeres Erika
- Gile, Daniel (1995) *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (2/2)
Horváth Ildikó
- Gile, Daniel et al (eds.) (2001) *Getting Started in Interpreting Research. Methodological reflections, personal accounts and advice for beginners* (6/2) Horváth Brigitta
- Hansen Gyde (ed.) (1999) *Probing the Process in Translation: Methods and Results* (6/1) Pollner Péterné
- Hatim, Basil, Mason, Ian (1992) *Discourse and the Translator* (3/1) Zank Ildikó
- Hatim, Basil, Mason, Ian (1997) *The Translator as Communicator* (1/1) Márta Anette
- Helin, Irmeli (2002) *Essays in Translation, Pragmatics and Semiotics* (5/2) Török Rózsa Mária

- Hönig, G. Hans (1995) *Konstruktives Übersetzung* (6/2) Óvári Valéria
- Hermēneus* (1999) 1. évfolyam, 1.szám (3/2) Géro Györgyi
- Jones, Roderick (1997) *Conference Interpreting Explained* (2/1) Szabó Csilla
- Kapp, Volker (1991) *Übersetzer und Dolmetscher* (1/1) Salánki Ágnes
- Katan, David (1999) *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators* (3/2) Horváth Ildikó
- Kautz, Ulrich (2000) *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens* (3/1) Dékány Edit
- Kiraly, Donald C. (2000) A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice (6/2) Solymosi Mária
- Kiraly, Donald, C. (1995) *Pathways to Translation* (1/2) Varga Anikó
- Krings, Hans P. (1986) *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht* (6/1) Sebestyén Istvánné
- Larson, Mildred (1984) *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence* (3/1) Stanitz Károly
- Lugris, Alberto Álvarez, Ocampo, Anxo Fernández (eds.) (1999) *Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación* (3/1) Géro Györgyi
- Maillet, Jean (1981) *La traduction scientifique et technique* (2/2) Kiss Mónika
- META* (1998) 43. évfolyam, 2.szám. The Corpus-Based Approach (2/2) Balaskó Mária
- Munday, Jeremy (2001) *Introducing Translation Studies – Theories and Applications* (4/2) Simigné Fenyő Sarolta
- Newmark, Peter (1998) *A Textbook of Translation* (2/2) Papp Vanda
- Nord, Christiane (1991) *Textanalyse und Übersetzen* (1/1) Hoppálné Erdő Judit
- Nord, Christiane (1997) *Translating as a Purposeful Activity* (2/1) Dróth Júlia
- Nord, Christiane (1999) *Fertigkeit Übersetzen* (4/1) Dékány Edit
- Osimo, Bruno (2000) *Corso di traduzione. Prima parte – Elementi fondamentali* (3/2) Pollmann Teréz
- Överås, Linn (1996) *In Search of the Third Code* (3/1) Lehmann Magdolna
- Pollmann Teréz (2004) *Olasz–magyar fordítóiskola* (6/2) Tamás Dóra
- Pym, Anthony (1993) *Epistemological Problems in Translation and its Teaching* (5/1) Tóth Ágnes
- Reiss, Katharina (1983) *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text.* (6/1) Hrubí Ágnes
- Rjabceva, Nagyvezsda (1986) *Információs folyamatok és gépi fordítás* (2/1) Hollósi Katalin
- Robinson, Douglas (1997) *Becoming a Translator* (5/2) Komlósi Edit
- Robinson, Douglas (1997) *Translation and Empire* (1/1) Kóbor Márta
- Shuttleworth, Mark, Cowie, Moira (1997) *Dictionary of Translation Studies* (2/2) Wallendums Tünde
- Snell-Hornby, Mary, Kadric, Mira (Hg.) (1995) *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft* (3/2) Vincze Katalin
- Stolze, Radegundis (1997) *Übersetzungstheorien: Eine Einführung* (2/2) Manzné Jäger Mónika
- Szabari Krisztina (1994) *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába* (4/1) Szabó M. Helga
- Szabó Csilla (szerk.) (2003) *From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers* (5/2) Pókay Marietta
- The Translator* (1998) 4. évfolyam, 1 szám (1/2) Márta Anette
- Ulrych, Margherita (1992) *Translating Texts: from Theory to Practice* (3/1) Demeter Éva
- Venuti, Lawrence (1995) *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (3/2) Lehmann Magdolna
- Wadensjö, Cecilia (1992) *Interpreting as Interaction* (3/1) Kovács Judit
- Wilss, Wolfram (1996) *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung* (3/1) Wallendums Tünde

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euro-atlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792-72841400-00000008.

Számlavezető bank: Budapest Bank, Királyhágó téri fiók

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adóalapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
1088 Budapest, Múzeum krt. 4 „F” épület. Tel: 4 116 500, Fax: 4 855 217.

e-mail: kklaudy@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu

FELHÍVÁS

1%

Felkérjük a Fordító- és Tolmácsképző Központ hallgatóit, öregdiákjait, tanárait, lektorait és mindenkit, akit érdekel a fordítás és tolmácsolás ügye, hogy 2005-ben jövedelemadójuk 1%-ával támogassák a Szent Jeromos Alapítvány célkitűzéseit. Ehhez a személyi jövedelemadó csomagban található rendelkező nyilatkozaton a kedvezményezett adószáma rovatba a Szent Jeromos

Alapítvány adószámát kell feltüntetni:

18166143-1-42

Ezúton mondunk köszönetet mindazoknak, akik 2004-ben alapítványunkat jövedelemadójuk 1%-val támogatták. A felajánlott összeget a fordítóképzésben résztvevő hallgatók támogatására és a „Fordítástudomány” kiadására fordítottuk.

FORDÍTÁS– TUDOMÁNY

2004. VI. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Forgács Erzsébet	Szegedi Tudományegyetem, JGYTFK Német Tanszék
Gebhardt Bernadette	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Horváth Brigitta	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Horváth Ildikó	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Horváth Péter Iván	ELTE Fordítástudományi Doktori Program
Jantsits Ágnes	ELTE Fordítástudományi Doktori Program
Jungné Font Judit	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Kiss Mónika	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Kovácsné Dudás Andrea	ELTE Fordítástudományi Doktori Program
Lendvai Endre	Pécsi Tudományegyetem
Lesznyák Márta	Szegedi Tudományegyetem, Pedagógiai Tanszék
Óvári Valéria	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Radnóczy Éva	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Solymosi Mária	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Somos Edit	ELTE Fordítástudományi Doktori Program
Tamás Dóra	ELTE Fordítástudományi Doktori Program
Vermes Albert	Eszterházy Károly Főiskola, Angol Tanszék
Zöldi Kovács Katalin	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

ISSN 1419 7480

FORRÓDÍTÁSTUDIUM, 2004. VI. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM